

A MAGYAR NŐ JOGAI A MÚLTBAN ÉS JELENBEN

ÍRTA
MÁDAY ANDOR D^R
A JOGBÖLCSÉSZET ÉS SZOCIÁLIS TÖRVÉNYHOZÁS TANÁRA
A NEUCHATELI EGYETEMEN

BUDAPEST
AZ ATHENAEUM ÍROD. ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA
1913

6221. — Budapest, az Athenaeum r.-t. könyvnyomdája.

MÁDAY ANDOR EDDIG MEGJELENT MŰVEI:

A női munka. Budapest, 1899.

A nők éjjeli munkájának törvényes szabályozása. Budapest, 1903.

Le droit des femmes au travail. Paris, 1905.

Társadalomtudományi alapfogalmak. Budapest, 1907.

Les bases psychologiques de la Sociologie. Genève, 1907.

Lettre ouverte a Bjoernstjerne Bjoernson au sujet de »l'oppression magyare«. Genève, 1908.

A törvényes munkásvédelem nemzetközi szabályozása. Budapest, 1910.

Les rapports de la Sociologie et de la Geographie, Genève, 1911.

Enquête sur le travail á domicile chez les bijoutiers du Canton de Genève (Mádayné Hentzelt Mártával és 22 egyetemi hallgatóval együtt szerkesztve). Saint-Blaise, 1911.

Essai d'une nouvelle classification des systèmes politico-sociaux. Paris, 1911.

Essai d'une explication sociologique de l'origine du droit. Paris, 1911.

Ugyanaz németül. Berlin, 1912.

Versuch einer neuen Theorie von den Staatenverbindungen mit besonderer Berücksichtigung der Schweiz und Österreich-Ungarns. Bern, 1912.

Sociologie de la Paix (Introduction ä la Philosophie du droit international). Paris, 1913.

TARTALOMÁTTEKINTÉS.

Előszó.

I. fejezet: A magyar nők magánjoga.

Történeti és etnográfiai bevezetés.

I. Személyjog.

II. Családjog.

1. Házasságjog.

2. Házassági vagyongjog.

3. Örökjog.

4. Házasságon kívüli viszonyok.

II. fejezet: A magyar királynék régi jogai.

Magánjog.

Közjog.

III. fejezet: A magyar nők politikai jogai.

A régi jog.

A mai jog.

Függelék a III. fejezethez:

A magyar nők közéleti jogairól
jogairól.

IV. fejezet: A magyar nők jogaiért folytatott küzdelem
(Feminizmus).

I. *Keletkezésének okai.*

II. *A magyar feminizmus korszakai.*

Befejezés.

TARTALOM.

Oldal

Előszó.....	13
I. FEJEZET.	
A MAGYAR NŐK MAGÁNJOGA	17
Történeti és etnográfiai bevezetés	
A) <i>Az ősmagyarok nővételen alapuló házasság- kötése</i>	
B) <i>A leányrablás az ősmagyaroknál</i>	20
C) <i>Soknejűség és sokférjűség</i>	21
D) <i>Az ősmagyarok patriárkális családrendszere és a nő jogtalansága</i>	22
E) <i>A nőnek kedvezőbb jogrend keletkezése</i>	24
I. Személyjog	25
A) <i>A nemi gyámság.....</i>	—
B) <i>A nő vérdíja.....</i>	27
C) <i>A fiúsítás</i>	28
D) <i>A nő joga vallásváltoztatásra; a nő váltó- képessége, stb.....</i>	28
E) <i>A nő teljeskorúsága.....</i>	30
II. Családjog	31
1. Házasságjog	—
A) <i>A feleség jogai.....</i>	—
a) <i>A magyar asszony cselekvőképessége.....</i>	36
a) <i>Az asszony nincs nemi gyámság alatt</i>	36
<i>sem férji hatalom alatt</i>	37

<i>γ</i> ,) <i>sem házi fegyelmi jogot nem gyakorolhat férje felette</i>	41
b) A házastársak kölcsönös jogai és kötelességei	43
a) Életközösség, illetve együttlakás.....	44
β) Házassági tartozás (debitum conjugate) és hitvesi hűség.....	47
γ) Családi becsület.....	49
b) A házastárs életének és testi épségének respektálása.....	49
s) Kölcsönös segélyezés, támogatás, tiszteletmegadás.	50
c) A magyar asszonyt egyoldalúan terhelő kötelességek (lakóhely, állampolgárság és hitvesi hűség tekintében)	51
d) A magyar asszonyt egyoldalúan megillető jogok	52
a) Név és rang	52
β) Tartási jog	53
B) <i>Az anyai jog</i>	54
a) A szülői hatalom	55
b) A gyermek törvényes képviselője.....	57
c) Gyámság és gondnokság	59
d) Gyermektartás és nevelés	61
C) <i>Az elvált és az özvegy asszony jogai</i>	62
a) A válás	62
b) Az özvegyiség.....	63
2. Házassági vagyoni jog.....	66
A) <i>A házassági vagyoni jogi rendszerek általában</i>	—
1. Tiszta vagyoni közösség.	66
2. Tiszta vagyoni kezelési közösség.....	68
3. Tiszta vagyoni elkülönítés.....	68

4. Ingó- és szerzemény közösség	68
5. Hozományi rendszer	69
6. Közszerzeményi rendszer	69
7. Vagyonegységi rendszer.....	70
E rendszerek csoportosítása.....	70
B) <i>A magyar házassági vagyoni jogi rendszer</i>	71
a) A női különvagyon.....	72
b) A jegyajándék (paraphernum).....	74
c) A hozomány (allatura).....	75
á) A hitbér (dos).....	77
a) Törvényes hitbér	77
β) Írott hitbér	81
e) A közszerzemény	82
<i>Történeti megjegyzés</i>	84
a) A hitbér és a jegyajándék valószínűleg a nő vételárából és a felpénzből származott.....	86
β) A hozomány valószínűleg szintén őseredetű	90
3. örökjog	91
A) <i>A leánygyermek örökjoga</i>	—
1. A mai jog	91
2. A régi jog	91
3. ősi jogintézmények.....	92
a) fűsítés.....	92
b) leánynegyed	93
c) hajadonjog.....	94
B) <i>Az özvegy örökjoga</i>	95
a) Özvegyi jog	95
b) özvegyi öröklés... ..	96
c) Hitvestársi öröklés	96
4. A házasságon kívüli viszonyok	97

II. FEJEZET.

A MAGYAR KIRÁLYNÉK RÉGI JOGAI	99
I. A magyar királynék régi magánjogai	100
1. <i>Különvagyon</i>	100
2. <i>Hozomány és hitbér</i>	101
3. <i>Az özvegy királyné vagyongjai</i>	101
II. A magyar királynék régi közjogai	102
A) Királynők	102
B) Királynék	106
1. Hűbériség, ősiség; bandérium; kegyúri jog; örökös főispánság	—
2. Tisztán közjogi funkciók	106
a) Koronázás	107
b) Udvartartás	109
c) Uralkodás	110
d) Az özvegy királynék közjogi hatásköre	111
Összefoglalás	112

III. FEJEZET.

Λ MAGYAR NŐK POLITIKAI JOGAI (KÖZJOG).....	I 14
1. A régi jog	—
A) <i>Választójog</i>	115
B) <i>Törvényhozási jog</i>	116
C) <i>Politikai jellegű tisztségek</i>	118
2. A mai jog	120
Függelék a III. fejezethez: A magyar nők közéleti jogairól	124

IV. FEJEZET.

A MAGYAR NŐK JOGAIÉRT FOLYTATOTT KÜZDELEM. (NÉHÁNY ADAT A MAGYAR FEMINIZMUS TÖRTÉNETÉHEZ).....	129
Bevezetés	—
I. A magyar feminizmus keletkezésének okairól	131

II. A magyar feminizmus korszakai	135
1. <i>Első korszak (1750—1825)</i>	137
2. <i>Második korszak (1825—1867)</i>	144
3. <i>Harmadik korszak (1868—1895)</i>	156
a) A nőnevelésért folytatott küzdelemről	157
b) A nő munkaképesítéséért folytatott küzdelemről	159
c) A feminista irodalomról	162
d) A nő egyenjogúsítása, politikai jogai és a magyar parlament	166
4. <i>Negyedik korszak (1896-máig)</i>	175
a) A feminizmus sikere 1896 óta	176
b) A választójog	179
c) A feminista irodalomról	182
Befejezés	187
<i>A magyar nőkérdés bibliográfiája</i>	197
<i>Tárgy- és névmutató</i>	206

FELESÉGEMNEK
HENTZELT MÁRTÁNAK
A GENÉVEI ÉCOLE DES SCIENCES DE L'ÉDUCATION
INSTITUT JEAN JACQUES ROUSSEAU)
TANÁRÁNAK

Szeretettel ajánlva

ELŐSZÓ.

A magyar feminista mozgalomnak gyakran vetik szemére, hogy a nők jogaiért való küzdelme idegen, külföldről importált eszméket és intézményeket akar a nemzetre erőszakolni, amelyeknek Magyarországon semmi talajuk nincsen.

Jelen tanulmánnyal az a célom, hogy vázlatosan összeállítsam a magyar jogtörténetnek amaz adatait, amelyek a magyar nők jogaira vonatkoznak. A magyar nők számos jogainak kiemelésével rá kívánok azután mutatni arra, hogy a nők jogai és a nők emancipációja tekintetében *saját őseink törtek nekünk utat*, amiáltal feminista reformtörekvéseinknél nem vagyunk ráutalva a külföld példáira, hanem elég, ha az ősi hagyományt a mai kornak megfelelően tovább fejlesztjük.

Mielőtt a kérdés érdemleges tárgyalásához fognék, szükségesnek tartom figyelmeztetni az olvasót arra, hogy e rövid tanulmány keretében ne várja se tárgyi, se történeti szempontból a

magyar nők jogainak kimerítő tárgyalását. Csakis vázlatos képet adhatok itt a magyar nők régi jogairól, s e vázlatba csakis a jellegzetesebbnek látszó jogintézményeket vagy történeti adatokat vehetem fel. Sajnos, egy körülmény még a kérdésnek ezen vázlatos tárgyalását is megnehezíti: hét év óta külföldön élve s csak ritkán s rövid látogatásra jutva haza, nem kísérhetem kellő figyelemmel és nem vehetem eléggé igénybe sem a legújabb magyar irodalmat, sem hazai könyvtárainkat. Adataimat — egy esetet kivéve *) — a saját könyvtáramban lévő művekből, valamint Magyarországon 1903 és 1907 között összegyűjtött jegyzeteimből merítettem.²⁾ Éppen ezért tanulmányomban teljességre semmiképpen sem tartok igényt, s munkám eredményével meg leszek elégedve, ha sikerülni fog általa a *jövő évben Budapesten tartandó női szavazati jogi világtalálkozásra*

1) A »Nők Lapját« a *Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi Könyvtára* volt szíves egy időre rendelkezésemre bocsátani.

2) Ennél fogva több esetben kénytelen voltam túl rövid vagy homályos feljegyzéseket, melyek valamely eredeti forrásmunkának Magyarországon történt áttanulmányozásán alapultak, az itt külföldön rendelkezésemre álló könyvekben foglalt idézetek segítségével rekonstruálni. Megjegyzendő egyébként, hogy a forrásmunkáknak a szövegben való idézésétől, könyvemnek a kiadóval egyetértőleg megállapított terjedelmére való tekintettel, kénytelen voltam elállani.

készülő magyar nőkkel, régi és mai jogaikat, valamint mozgalmuk úttörőinek érdemeit nagy vonásokban megismertetni.¹⁾

¹⁾ A könyvemben foglalt adatok egy részét szóval vagy írásban ismertettem már a *genévei Revue de Morale Sociale* 1903. évi februári, *Az Újság* 1904. évi május 8., május 15., 1905. évi január 8., 1912 augusztus 4., a *Nő és a Társadalom* 1910 márciusi, 1912 augusztusi és szeptemberi számaiban, továbbá a *Műveltség Könyvtára* »Társadalom« című kötetében 1908-ban megjelent cikkeimben, valamint a *Société d'Education et d'action féministe* meghívására *Lyonban* 1906 november 25-én, és a *Con gr és permanent du féminisme internationalban* *Parisban* 1909 november 26-án tartott előadásaimban. Ezenkívül BEXHEFT Lilly volt szíves kutatásaimról a *La Femme* című párizsi folyóirat 1905. évi júliusi füzetében szólni.

Neuchatel, 1912 november 25-én.

Máday Andor.

I. FEJEZET.

A MAGYAR NŐK MAGÁNJOGAI. TÖRTÉNETI ÉS ETNOGRÁFIAI ADATOK.

A) Az ősmagyarok nőinek jogi helyzetéről alig vannak adataink. Az egyedüli feljegyzés, amely tárgyunk szempontjából itten figyelembe jöhetett, *Gurdézi* tizedik századbéli perzsa írónak a magyarokról szóló jelentése, amely a *honfoglalás előtti magyarság házassági jogával* ismertet meg bennünket. *Gurdézi* leírásából megtudjuk, hogy az akkori magyaroknál a *házasság adásvételi szerződésen alapult*, amennyiben a vőlegény vagy ennek apja a leány apjának marhákból, pénzből, háztartási tárgyakkól álló vételárt fizetett, amelyekért cserébe kapták a leányt.

Gurdézi adatait joggal fogadhatjuk el hiteleseknek, miután úgy a szociológia, mint az etnográfia mindenben megerősítik a perzsa író állításait.

Nemzeti történetünkéből tudjuk, hogy a magyarok bejövetelükkor, sőt már jóval előbb is állattenyésztő nép voltak. A szociológiai kutató-

sok azt látszanak bizonyítani, hogy a rideg patriarchalisztikus társadalmi rend és az adásvétellel kötött házasság éppen erre a fejlődési fokra nézve jellemzőek, míg ellenben az alacsonyabb gazdasági fokon, pl. tisztán vadászatból vagy halászatból élő népeknél ez intézmények még nem verhettek gyökeret.

De a nőt áruvá és a férfi szolgájává alacsonyító patriarchalisztikus társadalmi rend egykori létezését nálunk etnográfiai adatok is bizonyítják.

Mindenekelőtt szembeötlő, hogy a magyar nyelvben a *házasságra vonatkozó*, még napjainkban is használt közkeletű *kifejezések* majdnem kivétel nélkül *a férj és az após között létrejött adásvételi szerződésen alapuló házasság terminológiájának felelnek meg*. A felserdült leány »*eladó lány*«, akit férjhez »*adnak*«; a menyasszonyt *arának* is nevezik, amely szó az »ár«, »árú« szavakkal rokon eredetű; a házasuló neve »*vőlegény*« (*vevőlegény*), társáé pedig »*vőfél*« (*vevőfél*); végül a férj neve apósával szemben *vő* (*vevő*).

Még több hasonló kifejezést találni a *tájszólásokban*, valamint egyes vidékek *házassági népszokásaiban*. így megemlítendő például, hogy az Ormányságban a násznagyot »*vevő*«-nek nevezik. Érdekes, hogy vannak »*Leányvásár*« nevű helységek; de különösen figyelemreméltó, hogy vannak még olyan régi *házassági népszokások*, amelyekben az ősmagyar társadalomnak a nővásárlásra vonatkozó hagyományai bizonyos válto-

zatokkal még ma is feltalálhatók, amennyiben bennük *a leányvétel jelképes formában fentartotta magát.*

A kalotaszegieknél az atya — mint egy pátriárka — maga határozza el, mikor lett alkalmassá fia családalkotásra«. Ha az *apa* ezt az időt elérkezettnek véli, *fiának egy tallért ód, hogy magának nőt vegyen. A jegyváltás abból áll, hogy az ifjú a leánynak adja a tallért* (vagy helyette egy gyűrűt). A házasságkötésnek adásvételi, azaz gazdasági és üzleti jellegét találóan domborítja ki a jegyváltásnak kalotaszegi elnevezése: »*marhasága*, ami — a marha szó régi fogalmát véve tekintetbe — eredetileg jószágszámlálást vagy vagyonátadást jelenthetett.

A *bikk-alji palócoknál* a vőlegény »szószólói« azzal köszöntének be a menyasszony házához, hogy *vásárra jöttek*, s egy szép fiatal tehenet akarnak venni. Erre egy rongyos szűrbe bújtatott embert, majd sorba 5-6 leányt vezetnek be, hogy az-e hát a kiszemelt »tehen«, míg végre azután a meny asszony-jelöltet hozzák be, s ekkor azután megállapodásra jutnak. A nemességnél hajdanta szintén szokásban volt, hogy a menyasszony helyett a leánykérés alkalmával előbb a leány vendégek közül vezettek ki egynéhányat. Ez a nyilván ősrégi szokás valószínűleg az após és a vő között lefolyt alkudozásnak az emléke, mikor a vevő-legény a vételár ellenében szabadon válogathatott a leendő após főherceglédei között, s egyben alkudozni is volt kénytelen az

íránt, hogy a vételárért melyik leányt kapja. Az ország különböző részeiből még sok hasonló népszokást lehetne példaképpen idézni.

A népszokásokban szimbolikus formában szereplő leányvásár (leányvétel) ősi, hagyományos eredete igen valószínű, miután a mai, csupán jelképes adásvétel könnyen kapcsolatba hozható az ősmagyarok valódi, adásvétel útján kötött házasságával és ekképpen a régi magyar házassági ceremóniák maradványának (survivance) tekinthető. E felfogást különösen indokolja az a körülmény, hogy már a *Gurdézi leírta magyar házasság* sem volt tiszta adásvételi szerződés, hanem csupán egy *átmeneti forma a tényleges vételtől a színleges vételhez*, melynél a vétel már szimbolikus jelleget kezdett öltetni. A vőlegény atyja gazdag vételarat hozott ugyan magával, amelyért cserébe előbb (a mai hozománynak megfelelő) ellenértéket, (drága bundákat, prémeket, szőnyeget), azután pedig magát a leányt kapta, de a lánnyal együtt a vőlegény összes ajándékait is visszaküldik neki, hogy azokat neje eltartására fordíthassa. A leány vételárának — gondos összeszámolás után való — visszaküldése által *az egész adásvételi szerződés* színlegessé, szinte csak *szimbólummá* válik, s a férj kezelésére bízott vételár a mai hitbérhez hasonló jogintézmény jellegét ölti magára.

B) A patriarkális jogrendnek hódoló pásztornépeknél, minők a honfoglalás előtti magyarok voltak, a szociológia tanítása szerint a *leányrablás*

is gyakori jelenség. Kétségtelen adataink vannak arra nézve, hogy ez a szokás (vagy intézmény?) őseinknél is el volt terjedve. Az erre valló etnográfiai adatoktól eltekintve, elég lesz arra utalnunk, hogy a leány rablások megakadályozására Szent István és Kálmán királyok törvényes intézkedések tételét látták szükségesnek.¹⁾

C) Arra nézve, hogy vajjon az ősmagyarok között a *soknejűség dívott-e*, választ nem adhatunk. A történeti hagyomány szerint Mén-Marót bihari fejedelem soknejű volt. A népköltészetben a polygamikus felfogás szintén többször előfordul, — így a következő dalban:

»Nem kell nekem sok szerető,
Ha nem is több, legyen kettő.«

Másutt három csillagról szólva, három szeretőt, a Göncöl szekere hét csillagjáról szólva hét szeretőt említ a magyar nóta.²⁾ Ezenkívül van olyan népszokás is, amely a soknejűség ellen való küzdelem nyomait látszik magán hordani: így pl. Miskolczon a lakodalmi ünnepeket a »kakasnyakvágás« ceremóniájával szokta volt a nép összekötni, melynek végével a kakast lefejezik, »mert sok feleséget tart«, s »a vőlegénynek tudtul adják, hogy a példából vegyen magának tanul-

¹⁾ L. Sz. István II. törvénykönyvének 25. cikkét 1035-ből és Kálmán I. t.-könyvének 59. cikkét 1100-ból.

²⁾ L. Pékár K. A magyar nemzeti széről, Budapest, 1907., 57. lap.

ságot, mert aki több feleséget tart, így jár«. (L. *Réső Ensel*: Magyarországi népszokások, Pest, 1867.) Ezen adatokból tudományos következtetést vonni persze lehetetlen. Éppen így le kell mondanunk arról is, hogy ama népszokásból, miszerint a nő némely vidéken a férje fivérére »kisebbik urának«, vagy »öregebbik urának« nevezzi, valamely *polyandrikus* vagy *levirátusi* intézményre következtessünk.

D) Egy dolog azonban világosan kitűnik a történelem és az etnográfia adataiból. *A régi magyarok erősen patriarkális szervezetű társadalomban éltek*, melyben az atya, mint családfő úgy gyermekeivel, mint nejével szemben *korlátlanul gyakorolta az atyai hatalmat*.

A régi családfő hatalmát és korlátlan hatáskörét mutatja, hogy a családapa nemcsak a lány és asszony, de a férfivá lett fiú felett is uralkodott; így a fiú házasságát ő határozta el, ennek leendő nejét ő szemelte ki. A XVI. és XVII. században így volt ez a magyar főnemességnél is. »Ha a szülők egyszer határoztak, a fiú engedelmeskedni tartozott atyjának. Csáky Ferencet börtönbe záratta atyja, mert nem akarta elvenni a neki szánt Homonnai kisasszonyt. (L. *Radvánszky*: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. Budapest, 1906.)

A magyar népnél sok helyütt még ma is így van ez. Agárdon (Nógrádmegye) többnyire az apa választ fiának élettársat s »ritkán történik,

hogy kellő figyelembe vétetnék a fiú szív-hajlama«. (Réső Ensel id. m. i. lap.). Hasonlóképpen a bikk-alji palócoknál; így »upponyi palócok mondták, hogy még ma is sok olyan öreg palóc van, aki házassága előtt sohasem ismerte a feleségét«. (Lásd Istvánffy: A borsodmegyei palócok, Ethnográfia 1911.) De különösen keményen nehezedett — úgy látszik — a patriárkális rendszer önkényessége a *nőkre*, akik nemcsak a családapát, hanem az összes férfiakat voltak hivatva kiszolgáltatni, s parancsaiknak engedelmessé, előbb rabszolgai, később többé-kevésbé cselédi szerepet voltak kénytelenek betölteni. Oly esetekben, midőn a fivér gyakorolta hajadon nővére felett a családfői jogokat, a XIII. században még előfordult, hogy nővérét rabszolgául elzalogosította. Itt ismét néhány újabb etnográfiai adat ötlük szemembe, amelyek kétségtelenül hű, habár már csak halvány tükrei a múltnak. Sok magyar parasztházban tilos a lányoknak ebédnél vagy vacsoránál az asztalhoz ülni, pl. Kalotaszegen is: nekik mindig készen kell lenniök a férfiak kiszolgáltatására. Az asszonynevet: feleséget, lányt ma is »*vászonszelédnek*«, »*fehércselédnek*« hívják még országszerte. Ezt a példát kiegészíti egy régi magyar közmondás, amely a lányok alárendelt, másodrangú, cselédsorsára utal és így szól: »Hagyj valamit a lányok asztalára is«.

Ami különösen az *asszonynak* és férjének jogviszonyát illeti, kétségtelen, hogy a pénzen vett

asszonyt férje árunak, tulajdonának tekintette, s így a nő tulajdonképpen nem volt egyéb, mint férjének *teljesen jogtalan rabszolgája*. Ezt a régi állapotot eléggé érthetően fejezi ki még ma is a magyar nyelv, melyben az asszony férjét »ura«-nak nevezi, valamint a köznép ama szokása, hogy a férj feleségét — mint alárendeljét — *tegezi*, ellenben az asszony férjét — mint feljebbvalóját — *magázza*. A XVI. és XVII. században még a főnemesség körében is ez volt a szokás, amennyiben a férj tegezte nejét, a feleség ellenben »uraimnak, »kegyelmedének szólitotta férjét.

E) Hogy a patriárkális családjoggal, melynek az itt felsorolt jelenségek csupán csak izolált maradványai, egy újabb jogrend kelt harcra már igen régen (talán egy ma feledésbe merült anyai jog emlékeiből is erőt merítve), ez, a magyar jogtörténet tanúsága szerint nyilvánvaló. Az új irány, úgy látszik, szintén a nyelvben örökítette meg a házastársak egymáshoz való viszonyáról alkotott jogi felfogását, amely a férj és a nő egyenlőségét hirdető »*feleség*« szóban nyert kifejezést. Mily szerep jutott a két irány mindegyikének: a patriárkális jognak és a nővédő jognak a középkori és az újkori Magyarországon, ennek a kérdésnek vizsgálata képezi további feladatunkat.¹⁾

¹⁾ Tanulmányunk kerete nem engedi meg, hogy a magyar nőjog történeténél annak a kérdésnek a vizsgálatába bocsátkozzunk, hogy az egyes intézményeket minő mérvben befolyásolta a római, germán vagy a kánoni jog.

I. SZEMÉLYJOG.

A) A középkori államokban a nők jogait a nemi gyámság (tutelle du sexe, Geschlechtsvormundschaft) intézménye jellemezte, mely abból állott, hogy a nők *egész életükön át kiskorúak maradtak, s állandóan egy férfi* (a családapa, vagy a férj) *gyámságának voltak alávetve.*

A nemi gyámság intézménye a középkori magyar jogban is feltalálható. *Werbőczy* 1514-ből való *»Hármaskönyve«*, amely a régi magyar szokásjog és az idegenből átvett jog akkor érvényben volt rendelkezéseit egyesíti, a nemi gyámságról a következőképpen nyilatkozik (I. könyv 112. cím): *»A szüzekről és leányokról pedig tudva van, hogy míg férjhez nem mennek, mindenkor más gyámsága és hatalma alatt állanak; mert különben gyám nélkül lévén, könnyen hívőségüknél fogva könnyen rászedethetnek és megcsalathatnak«.*

A nemi gyámság mindazonáltal *nem jelentett cselekvésképtelenséget.* Ugyancsak a Hármaskönyv I. m. cím szerint a leányok 12 évvel *»törvényes komákká«* válnak és persze gyámi beleegyezéssel²⁾ ügyvédet vallhatnak, 14 évvel követeléseikről,

³⁾ A törvényes korúság volt a házasságképeség ideje. A fiúk 14 évvel lettek törvényes korúak és házasságképesek.

²⁾ Hk. I. 126.

zálogos javakról és ingóságokról, arany- és ezüstneműről intézkedhetnek, 16. évükben pedig »teljes koriúakká«¹⁾ lesznek és ettől fogva minden vagyonukkal és jogukkal tetszés szerint rendelkezhetnek. De ha a gyámság alatt álló hajadon kényszer nyomása alatt tett valamely vagyoni intézkedést, úgy férjhezmenetele után az ilyen kényszer alatt tett »felvallást« visszavonhatja. Figyelemreméltó, hogy az *itt felsorolt jogok gyakorlatához a nő korábban jutott, mint a férfi.* így a régi — Werbőczy előtti jogban, — a fiúgyermek csakis 14 évvel vallhatták ügyvédet, s a Hármaskönyv szerint is csak 16 évvel intézkedhetnek követeléseikről és zálogos javaikról, 18 évvel ingóságaikról, arany- és ezüstneműikről.

Régi magyar jogtudósok és törvénytárgyosok (Kithonich, Cserei) állítása szerint a magyar jog kivételes esetekben azt is megengedte, hogy a hajadon jószágait eladhassa — esetleg a gyám ellenzése dacára is — t. i., ha a lány a gyám gondatlansága folytán vagy akár más okból is nyomorba jut vagy pedig ha ingatlanai folyósítására szüksége van, hogy ezáltal »férjhezmenetelének útját egyengethesse«.

A magyar jogban fennállott *nemi gyámság* azonban az alája rendelt személyeket tekintve is *igen korlátolt volt.* A legtöbb nép középkori törvényeitől eltérőleg, *Magyarországban csakis a*

A férfiak 24 évvel lettek teljeskorúak.

hajadonok voltak a nemi gyámságnak alávetve, ellenben a férjes, özvegy vagy elvált asszonyok (tehát a teljeskorú női népesség túlnyomó többsége) cselekvőképesség szempontjából sem gyámi, sem férji hatalomnak alávetve nem voltak.

B) A középkori jogban személyjogi szempontból nagy szerepet játszott a vérdíj (homagium, composition, Gewere), amely alatt az a váltságdíj volt értendő, amelyet a gyilkos a megölt családjának volt köteles fizetni. Míg más népek jogrendszerében a nők vérdíja gyakran alacsonyabb volt a férfiakénál, pl. a Sachsenspiegel nevű német törvénykönyv szerint a nők vérdíja a férfiak vérdíjének csak a fele, addig a magyar törvények a férfi és a nő vérdíja között különbséget nem tettek és így a *nő vérdíja a férfiével egyenlő volt*. Igaz, hogy ez az egyenlőség a férfi és a nő homagiuma között alig nevezhető szándékosnak, tekintettel arra, hogy a középkori magyar jogrendszerben a vérdíj a legtöbb egykorú európai jogrendszertől eltérőleg »nem a megölt ember ára, hanem a gyilkos saját fejének váltsága«, aki a vérdíj lefizetése által az őt fenyegető közbékevesztettségtől, azaz a társadalomból való kitaszítatástól szabadul meg. Nézetem szerint azonban nem csak az intézmény eredete érdemel figyelmet, hanem annak az *eredménye* is. Már pedig a nyilvánvaló eredmény a nő és férfi életének egyenlő értékelése és egyenlő védelme volt.

C) A magyar személyjognak további, női szempontból fontos intézkedése volt a fiúsítás (praefectio) intézményének létesítése. A fiúsítás (vagy »fiúaggá való tétel«) abban állott, hogy a király olyan esetekben, midőn valamely nemesembernek fileszármazója nem volt, az érdekelt kérelmére a magszakadás elkerülése végett, az illetőnek a leányát tette a nemesi jogok valódi örökösévé. A fiúsítás által a leány ugyanolyan vagyoni és részben családi jogokhoz jutott, mintha férfi lett volna. (L. Hk. I. 7., 17. és 50.) A fiúsított nő nevét és nemességét törvényes gyermekeire és ezek leszármazóira átörökölte, és ha nem nemesemberhez ment is feleségül, gyermekei nemesemberek lettek. (Hk. I. 7. c. 1. §.) A fiúsítás, bár csak kivétel volt a magyar jogrendben, mégis tanúsága annak, hogy őseink közszelleme a nőt nem tartotta arra képtelennek, hogy a férfiaknak fenntartott jogokat gyakorolja. A fiúsítás intézménye személyjogi szempontból még ma sincs eltörölve.

D) Az újabb törvényhozás több tekintetben biztosította és fejlesztette a nők jogait.

A nő cselekvőképességét biztosító jogszabályok közül felemlítendőek a következők:

Az 1844. évi III. t.-c. és az 1868. évi LIII. t.-c. a nőnek épp úgy, mint a férfinak megengedik, hogy 18 éves korral *vallását változtathassa*, sőt a *nő cselekvési képessége* itt is, mint már Werbőczy Hármaskönyvének I. in. §-ában, *teljesebb*,

mint a férfié, amennyiben férjhezmenetele után a nő még akkor is vallást változtathat, ha még nincs 18 éves.

A nőt a *férfinál tágabb cselekvési képesség illette meg az ipari vállalkozás terén is;* így Báltaszékitől tudjuk, hogy a régebbi iparjog szerint a nő már 16 éves korában folyamodhatott iparüzleti engedélyért, holott a férfinak 20 évesnek kellett lennie, hogy ilyen engedélyt kérhessen.

A nők *váltóképességét* korlátolt mértékben már az 1840. évi XV. t.-c. (váltótörvénykönyv) elismerte, amennyiben ezen törvény I. részének 7. §-a értelmében a cselekvőváltóképesség mindenkít, aki a törvény szerint jogokat szerezhethet, nemi különbség nélkül megillet, a szenvedő váltóképesség pedig a törvénykönyv 9. §-a értelmében *azon* teljeskorú asszonyokat vagy hajadonokat illeti meg, akik törvényesen bejegyzett céggel bírnak. Minden más esetben a nők — a férfiakkal ellentétben — ki voltak zárva a szenvedő váltóképességből, de az új váltótörvény: az 1876. évi XXVII. t.-c. a szenvedő váltóképességet minden 24 éves nőre kiterjesztette és így a két nem közötti egyenlőtlenséget e téren megszüntette.

Megemlítendő még itten, hogy az 1877. évi XX. t.-c. értelmében a kiskorú, de 14 évet betöltött leány éppen úgy, mint a hasonló korú fin, gyám beleszólása nélkül, szabadon *rendelkezhetik keresményével,* ha fentartásáról maga gondoskodik.

E) Különös figyelmet érdemel a nők teljeskorúságáról szóló 1874. évi XXIII. t.-c. amely a hajdan fennállott *nemi gyámságot egyszersmindkorra eltörölte*. Ez a törvény csak három §-ból áll és szövege a következő:

»1. §. Hajadonok 24-ik életévük betöltével teljeskorúakká válnak és minden, a teljeskorúsággal járó jogok élvezetébe lépnek.

2. §. Minden nő, tekintet nélkül életéveire, férjhezmenetelével teljeskorúvá lesz, s e jogot akkor is megtartja, ha az 1. §-ban meghatározott életkor betölte előtt özvegységre jut, férjétől bíróilag elválasztatik vagy házassága feloldatik.

3. §. E törvény végrehajtásával az igazságügy-miniszter bízatik meg.«

Az 1874. évi XXIII. t.-cikknek különös fontosságot ad az a — kétségen kívül akaratlanul — előidézett jogállapot, hogy ezen törvény rendelkezései folytán *teljeskorúság szempontjából hazánkban 1874 óta a nők több joggal és nagyobb szabadsággal rendelkeznek, mint a férfiak*. A férfiak ugyanis szintén 24 éves korral lesznek teljeskorúakká, de a 24. életév előtt kötött házasságuk nem teszi őket teljeskorúakká, amiből az következik, hogy oly esetben, ahol például egy 18 éves férfi egy 16 éves nőt vesz el, a férfi még hat évig kiskorú marad, míg ellenben neje a házasság által azonnal nagykorúvá válik. Világos, hogy e kérdésben a férfiakon a sor, hogy a nőekkel szemben a törvény előtti egyenlőséget reklamálják, s bár

a törvény létesítette anomáliához társadalmunk részben már hozzá is szokott,¹⁾ kétségtelen, hogy a készülő polgári törvénykönyv feladatai közé fog tartozni a mai egyenlőtlenség megszüntetése is. Ettől eltekintve, szükséges azonban, hogy a magyar nőkérdés szempontjából különösen hangsúlyozzuk a nők teljeskorúságáról szóló törvénynek, valamint a törvény jogi következményeinek jelentőségét, mert a törvény és eredményei fényes bizonyítékot szolgáltatnak arra nézve, hogy *a no Polgári cselekvésképtelensége* — amely több-kevesebb megszorítással a legtöbb európai törvénykönyvben még ma is szerepel, — *a magyar jogrendszerben ismeretlen fogalom.*

II. CSALÁDJOG.

1. HÁZASSÁGJOG.

A) A feleség jogai.

A legrégebb magyar jogban, az Árpádház korában még rátalálunk az Ósmagyarok házassági jogának maradványaira, melyeket a nő jogtalan, rabszolga sorsa jellemez. Ezen régi jog szerint a feleség *férji hatalom alatt* van, s éppen úgy alá van vetve a családfőnek, akárcsak a gyermekek, vagyis

¹⁾ Így pl. a kiskorú férj, ha üzletet akar nyitni, ezt a felesége nevére iratja.

nem önjogú személy. A nő jogi önállótlanága különösen két tényben nyert kifejezést. Egyrészt a feleség, mint családtag szavatolt a családapá tetteiért, másrészt a férje, mint családfő szavatolt a »háznépéhez« tartozó feleség tetteiért.

Így a régi büntetőjog azon elve alapján, hogy a családfő bűneért a családtagok is felelősek,¹⁾ a gyermekekkel együtt *a feleség is bűnhődött a családapá bűnéért*. Az árpádkori törvényszéki gyakorlat ránk maradt emlékei kétségtelen bizonyítékokat szolgáltatnak arra nézve, hogy *a tolvaj bűneért* nemcsak őt magát, de gyermekeit és *feleségét is eladták*. (L. II. Endre 1231. évi XXV. t.-cikkét és I. Lajos 1351. évi X. t.-cikkét, melyek a *nőknek* és gyermekeknek az apa bűneért való eladását eltiltják.) Ezenkívül magának a családapának is módjában állott, hogy nyomorba jutva, övéit, t. i. gyermekeit és *feleségét* rabszolgácul *eladhassa vagy túsul (zálogba) adhassa*, s tudomásunk van pápai tilalmakról, amelyek a XIII. században e szokással szembeszállottak.

A férjnek felesége bűnéért való felelőssége azon a ma is érvényben lévő általános jogszabályon alapult, hogy a családfő felelős a hatalma vagy felügyelete alatt álló egyének, sőt állatok által okozott károkért. Abban a korban, melyben a feleség, akárcsak a gyermekek — miként az imént láttuk — a családapá »tulajdonát« képezte,

¹⁾ Pl. Zách Felicián családjának esete.

a családapának érte való felelőssége magától értendő volt. A férjnek neje bűneért való szavatosságáról az Árpád-korból törvénybe foglalt bizonyítékunk is van. Sz. István II. törvénykönyvének 29. fejezete elrendeli, hogy ha valamely férj es asszony lop, úgy férje köteles őt, az eladatás elkerülése végett, megváltani.

Sietünk azonban kijelenteni, hogy ez a régi patriárkális jog nagyon hamar kihalt Magyarországon, s hogy helyét még az Árpádok alatt egy paritásos, *a férjes nő önjogúságát elismerő és érvényre juttató jogrend* foglalta el, amely mihamar *nemzeti tradícióvá* vált a külföld patriarchalisztikus jogrendszerével szemben.

A *középkori jogrendszerek* nagy többségét a nő cselekvésképtelensége, azaz a nő egész életére kiterjedő nemi gyámság jellemezte, minélfogva a nő férjhezmenetelekor az apai gyámság alól kikerült ugyan, de egyben *férji gyámság* alá került. Hogy csak egy példát említsünk, a XIII. századból való *Sachsenspiegel* nevezetű német törvénykönyv a feleség jogi cselekvésképtelenségét és a férj gyámkodási jogát a következőképpen állapítja meg: »Még ha a férj nejével nem is egyenrangú, még akkor is ő nejének gyámja.«¹⁾ De a nemi gyámság még az özvegységgel sem szűnt meg, s ugyancsak a *Sachsenspiegel* rendelkezéseiből²⁾

¹⁾ Sachsenspiegel I. 45.

²⁾ U. o.. I. 23. és 45.

kitűnik, hogy férje halálával a nő legközelebbi férfirokona gyámsága alá került. De a Sachsen-spiegel létesítette jogállapot nem szűnt meg még az új korral sem. A zürichi polgári törvénykönyv, 589. §-a, melyet csak az 1881. évi jun. 14-iki és 22-iki svájci törvények korlátoztak és csak az új polgári törvénykönyv helyezett végleg hatályon kívül, így szolt: »A férj feleségének hivatalból gyámja; ő kezeli javait és képviseli harmadik személyekkel szemben«. Hasonlóképpen a Franciaországban ma is érvényben lévő polgári törvénykönyv a nőt teljesen a férfi gyámsága alá rendeli, s a nő, hacsak üzlete nincs, semmiféle jogügyletre nem képes külön férji meghatalmazás nélkül.

Mindeme jogrendszerekkel ellentétben a magyar törvényekben már az Árpádok alatt utat tör magának a férjes nő önjogúságának elve. A patriárkális elvnek hódoló jogrend és joggyakorlat lassanként hatályát veszti és a férjes asszony önjogúsága nemzeti jogunk sarkételévé válik.

Ez új irányra mindenekelőtt jellemző, hogy *a feleségnek és a férjnek a férji hatalomból folyó kölcsönös, de egyenlőtlen felelősségét kiküszöböli.* így Sz. István fentidézett törvényével¹⁾ ellentétben, Sz. László a férjet nem teszi többé felelőssé a felesége által elkövetett lopásért, s nem kényszeríti arra, hogy lopáson ért nejét kiváltsa.

¹⁾ Sz. István II. tvkönyve 29. fejt.

A tolvaj nő László egy 1093-ból való törvénye szerint: »orrát veszíti és eladatik«, szóval maga felel bűnéért.¹⁾ Viszont ugyancsak Sz. László törvényei szerint a feleséget sem adják el férje bűnéért; legalább is erre enged következtetni egy 1092-ből való törvény, amely a lopáson ért szabados büntetésül csakis ennek fiait és leányait kívánja szolgákul eladatni;²⁾ arról, hogy a feleség is eladható volna, a törvény nem szól. Felfogásunkat, hogy a törvény hallgatása a nő egyenjogúságára enged következtetni, megerősíteni látszik Könyves Kálmán 1100-ból való törvénye, amely *expressis verbis* csak oly feltétellel rendeli el a tolvaj nejeinek eladását, »ha férje bűnében részes«, vagyis ha maga is büntetést érdemel.³⁾ Kálmán király eme törvénye egy kérdés felvetését indokolja. Vájjon a nőknek férjeik bűnéért történt eladása, amely még a későbbi joggyakorlatban, nevezetesen a fentemlített váradi ítéletekben feltalálható, tényleg a patriárkális jogrend létezését bizonyítja-e, s vájjon ezen joggyakorlat nem-e eredt Könyves Kálmán most idézett törvényének hibás, felületes alkalmazásából. Hasonlóképpen lehetséges az is, hogy a nőt nem azért adták el a bűnös családfővel együtt, mert őt a családfő hatalmában lévőnek tartották,

¹⁾ Sz. László III. tvkönyve 6. fej.

²⁾ Sz. László II. tvkönyve 12. fej.

³⁾ Kálmán I. tvkönyve 56. fej.

hanem egyszerűen azon okból, mert törvényes vélelem volt, hogy lopásnál az egész család (pl. mint orgazda) bűnrészes.

a) A magyar asszony cselekvőképessége. — Az előadottakból látható, hogy az Árpádház-korabeli női jogokról világos képet nem alkotunk magunknak. A patriárkális és a paritásos jogrend egymással küzdenek s a nő önjogúsága még nincsen kellő mértékben biztosítva. Másképp áll azonban a dolog, ha a magyar törvényes és szokásjognak néhány századdal később, 1514-ben történt kodifikációját: a *Werböczy-féle Hármaskönyvet* vesszük tekintetbe. A Hármaskönyv jogi felfogása különös fontossággal bír női jogunk szempontjából, miután polgári törvénykönyv híján *a magyar nők jogai ma is a Hk. létesítette jog-alapon nyugsznak*. Ha már most a magyar férj es asszonynak a Hk.-ből és az azt kiegészítő újabb törvényekből folyó hitvestársi jogait vizsgáljuk, úgy a törvények és a joggyakorlat alapján három különböző szempontból állapíthatjuk meg a magyar asszony önjogúságát, azaz cselekvőképességét. Kitűnik u. i. ez az önjogúság abból, 1., hogy a férj es nő nincs nemi gyámság alatt; 2. hogy »férji hatalom« nincs és 3. hogy a férjnek házi fegyelmi joga nincsen neje felett.

a) *A magyar asszony nem volt nemi gyámságnak alávetve*; ez a *Hármaskönyv* I. részének 112. címéből következik, amelynek minket itt érdeklő része így szól:

»önjogúaknak pedig mondatnak azok, akik senki hatalma alatt nem állanak. A szüzekről és leányokról pedig tudva van, hogy *míg férjhez nem mennek*, mindenkor más gyámsága és hatalma alatt állanak«.

E cikk minden kétséget kizáró módon nyilvánvalóvá teszi, hogy a férj es asszony nincs gyámság alatt, vagyis ön jogú, miután az önjogúság alól statuált kivétel csak szüzekről és leányokról szól, asszonyokról nem; de különösen kizár minden félreértést a törvény azon passzusa, hogy a leányok és szüzek *addig* vannak gyámság alatt, *míg férjhez nem mennek*. Ezt a felfogást egyébként a törvényes gyakorlat is mindenben szentesítette. Miként *Jancsó* mondja: »Személyjogi tekintetben a magyar nő *a házasság által teljesen cselekvőképessé és a nemi gyámságtól függetlenné vált mindig és válik ma is*«. (L. Fodor Családj.)

β) Amint nem ismernek törvényeink a férj es nőre kiható nemi gyámságot, úgy *hallgatnak törvényeink* a feleséggel szemben gyakorlandó férji hatalomról is. Jogtudósaink *Szlemenicstől* a mai írókig, majdnem teljesen egybehangzóan állítják, hogy a törvény hallgatása ez esetben *a férji hatalom nem létezését* jelenti, s hogy e nemlétezését az évszázados joggyakorlat is igazolja. Ezen egybehangzó vélemények közül elég lesz két-három idézet.

Tóth Lőrinc így szól: »A Werböczy Hármaskönyvében leírt nagyterjű *atyai hatalom*. . . az

anyára ki nem terjedt«. Katona Mór pedig a következő kijelentést teszi: »Kifelé a férj a család feje, de azért a nő függőségbe, *férji hatalom alá nem jut.*¹⁾ Végül Kolozsváry Bálint így nyilatkozott e kérdéstről: »Nálunk . . . férji hatalom nincs, s dicséretére legyen mondva jogunknak, soha nem is ismerte azt sem a törvény, sem a szokás«.²⁾

De a férji hatalom nemlétezését magából a törvény szövegéből is meg lehet állapítani. Az 1807. évi VIII. t.-c, mely a perrendtartásról szól, 4. §-ában az idézések érvényességéről szólva felsorolja azokat, akik az idézett felek törvényes alárendeltjeinek tekintendők. A szóbanforgó szakasz így szól:

»Törvényes alárendeltjeinek mások nem tarthatnak, mint alattvalói, zsellérei, ezek feleségei és az idézendőnek vagy perbehívandónak szolgálói vagy szolgálói, — végre annak törvényes korú, még szabaddá nem lett gyermekei«.

Ezen taxatív felsorolás minden kétséget kizáró módon nyilvánvalóvá teszi, hogy magyar jog szerint *a feleség nem alárendeltje férjének, vagyis hogy ennek neje felett ú. n. »férji hatalma« nincsen.*

Tényleg a férj családfői hatalma nem korlá-

¹⁾ A mai érvényű magyar magánjog vezérfonala. Pozsony, 1899., 196. lap.

²⁾ A közszerzemény biztosítása. Budapest, 1899., 40. lap.

tozza a nő egyéni *cselekvőképességét*, hanem csakis cselekvési *körét* s ezt is csak oly mérvben, aminőben ez a család egységének érdekében múlhatatlanul szükséges. A nő cselekvési körének ezen korlátozása egyébként csak egy esetkörre szorítkozik: *a lakóhely megválasztására*. A család lakóhelyét a férj választja meg és a nő köteles férjét oda követni.¹⁾ Mindazonáltal már *Cserei* kijelenti, hogy ez a kötelesség nem feltétlen. így, ha a felek a házasság megkötésekor előre kijelöltek egy *állandó* lakóhelyet, a feleség nem köteles férjét más, a megállapodás figyelmen kívül hagyásával választott lakóhelyre követni. Figyelembe véve az újabb jogfejlődést is, megállapítható, hogy a házastársak kölcsönös megegyezéssel külön-külön lakóhelyet is választhatnak. Ennek egy esete fordul elő ott, ahol a nő cselédnek szegődik el. A cselédtörvény u. i. e tárgyban kiköti, hogy férj es asszony csak férje engedelmével léphet szolgálatba. Habár kétségtelen, hogy a cselédtörvény ezen rendelkezése rést üt a nő cselekvési szabadságán, másrészt világos, hogy itt csupán egy, a családi élet felbomlásának megakadályozására irányuló intézkedés túlságbaviteléről van szó, nem pedig a nő cselekvési képességének elvi korlátozásáról. Kitűnik ez abból is, hogy csak a cselédfoglalkozás vállalásánál, mely rendszerint a gazdánál való lakás kötelezettségével jár, kell az

¹⁾ Lásd a bibliográfiában idézett munkát.

asszonynak a férj engedélyét kieszközölni,¹⁾ ellenben pl. gyári munkához férje engedélyére szüksége nincs.

Hogy a férj neje felett férji hatalmat nem gyakorolhat s hogy neje vele egyenrangú és teljesen *független jogalany*, kitűnik még két tényből. A férjet *perbe idéző levél*, mely a gyermekeknek és cselédeknek, kik az atyai hatalom alatt állottak, kézbesíthető volt, a feleségnek érvényesen átadható nem volt.²⁾ Hasonlóképpen egészen a legújabb időkig a férj *nejét ennek meghatalmazása nélkül* sem perben, sem azon kívül *nem képviselhetette?*) Az utóbbi jogállapot csakis az 1877. évi XXII t.-c. 34. §-a folytán változott meg, melynek értelmében a házastársak írásbeli meghatalmazás nélkül is *kölcsönösen* képviselhetik egymást. Ugyanezen elvet fogadta el a kézbesítés tekintetében a magyar pénzügyi jog, amennyiben a házastársak egymás helyett átvehetik a fizetési

¹⁾ Egyébként külön élő házastársaknál a férj makacs ellenkezésével szemben a hatóság megadhatja az asszonynak a jogot a szolgálatba lépésre.

²⁾ L. *Gide-Tóth*: A nők joga 362. lap és *Herczegh*: Magyar családi és öröklési jog 51. lap.

³⁾ Viszont megjegyzendő, hogy a hatalmi erőszakoskodásokat elkövetett nemes asszonyok megidézéséről (de még férjükkel egyetemben) már az 1500. évi XIV. t.-c. (II. Ulászló IV. rendeletében) szól. Megemlítendő továbbá, hogy *Cseri* szerint (Id. mű 12. lap) a nők is képviselheték férjeiket törvény előtt, ha a szükség ezt magával hozta.

meghagyásokat. A házastársak közötti paritáson az új jogszabályok eszerint nem ütöttek csorbát.¹⁾

Végül a házastársak egyenjogúságának még egy példája a *gondnokság*. Gondnokság alá helyezhetők az 1877: XX. t.-c. 28. §-a szerint az elmebetegek, gyengeelméjűek, a magukat megértetni nem tudó siketnémák, a tékozlók, a távollevők és a börtönbüntetésre ítélték. A gondnoki tiszt elsősorban a gondnokoltnak házassági közösségben lévő házastársát, tehát a nő feletti gondnokság a férjet, a *férj feletti gondnokság pedig nejét illeti.*

γ) A magyar nő önjogúságának harmadik bizonyítéka, hogy a férjet nejével szemben a *házi fegyelem joga* nem illeti meg. Igaz ugyan, hogy Cserei szerint »hatalma vagyom a férjfinak az ő feleségén s megbüntetheti azt«, de Cserei, aki egyébként bőven szokta idézetekkel támogatni kijelentéseit, ezt az állítását semmiféle törvényre nem alapítja s így valószínű, hogy — elég helytelenül — a férfiakra semmiféle jogra nem támaszkodó gyakori hatalmi visszaéléseit szokásjognak vette. Csereivel szemben konstatálnunk kell, hogy a *magyar jog a férj házi fegyelmi jogáról hallgat, azaz ilyen jogot nem ismer.* Büntetőjogászaink és a törvényszéki joggyakorlat az esetek túlnyomó

¹⁾ Itt említhető meg az is, hogy a gazdát cselédjével szemben megillető *házi fegyelmi jog a cseléd feleségére ki nem terjed.* (L. K. Nagy Sándor: A nők törvénykönyve. Budapest, 1902., 181. lap.)

többségében szintén megerősítik ezt a felfogást. *Fayer* éppúgy mint *E. Illés* Károly, kijelentik, hogy a férj nem bír fegyelmi joggal neje ellenében. *K. Nagy* Sándor négy kúriai ítéletet, illetve döntvényt idéz, amelyek a férj házi fegyelmi jogát tagadják, de megemlítendő, hogy ezzel szemben egy olyan kúriai ítéletről¹⁾ is van tudomásunk, amely szerint a férjet neje felett a házi fegyelmi jog megilleti.²⁾ Ezen, a férj házi fegyelmi jogának tagadása felé hajló, de azt következetesen keresztül nem vivő jogfelfogással és joggyakorlattal szemben a törvényeket magukat kell konzultálnunk. *A törvény minden kétség elkerülésével kizárja a férj házi fegyelmi jogát.* Kétségtelen, ugyanis, hogy az egyén sérthetetlenségéről és az emberi méltóságról alkotott fogalmaink, amelyek a modern jogrendszerek egyik sarkétételét képezik, a büntetőtörvénykönyv 313. §-ában megállapított *házi fegyelmi jognak csakis restriktív magyarázatát* engedik meg, azaz büntetlenségről testi sértés

¹⁾ L. *Jules*: Szabad-e az asszonyt megverni? Igló. 1903., 7. lap.

²⁾ Viszont az olyan ítéletek, melyek szerint a férj által neje ellen családi körben elkövetett becsületsértés nem büntetendő, nem tekinthetők a házi fegyelmi jog elismerésének, miután a joggyakorlat a családi körben elkövetett becsületsértéseket és az alacsony műveltségi fokú házastársak tettelegességeit, egyáltalán, *tekintet nélkül arra, hogy a férj vagy a nő követte-e el azokat*, nem tekinti büntetendő cselekményeknek.

esetén csakis ott lehet szó, ahol a törvény a testi sértés elkövetője részére a házi fegyelmi jogot *expressis verbis biztosította, vagy* legalább is olyan *függőségi viszonyt létesített* a sértett és a sértő között, amely a házi fegyelmi jog gyakorlását indokolja. A magyar törvények csakis négy ilyen esetet ismernek: Házi fegyelmi jog illeti meg a szülőt gyermeke, a gyámot gyámoltja (1877. évi XX. t.-c), a gazdát cselédje (1876. évi XIII. t.-c.) és az iparost tanonca (1884. évi XVII. t.-c.) irányában. *Fayer* a Kúria döntvényére hivatkozva, mint ötödik esetet, a tanítónak növendéke feletti fegyelmi jogát említi. Bár e fegyelmi jogról törvényes intézkedés nincs, e jog létezéséről lehet vitatkozni, miután a tanító és növendéke között olyan függőségi viszony van, amelynek a házi fegyelmi jog — egyesek felfogása szerint — nélkülözhetetlen eszköze. *De a férj javára, nejével szemben a mai korban házi fegyelmi jogot kreálni*, mikor a Hármaskönyvön kezdve soha magyar törvény ilyen jogot nem ismert, *s amikor az egész magyar jogot az asszony önjogúságának és férjével való egyenjogúságának elve karakterizálja, még kúriai döntvényvel sem lehet*, mert semmiféle bíróság sem törölheti el az egyéni szabadság ama garanciáit, amelyekre minden önjogú személy igényt tarthat, hacsak e garanciákat valamely tételes törvény meg nem szüntette.

b) A házastársak kölcsönös jogai és köteleiségei. — A feleségnek férjével szemben való polgári

egyenjogúsága folytán a magyar jogban — a külföldi jogrendszerektől eltérően — a házastársak jogai és kötelességei legnagyobbbrészt *kölcsönösek*. A férjnek és feleségnek nagyjában ugyanazon kötelességeik vannak egymás irányában, ami egyúttal azt jelenti, hogy a másik félle szemben hasonló jogokra formálhatnak igényt.

Eddigi törvényeink nem sorolják fel taxatívén a házastársi jogokat és kötelmeket, ahogy ezt a polgári törvénykönyv tervezete teszi. A házastársak jogviszonyait hajdan a közismert szokás szabályozta s ennél fogva kodifikációra e téren szükség nem volt. Ez az oka, hogy a házastársi kötelmek törvényeinkben többnyire csak negatívén szerepelnek, amennyiben megszegésük bizonyos esetekben a házasság felbontását, vagy büntetőjogi következményeket von maga után.

Mai tételes jogunk, főképpen a házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. t.-c. rendelkezéseit véve irányadóul, a házastársak kölcsönös kötelmei a magyar jog szerint a következők:

o) A házastársak *életközösségre, illetve együttlakásra* kötelezvék. Bár a lakóhely megválasztása a férj joga, már feljebb láttuk,¹⁾ hogy ez a jog csakis a családi egység érdekében illeti őt meg, s hogy ezenfelül e jog nem is feltétlen. Így az egykor nagytekintélyű *Kelemen Imre* tanítása szerint is »a feleség köteles követni férjének sorsát és

¹⁾ 39. lap.

lakását, hanem ha, lelkének vagy testének veszedelme attól felmentené, vagy a férje tsavargó volna«.

A lakóhely megválasztásától eltekintve, *az együttélés mindkét félre nézve egyformán kötelező*. A legrégebbi törvény, amely a hitvestársak életközösségéről szól, *Szent István* II. könyvének 28. törvénye »azokról, kik feleségeiktől külföldre szöknek«. Ezen törvény értelmében, »ha valaki, feleségétől való idegenkedés miatt a hazából elszökik«, felesége mindaddig még férjét várni kívánja, férje összes vagyonát bírja, ha ellenben újra férjhez akar menni, úgy erre is joga van. A férj ellenben, ha ezt hallván, vissza jönne, külön püspöki engedély nélkül többé meg nem nősülhet.«

Ha *Szent István* a férjnek házassági életközösségre való kötelezettségét iktatta törvénybe, úgy viszont *Könyves Kálmán* II. törvénykönyvének 7. fejezete »a férjeiket elhagyó asszonyokról« szól, elrendelvén, hogy amely nő férjétől elszökik, annak visszaadassék, valahányszor elhagyja.

Szent István és *Kálmán* törvényeit összehasonlítva, feltűnik, hogy a férj és a feleség által elkövetett *hűtlen elhagyás* jogi következményei nem egyformák, amennyiben a férj vagyonát, illetve újránősülési jogát veszti el, a nő ellenben férjéhez visszavezettetik hűtlen elhagyás esetén. Mindazonáltal ezt a kétféle elbánást nem annyira a férj és a feleség jogának eltérő felfogása okozta,

mint inkább az a határozatlanság, amely a magyar jogalkotást kereszténységünk első századaiban jellemezte. István, László, Kálmán számos jogi kérdést eltérő elvek szerint oldottak meg. A későbbi magyar jogban, nevezetesen az erdélyi törvényekben, amelyek a Kálmán-féle rendelkezést évszázadok múlva is fentartották, *a hűtlenül eltávozó házastárs visszavezettetésének joga nemcsak a férjet, de a feleséget is megillette*. Az erdélyi törvényeknek 1669-ben »*Compilatae Constitutiones*« c. a. közzétett kodifikációja szerint, ha a társát elhagyó fél bírói megintés után sem tért vissza: annyszor, amennyiszor 200 frtot fizetett, vagyontalansága esetén pedig nyakon kötve adatott át elhagyott hitvesének.¹⁾

A *mai jog*, nevezetesen a házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. t.-c. szintén kötelességévé teszi a házastársaknak az életközösséget, amennyiben a törvény 77. §-a értelmében a házastársnak szándékos és jogos ok nélkül történt *hűtlen elhagyása*, az elhagyott házastársat elválásra jogosítja. Előbb azonban az eltávozott házastársat, úgy mint a régi jogban, bírói határozattal felhívják az életközösség visszaállítására. A karhatalommal való visszavezettetés ellenben — mint a teljesjogú

*) A *Compilatae Constitutiones* nem állván itten rendelkezésemre, a törvény tartalmát *Herczegh* (Magyar családi és öröklési jog, 1885., 14. oldal) és *Cserei* (i. m. 182. oldal) művei alapján idézem.

személyek egyéni méltóságával össze nem férő — modern jogunkban ismeretlen.¹⁾

β) A férj és feleség kölcsönösen kötelezvék a *házastársi tartozás (debitum conjugate)* teljesítésére. Ezen kötelesség megtagadása, vagy a teljesítésére való képtelenség úgy a régi, mint a mai jog szerint válási, illetve érvénytelenítési okot képezhet, tekintve, hogy az állam a gyermeknemzést tekinti a házasság főcéljának s a házastársi tartozás megtagadása esetén a házaselet e célnak meg nem felelhet.

A házastársi tartozással szoros kapcsolatban áll a hitvesi hűségre való kötelezettség. Az 1894. évi XIII. t.-c. a hitvesi hűség megsértésének három módját sorolja fel; ezek a *házasságtörés*, a *természetelleni fajtalanság* és a *bigámia*, amelyek mindegyike válási okot képez. Ezenkívül a felsorolt (76. §.) cselekedetek büntetőjogilag is üldöztetnek és pedig a házasságtörés az emiatt elvált fél panaszára, a másik két cselekmény pedig hivatalból büntetendő.

¹⁾ *Fuchs Malvin* a mária-nostrai fogházban tett látogatásáról számolva be, a *Dokumente des Fortschritts* 1901. évi novemberi számában említést tesz ugyan egy esetről, melyben a férjét elhagyó nő csendőrrel vezetettet vissza férjéhez, ez az eljárás azonban, feltéve, hogy az író jól informálták, csupán a hivatalos hatalommal való visszaélések amaz eseteinek egyike lehetett, amelyek a régebbi magyar közigazgatást, sajnos, gyakran jellemezték.

A házasságtörés büntetését illetőleg kiemelendő, hogy a házasságtörés — akár a férj, akár a feleség követi el — egyforma büntetésben részesül, holott több európai állam (Franciaország, Belgium, Olaszország) még ma is súlyosabban büntetik a nő házasságtörését, mint a férfiét.¹⁾ Ellenben a régi magyar jog megegyezni látszik a francia büntetőtörvénykönyv ama rendelkezésével (324. §.), melynek értelmében a férj házasságtörő nejét rajtakapás esetén büntetlenül megölheti. Így *László I.* törvénykönyve szerint a házasságtörő nőt férje bíróság elé állíthatja s büntetésének kiállása után visszaveheti,²⁾ de jogában áll a férjnek az is, hogy feleségét megölje.³⁾ Ugyanezen felfogással találkozunk még *Werböczy* Hármaskönyvében is.⁴⁾ Ez a rendelkezés nyilván a régi patriarkális jogrend maradványa, amely azonban nem tekinthető a házastársak egyenjogúságán ejtett szándékos sérelemnek, miután azon népeknél, amelyek a patriarkalizmus kultúrfokára eljutottak, a kettős nemi erkölcs valósággal az

¹⁾ Így Pl. a francia Code Penal 337-339. §-ai szerint a házasságtörő nő 3 hónaptól 2 évig terjedő fogsággal büntetendő, ellenben a férj házasságtörése csakis akkor büntetendő, ha azt a családi lakásban követte el s még ez esetben is csak 100 franktól 2000 frankig terjedő bírság a büntetése.

²⁾ *László I.* tvkönyvének 20. fejezete.

³⁾ *László I.* tvkönyvének 13. fejezete.

⁴⁾ Hk. I. 105. c. 1. §.

előítéletek erejével vert gyökeret¹⁾ s így e népeknél a polgárjogi egyenlőség elismerése még nem jelentette szükségképpen a nemi erkölcs egyenlőségét is.

γ) A házastársak kötelessége a *családi becsület* megóvása, azaz a népies kifejezés szerint kötelességük, hogy egymás fejére szégyent ne hozzanak. Ezen kötelem az 1894. évi XXXI. t.-cikkben felsorolt válóokokból folyik. A törvény 79. §-a és a 80. §. d) pontja szerint u. i. a házastársak fegyházra vagy börtönre, avagy nyereségvágyból elkövetett vétség miatt fogházra történt *elítéltetése* válóokot képez s hasonlóképpen válóok a törvény 80. §. c) pontja szerint, ha a házastárs *»erkölcstelen életet* megátalkodottan folytat.«²⁾

δ) A házastársi kötelességek közé tartozik az 1894-iki házassági törvény szerint a *házastárs életének és testi épségének respektálása*, amennyiben a törvény 78. §-a szerint a házasság felbon-

¹⁾ Eklatáns példa ez előítélet szívósságára a még ma is a legtöbb államban fennálló erkölcsrendészet.

²⁾ Ez a pont kiegészíti a 76. §-t, amennyiben itt olyan erkölcstelen cselekedetéről van szó, amelyek a 76. §. felsorolta vétségek között nem szerepelnek. E §-nak főcélja, hogy ott, ahol a házasságtörés in flagranti ugyan meg nem állapítható, de a házastárs életmódja alapján nyilvánvaló, a válást lehetségessé tegye. Megjegyzendő még, hogy *»erkölcstelen életmód«* alatt nem kell szükségképpen a nemi erkölcsbe ütköző cselekedeteket érteni; a megátalkodott iszákos, vagy játékos életmódja e §. alapján szintén válási okul szolgálhatna.

tását kérheti az a házasfél, kinek házastársa élete ellen tört, vagy kit házastársa testi épségét, avagy egészségét veszélyeztető módon szándékosan súlyosan bántalmazott, A házastársak jogegyenlőségének megfelelően a törvény ezen szakasza semmi különbséget sem tesz a férj és a feleség felelőssége között. Az ősi patriarkális jogban ez az egyenlőség persze nem létezett, s amint már fentebb említettük, a családapa élet és halál ura volt nemcsak cselédeivel és gyermekeivel, de feleségével szemben is. Hogy a *feleséggyilkosság* a régi magyaroknál gyakrabban előfordulhatott, erre enged következtetni *Szent István* II. törvénykönyvének 14. fejezete, amely a feleséggyilkosságot szigorúan elítéli s elrendeli, hogy ha a feleséggyilkos ispán, úgy fizessen engesztelésül a nő szüleinek 50 tinót, ha katona, akkor 10 tinót, ha pedig közönséges ember, úgy 5 tinót, s ezenkívül a gyilkos köteles a kanonok parancsa szerint bőjtolni is.

ε) Az eddig felsoroltakon kívül vannak egyéb házastársi kötelmek, amelyek főképpen a *kölcsönös segélyezésben, támogatásban, tiszteletmegadásban* állanak. A mai házassági törvény (1894. évi XXXI. t.-c.) 80. §. a) pontjában utal eme köteleességekre, midőn általánosságban kijelenti, hogy a névszerint felsorolt eseteken kívül a házastársi kötelmek szándékosan történt súlyos megsértése szintén válóokot képez. A házastársi kölcsönös segítség kötelme a régebbi magyar jogban szin-

tén feltalálható, amennyiben *Cserei* szerint a házastársak kötelesek voltak háborús időkben egymást a *rabságból kölcsönösen kiváltani.*¹⁾

c) A magyar asszonyt egyoldalúan terhelő kötelességek, — A feleséget egyoldalúan terhelő kötelességek csekély számuknál fogva nagyon röviden foglalhatók össze.

Kötelessége a nőnek, miként már feljebb láttuk,²⁾ hogy *lakóhelymegválasztás tekintetében magát a férj döntésének alávesse.* Ezen kötelesség teljesíthetése érdekében rendeli el a cselédtörvény, hogy a feleség *férjének beleegyezése nélkül cseléd minőségben nem állhat szolgálatba.* A nőnek a lakóhely tekintetében köteles engedelmissége mindazonáltal nem korlátlan. Csakis akkor köteles az asszony férjének e kérdésben engedelmeskedni, ha a férj döntése célszerű, vagy legalább is észszerű; ezenkívül a házastársak kölcsönös megállapodása vagy életviszonyaik sajátossága egyáltalában felmenthetik a nőt ezen kötelesség teljesítése alól.

Köteles ezenkívül a nő házassága esetén, ha férje más állam kötelékébe tartozik, mint ő, *állam-Polgárságáról lemondani,* amennyiben az 1879. évi L. t.-c. 5. §-a szerint megszerzi a magyar állam-

¹⁾ A *Cserei* idézte *Comp. Const.* P. IV, T. 7., §§. 1. és 5. azonban csakis a feleség ilyenmű kötelességeire látszanak vonatkozni.

²⁾ L. 39. és 44. oldal.

polgárságot azon külföldi nő, ki magyar állampolgárhoz megy feleségül, és u. a. törvény 34. §-a szerint elveszti magyar állampolgárságát azon nő, aki nem magyar állampolgárhoz megy nőül. Az állampolgárság illetén elvesztése nem függ semmiféle külön hatósági vagy egyéni elhatározástól, hanem egyszerűen a házasságkötésnek törvényes következménye.

Végül e helytt is fel kell említenünk a régi magyar jognak ama rendelkezéseit, amelyek a *hitvesi hűséget* többé-kevésbé egyoldalú: *csupán a nőt terhelő kötelezettségnek tekintették*, s ennek a fel fogásnak megfelelően csakis az asszony házasságtörését üldözték, a férfit nem (pl. Sz. László törvénye).¹⁾

d) A magyar asszonyt egyoldalúan megillető jogok. — A feleség legfőbb jogai röviden két pontba foglalhatók össze.

α) A feleség a házassággal *férje nevét és rangját* nyeri, azaz a nem nemesnő, ha nemesemberhez megy nőül, szintén nemességet nyer. Ezt a nemességet régi jogunk »*közlőit nemességnek*« nevezte. Miután régente minden katolikus papnak nemesi jogai voltak, a görög-katolikus papok feleségei szintén nemesasszonyoknak tekintettek.²⁾ Habár a feleségnek nemcsak joga, de közigazgatási vonatkozásban kötelessége is a férje nevének

¹⁾ L. feljebb, 48. oldal.

²⁾ L. *Báttaszéki* a bibliográfiában id. mű.

viselése, ez a kötelesség legkevésbé sem zárja ki az *asszony leánynevének viselését* s az évszázados gyakorlat a nőnek a leánynevéhez való jogát teljes mérvben szentesítette is.¹⁾

β) A feleség másik, a névhasználatnál sokszorta fontosabb joga a *tartásjog*, 3.ZSLZ a férjnek nőtartási kötelezettsége. A nőtartásra való jog azt jelenti, hogy a feleséget férje köteles eltartani. A tartás lakásból, élelmezésből, ruházatból és a mai jogban a szellemi szükségletek kielégítéséből is áll; mértékére nézve a nőtartás illő, azaz a férj vagyoni és társadalmi állásához mért kell hogy legyen. A férj nem követelheti, hogy a nőtartás költségeihez felesége saját vagyonával hozzájáruljon.

A nőtartásjog teljes mértékben ellensúlyozza s egyben érthetővé is teszi azt a néhány kötelezettséget, amely a házasságban a magyar asszonyt egyoldalúan terheli. Mindaddig, míg egészben a férjre hárult a nő és a család eltartásának költsége, érthető, hogy ő viszont szigorú megtorlással élhetett a nő hűtlenségével szemben (amely esetleg nem tőle származó

¹⁾ A férj es nőknek lány nevükhöz való ragaszkodása a múlt században, úgy látszik, még öntudatosabb volt, mint napjainkban. Ma férj es nők gyakran csak a férj nevéhez fűzött »né« szóval írják nevüket. Ezzel ellentétben pl. a »Regélő és Honművész« c. lap 1S33. évfolyamában a következő neveket olvashatjuk: »Az előfizető szépnem: Antinovics Anna Latinovitsné asszonyság, Bánhidi Sarolta Nyéki Mihályné,«

gyermek eltartásával terhelhette), s hasonlóképpen érthető, hogy a férjnek jogában állott oly közös lakóhelyet választani, amely az őt terhelő vagyoni kötelezettségek teljesítése szempontjából neki a legkedvezőbbnek látszott. A nő társadalmi emancipációja, önálló életpályája és keresetképesége lassanként illuzóriussá teszik a férj nőtartási kötelezettségét, éppen úgy, mint a nőt terhelő egyoldalú kötelességeket. Ez a felfogás nyilvánul meg a polgári törvénykönyv tervezetében, amely míg egyrészt a nő férj tartási kötelezettségét (tehát valójában a kölcsönös tartási kötelezettséget) állapítja meg szükség esetére, másrészt a férj lakóhely- és lakásválasztási jogát attól teszi függővé, hogy vajjon egyedül viseli-e a házasság vagyoni terheit, avagy az asszony is hozzájárul-e azokhoz.¹⁾

B) Az anya jogai.³⁾

Ha általános polgári, valamint házastársi jogai tekintetében a magyar nő — miként láttuk — úgyszólván egyenjogú a férfival, viszont a *szülői*

¹⁾ 95. §. — E tekintetben könnyű elképzelni, mily abszurd állapot volna, ha pl. a férjnek jogában állana ügyvédi vagy orvosi praxissal bíró feleségét egyszerű hatalmi szóval lakóhely vagy lakásváltoztatásra kényszeríteni.

²⁾ L. egyúttal lejjebb (63. lap) a férjétől elvált nő anyai jogait,

jogok tekintetében majdnem teljesen jogtalan. E téren napjainkig a régi patriarkális jogrend tartotta fenn magát. A nő házastársi és anyai joga között fennálló ellentét jogtörténeti szempontból tekintve ekképpen fejezhető ki. Az ősi jogban, a patriarkalizmus rideg uralma idejében, úgy a nő (kit férje vétel vagy rablás útján szerzett), mint a tőle származó gyermekek, a családfő rabszolgái voltak, azaz férjük, illetve apjuk magántulajdonát képezték. A jogfejlődés folyamán a magyar szokásjog és a törvények a *feleséget lassanként emancipálták a férji hatalom alól*, úgy, hogy a nő már a Hármaskönyvet jóval megelőző időkben, sőt valószínűleg az Árpád-korban mint önjogú egyén szerepel. *Jogfejlődésünk azonban nem emancipálta az atyai hatalom alól a gyermekeket*, legfeljebb enyhítette velük szemben az atyai hatalom szigorát. Az elv maga: t. i. hogy a gyermek atyjának uralma alatt áll, alapjában sohasem vétetett revízió alá és így az *»anyai jogok«* kifejlődésére a múltban nem került rá a sor. Anyai jogokról csakis ott és annyiban van szó, ahol és amennyiben az atyai hatalmat kellett valamely okból helyettesíteni vagy pótolni.

Az anya jogi helyzetét ezekután röviden a következőkben jellemezhetjük:

a) A szülői hatalom *kizárólag az atya kezében van*, vagyis a magyar törvény csupán atyai hatalmat ismer. A Hármaskönyv I. részének 51. címe szerint *»a szülőknek . . . szárnyokra nem*

bocsátott. . . minden fiai és leányai *atyai hatalom alatt* állanak. Kik tehát tőled s feleségedtől születnek, míg szárnyra nem bocsáttattak, hatalmukban lesznek«. Az atya u. a. cikk 5. és 8. §-ai szerint fiát maga helyett kezesül adhatja, s ha a fiú magaviseletével erre okot adna, be is zárathatja.

A joggyakorlat és jogmagyarázat idővel az »*atyai hatalom*« kifejezés mellett a »*szülői hatalom*« kifejezést is kezdte használni. Így már az 1723. évi CXI. t.-c. a következőképpen szól: »Kik *szülőiknek* és felebbvalóiknak nem engedelmesskednek tisztí hatósággal megzaboláztassanak.« Czövek István Kelemen Imre magánjogának magyar kiadásában 1822-ben az *atyai hatalmat* *szülői hatalomnak* (*»parentalis potestas«* nem pedig *»patria potestas«*) nevezi, s álláspontját számos argumentummal támogatja. Az 1877. évi XX. t.-c. (a gyámi törvény) 10. §-ában kijelenti, hogy a gyermek »*szüleinek*« engedelmesskedni köteles, s hogy a szülők a gyermekeiket a köteles engedelmességre a *házi fegyelmi jog* gyakorlása által szoríthatják.

Bár ekképpen a *szülői*, tehát egyben az *anyai hatalom* elve némiképpen rést ütött a régipatriárkális jogrenden, mégis megállapítandó, hogy alapjában a régi rendszer csak nagyon csekély mérvben szenvedett változást. Az idézett törvények (1723. évi CXI., 1877: XX.), midőn *szülői hatalomról* szólnak, nem az *atyai hatalomnak* az *anyával*

való megosztására gondolnak, hanem nyilván azon (lejobb érintendő) esetekre, amelyekben az anya az atya nemléte vagy cselekvőképtelensége esetén *helyettesíti az atyai hatalmat*. Az éppen idézett gyámi törvény ott, ahol a gyermek felett gyakorolt hatalomról van szó, e hatalmat csakis az atyának tulajdonítja. Az idézett törvény (1877. évi XX.) 15. §-a értelmében »az atyai hatalmat törvényes gyermeke felett az atya gyakorolja«.

Hogy a patriarkális jogrend e téren még korunkban is uralkodik, sőt hogy törvényhozásunk e kérdésben valóban túlzásba menő következetességgel ragaszkodik e jogrendhez, az az 1877. évi XX. t.-c. 15. §-án kívül kitűnik úgy a *kiskorúak törvényes képviselőinek* rendezéséből, mint alig húsz éves házassági törvényünk ama rendelkezéséből is, amely *kiskorúak házasságkötése* esetén ennél az egész életre kiható fontos lépésnél *kizárólag csakis az atya beleegyezését kívánja meg!*

b) A gyermek törvényes képviselője. — A kiskorú törvényes képviselőjére úgy peres, mint nem peres ügyekben csakis az atya van jogosítva. Joggyakorlatunk az anyát mindaddig kizárja gyermekének képviselőjéből, míg a férj, illetve apa az atyai hatalom birtokában van. Ez a jogszabály a magyar családjog legigazságtalanabb és legkevésbé gyakorlati intézkedései közé tartozik, miként a tapasztalat is mutatja. Csak két esetre hivatkozom. 1902-ben Budapesten egy nagy port felvert gyermekrontási per foglalkoz-

tattá a közvéleményt, amely azonban az eljárás beszüntetésével végződött, mert a panaszt gyermeke képviselőjében az »erre illetéktelen« anyja adta be, nem pedig az atya. A másik per 1907—1908-ban folyt le. Egy automobilos: R. J., akit iskolás fiúk megdobáltak, a fiúk egyikét, G. G.-t alaposan elverte, mire a gyermek anyja könnyű testi sértés miatt panaszt emelt R. J. ellen. Eltérő alsófokú ítéletek után az ügy semmiségi panasz alapján a Kúria elé kerülvén, a vádlottat beismerő vallomása és a tényállás beigazolása dacára felmentették azzal az indokolással, hogy a törvényszék és a tábla *jogszabályt sértettek, midőn a kiskorú képviselőjében anyja részéről tett magánindítványt az atya életbenléte dacára ítélet alapjául elfogadták.*¹⁾

Az anyja csakis az esetben képviselheti gyermekét, ha a férj (apa) meghalt, vagy ha törvényes válás folytán a gyermeket az anyja gondviselésére bízták. Ezt a jogállapotot legprecízebben az 1894. évi XXXI. t.-c. fejezi ki a kiskorúak házasságához megkívánt beleegyezésről szóló 9. §-ban, mely szerint *beleegyezésre az anyja akkor jogosult*, ha: a) »atya nincs« (ami alatt elhalálozás, elmebeli fogyatkozás, tartós távollét, vagy atyai

¹⁾ A büntetőtörvénykönyv 113. §-a ugyan nem az atyát, hanem a »törvényes« képviselőt jogosítja fel a 16 éven aluli egyének helyett a magán vád-indítvány benyújtására. Ám a gyámtörvény értelmében (15. és 26. §.) a törvényes képviselő — az atya.

hatalomtól való megfosztás értendő), *b*) ha a szülők el vannak választva, vagy házasságuk felbontatott és a gyermek az anya gondviselése alatt áll, *c*) ha a gyermek törvénytelen.

Itt említendő még meg, hogy a gyermekek általán az atya családi nevét, (öröklődő) címét, rangját, állampolgárságát, illetőségét öröklik. Am ezen szabály alól két kivétel van: az egyik a fiúsítás, melyről már feljebb ¹⁾ volt szó, a másik eset a válás, melynek folyamán a gyermeket az anyának ítélték oda; ez a gyermek anyja illetőségét fogja követni.

c) Gyámság és gondnokság. — Az idevonatkozó rendelkezések közül a nőjog szempontjából a következők fontosak:

Gyámság alá kerülnek az 1877. évi XX. t.-c. értelmében azok a kiskorúak, kiknek atyja vagy pedig anyja meghalt, vagy ha ezek szülői hatalma felfüggesztetett.

Az atya halála után *az árvának az anya »törvényes és természetes gyámja«*. Már a Hármaskönyv I. r. 113. §-a elismeri az özvegyiségre jutott anyának gyámi jogkörét, mindaddig, »míg férje címét és nevét viseli, s második házasságra nem lép«.

Ám úgy *Werbőczy* Hármaskönyve, mint a mai jog tartalmaznak egy ezzel ellenkező rendelkezést is. Az atyának és férjnek u. i. joga van (Hk. 1.114. §. és 1877: XX. t.-c. 34. §-a) végrende-

¹⁾ L. 28. lap.

létében vagy közjegyzői okiratban halála esetére gyámot nevezni ki árvái részére. Más szóval, *az apa az anyát minden indokolás nélkül kizárhatja a gyámi tisztségből*, ettől a legtermészetesebb jogtól, amely valósággal a vérségi kapocsból folyik, amelyet csakis hatóságilag megállapított érdemtelenség esetén volna szabad az anyától megvonni. A patriárkális egyeduralom még a síron túl is megtartja hatalmát az anyával szemben!

E rendelkezések súlyát némileg enyhíti ama körülmény, hogy a gyámság főképpen vagyoni jogi intézmény, amely mindenekelőtt a kiskorúak örökségét van hivatva megvédelmezni, s így az anyának a gyámságból való kizárása nem jelenti egyben a szülői hatalomtól való megfosztást is. Kiténik ez abból, hogy — jogászai vélemények szerint^{x)} — szabad rendelkezése alá tartozó saját vagyonára nézve az anya is nevezhetett gyámot árváinak, azaz kizárhatta férjét a gyámságból. Hogy vajjon csupán *jogtudományunk* avagy a szokásjog is ismer-e ilyen eseteket, megállapítani nem tudtam. Ezzel az enyhítő argumentummal szemben azonban rá kell mutatnom még egy törvényes intézkedésre, amely az anyának a gyámságból való igazságtalan kizárását kétségtelenül feltűnőbbé teszi.

¹⁾ L. *Tóth* Lőrinc i. m. 363. lap és *Kassay* Adolf: Öngyűvéd a nőket illető jogügyekben. Pest, 1866., 34. lap.

Ott, ahol nem a nő saját vagyonáról, hanem a családi, nevezetesen a férjtől háramlott vagyonról van szó, az *anya halála esetére egyáltalán nem nevezhet gyámot gyermekei részére, hanem halála után a rokonok törvényes gyámsága áll be.*

Joga ellenben az anyának, hogy akár a férj és apa halála után, akár végrendeletileg a saját halála esetére *családi tanács* felállítását kérelmezze. Ez a jog azonban csupán korlátolt jelentőséggel bír, miután családi tanács csakis oly kiskorúak érdekében állítható fel, akikre a terhek levonásával 200.000 koronát meghaladó vagyon száll.

A gondnokságról az anya szempontjából nincs egyéb mondanivalónk, minthogy az esetben, ha a gondnokoltnak nincs házassági közösségben lévő házastársa, a gondnoki tiszt elsősorban az atyát, azonban, ha nincs atya, úgy az anyát illeti.

d) *Gyermektartás és nevelés.* — A gyámtörvény intézkedése szerint, a vagyontalan kiskorúak eltartására és neveltetésére az atya és az anya a következő sorrendben és mértékben kötelesek. Tartáskötelezett: a) elsősorban az *atya*, b) ha az atya erre egymaga nem képes, úgy *vele együtt az anya*, c) ha atya nincs, vagy a kiskorú eltartására teljesen képtelen, úgy *egyedül az anya*. Ami a nevelés irányát és a pályaválasztást illeti, a korlátlan atyai hatalomból folyik, hogy ezek tekintetében az atya dönt az anya megkérdezése

nélkül. Kivételt képez a gyermek vallásos nevelése, melynek tekintetében a szülők az 1894. évi XXXII. t.-c. óta feltétlenül egyenjogúak, amennyiben vegyes házasságnál jogukban áll a házasság megkötése előtt szerződésileg megállapítani, hogy gyermekeik az atya vagy az anya vallását kövessék-e, s ha ezt tenni elmulasztották, úgy a fiúk az atya, a leányok az anya vallásában nevelendők.

Itt említendő még meg, hogy nemcsak a férfiaknak, de a nőknek is joguk van *gyermekek örökbefogadására*. Megjegyzendő, hogy *Cserei* szerint a régi magyar jogban ezt a jogot a nők csakis királyi engedellemmel gyakorolhatták és csak az esetben, ha saját gyermekeik voltak, de meghaltak, s ezek helyett kívántak más gyermeket örökbefogadni. Mai jogunk ilyen korlátozásokat nem ismer. Az 1877. évi XX. t.-c. értelmében az örökbefogadó anya gyermekének »törvényes és természetes gyámjává« lesz, ha az örökbeadó atya az atyai hatalmát fenn nem tartotta.

C) Az elvált és az özvegy asszony jogai.

Az elvált és az özvegy asszony jogai túlnyomórészt vagyoni természetűek és így a házassági vagyonjogban lesz róluk szó. Ehelyütt csak néhány megjegyzésre szorítokozom.

a) Válásra az 1894. évi XXXI. t.-c. értelmében férfinak és nőnek egyenlő joga van. Ha egyrészt

kénytelenek vagyunk konstatálni, hogy a házassági törvény által a válás joga többféle módon meg van nehezítve, ami a házasságban a férfinál amúgy is kedvezőtlenebb jogi helyzetben lévő nőt kétségtelenül súlyosabban érinti, mint a férfit, másrészt rá kell mutatnunk arra, hogy az ország lakosságának nagy többsége: a katolikusok és a görögkeletiek csakis ezen törvény által jutottak a házasság felbontásának jogához, tekintve, hogy az 1894. évi XXXI t.-c. előtt érvényes egyházi joguk a válás jogát néhány kivételtől eltekintve, egyáltalán nem ismeri.

A házasság felbontása a nő jogait főképpen két tekintetben érinti:

1. Ha a *nő hibájából* mondották ki a válást, úgy *férje nevét többé nem viselheti*. Ellenben, ha a házasságot a *férj hibájából* bontották fel, úgy neje a válás után is *megtarthatja férje nevét*, ha ezen akaratát a perben kifejezte.

2. A *gyermek elhelyezése válás esetén* vagy (a) megegyezés szerint történik, vagy (b) ennek híján a gyermekek 7 éves korukig anyjuknál maradnak, (c) 7 éves koruk után a »nem vétkes« szülőnél, (d) ha pedig mindkét szülő »vétkes«, úgy a fiúk atyjuknál, a lányok anyjuknál.

b) Ami az özvegy asszony jogait illeti, kiemelendő, hogy a *nemi gyámság* a magyar jogban *az özvegyre ki nem terjedt*; ezáltal az özvegy még a férj es asszonyénál is szélesebb cselekvőképességre tett szert, miután özvegységre jutásával

egyéni szabadságának az a — egyébként csekély számú — korlátozása is megszűnt, amely a férj családfői állásából következett.¹⁾ *A magyar özvegy asszony személyes jogait²⁾ tekintve, a régebbi magyar jogrendszerben majdnem minden téren — részben még politikai tekintetben is — egyenrangú volt a férfival.* Sőt, nehogy egyenrangúsága pusztá szó maradjon, privilégiumokkal iparkodtak a saját, valamint gyermekei léteért való küzdelemben gyengébb nőt a férfitársadalom ellenében megvédelmezni, vagy legalább is kedvezőbb helyzetbe juttatni.

Az özvegyet egykor megilletett kiváltságok közül Cserei nyomán felemlíthetők a következők: Ura halálának első esztendejében az Özvegyet senki perbe nem idézhette, sem uráról rámaradt perbe nem hívhatta; ugyanezen idő alatt az özvegy ura jószágából kirekeszthető nem volt. Az 1545. évi XXI. t.-c. elrendeli, hogy az egytelkű nemesek az egész udvar vagy telek után fejenként menjenek hadba, ellenben »az egytelkű özvegy asszonyok, kiknek nincs hadba alkalmas fiúk, hon maradjanak és imádkozzanak«. Erdélyben a félkapus nemes asszonyok özvegységük évében nem tartoztak lovast állítani.

Mindezek a kiváltságok a rendi alkotmánnyal együtt eltűntek. A mai jogban csakis a nő neve,

¹⁾ V. ö. fentebb, 51. lap.

²⁾ Tehát az anyai jogok kivételével.

címe, rangja jöhet tekintetbe, mint nem vagyoni természetű özvegyi jog. Az özvegy máig megtartja *férjének nevét, rangját*, így pl. közölt nemességét és *címét* is, így pl. a »méltóságos«, »kegyelmes« megszólításra való igényét. A *név* tekintetében megjegyzendő, hogy *az özvegynek csupán joga, de nem kötelessége a férje családi nevének viselése*, amiként ezt egy előfordult eset alkalmából a belügyminiszter 1894-ben 54851. sz. rendeletével megállapította.¹⁾ Viszont a belügyminiszteri gyakorlat szerint²⁾ nem áll jogában az özvegynek, hogy elhalt férje családi nevének változtatását (magyarosítását) kérje. Hogy vájjon ezen két állásfoglalás konzekvenciáit levonják-e arra az esetre, ha egy özvegy nő a saját családi nevének megmagyarosítását kéri, s tényleg megengedik-e neki a névváltoztatást, erre nézve adataim nincsenek.

*) Özv. K. S.-né gr. Z. L. felségfolyamodványt nyújtott be a királyhoz, melyben annak megengedését kérte, hogy férje nevének, vagyis »özv. K. S.-né« elnevezésnek elhagyásával magát kizárólag családnevén gr. Z. L.-nek írhasssa. A kérvény a belügyminiszterhez leadatván, általa azzal adatott vissza a folyamodónak, hogy »arra, hogy elhalt férje nevét ne viselje, semminemű hatósági vagy fejedelmi engedélyre szüksége nincs, mert férje nevének viselése vagy nem viselése kizárólag saját tetszésétől függ«, feltéve, hogy a névviselés megváltoztatása mások tévútra vezetésének célzata nélkül történik.

²⁾ E gyakorlatról a Központi Névmagyarosító Egyesület 1902. évi körleveléből vettem tudomást. (L. Pesti Hírlap, 1902 szept. 11.)

2. HÁZASSÁGI VAGYONJOG.

A) A házassági vagyoni jogi rendszerek általában.

A házassági vagyoni jogi rendszerek igen sokfélék. A különféle rendszereket három jogi alapelvekre és ez elvek kombinációira lehet visszavezetni; ez alapelvek a következők: *a vagyoni közösség*, *a kezelési közösség* és *a vagyonekülönítés*. E vagyoni jogi alapelvek kombinációja egy egész sereg jogi formát hozott létre, amelyek közül a legfontosabbakat a következő táblázatba foglaltam össze. (Lásd a táblát a 67. lapon.)

Mellékelt tábla szerint a következő rendszereket különböztethetjük meg a házassági vagyoni jogban.

1. Tiszta vagyoni közösség (melyet inkább »általános« vagy »anyagi« vagyoni közösségnek szoktak nevezni; így franciául: »Communauté universelle«, németül: »allgemeine Gütergemeinschaft«.). Ott, ahol ez a rendszer érvényben van, a házasság folytán a férj és nő különvagyona *egy* csapásra megszűnik s a vagyoni közösség alkatrészévé válik, melyet a férj kezel. A házasság felbomlása alkalmával (válás, halál) a közös vagyon a házastársak (illetve az örökösök és a túlélő házastárs) között felosztandó.

	Vagyonközösség	Kezelési közösség	Vagyonelkülönítés
Vagyonközösség	<i>Tiszta tagyonközösség</i>		
Kezelési közösség	<i>Ingó- és szerzeményközösség (vagyonközösséggel kombinált kezelési közösség)</i>	<i>Tiszta kezelési közösség</i>	<i>Hozományrendszer (vagyonelkülönítéssel kombinált kezelési közösség)</i>
Vagyonelkülönítés	<i>Közszervezményi rendszer (vagyonközösséggel és kezelési közösséggel kombinált vagyonelkülönítés)</i>		<i>Tiszta tagyonelkülönítés</i>

Vagyonjogi
elvek

Alkalmazás

Vagyonjogi
alváb

Alkalmazás

2. Tiszta vagyonekezelési közöség. (»Alaki« vagyoneközösség, »union des biens«, »Verwaltungsgemeinschaft«, »Güterverbindung«.) A kezelési közöségnél a nő külön vagyona nem olvad bele valami közös vagyoneba, hanem a házasság egész tartama alatt a nő tulajdona marad, de a *férfi kezeli és haszonélvezi*.

3. Tiszta vagyonekülönítés. (»Separation de biens«, »Gütertrennung«.) E rendszer-nél a házasság a házastársak vagyoni viszonyait teljesen érintetlenül hagyja, s csakis a háztartás költségeinek fedezését illetőleg történik közöttük hallgatólagos vagy formális megállapodás.

4. Ingó- és szerzeményközöségi rendszer. (»Communauté des meubles et des acquêts«, »Fahrnisgemeinschaft«.) E rendszer, amely a »Code Civil« értelmében Franciaországban törvényes rendszer jellegével bír, csak az ingókat és a szerzeményt egyesíti a vagyoneközöségben, ellenben azokat az ingatlanokat, amelyek már a házasságkötésakor a felek birtokában voltak, vagy pedig a házasság alatt visszeteher nélkül jutottak a birtokukba, különvagyoneknak tekinti. Kiemelendő azonban, hogy úgy a közös vagyont, mint a saját és a felesége külön vagyoneát is a férj kezeli. E szerint az ingó- és szerzeményközöségi rendszer nem egyéb, mint a vagyoneközöségi rendszernek a kezelésközöségi rendszerrel való kombinációja.

5. Hozományi rendszer. (»Régime dotál«, »Dotalsystem«.) A hozományi rendszer lényege a női különvagyonnak az ú. n. hozománytól, vagyis azon javaktól való jogi megkülönböztetése, amelyeket a feleség férje házához »hoz«, illetve amelyeket a feleség apja (családja) a férjnek a háztartás és a nőtartás céljaira haszonélvezetül átad.

A *különvagyont* a nő önállóan kezeli és csakis ő rendelkezik vele, éppúgy, mintha a felek vagyonekülönítési rendszer alatt élnének; ellenben a *hozomány* — bár a nő tulajdona marad — a férj kezelése alá tartozik, s a férj mindaddig haszonélvezi, míg a házasság tart.

A hozományi rendszer a v a gyonekülönítési rendszernek a kezelésközösségi rendszerrel való kombinációja.

6. A közszerzeményi rendszer. (»Communauté des acquêts«, »Errungenschaftsgemeinschaft«.) E rendszernél a női vagyonnak három jogi formáját kell megkülönböztetnünk: a különvagyont, a hozományt, és a szerzeményt. A *női különvagon* a vagyonekülönítés rendszerének megfelelőleg kizárólag a nő rendelkezése alá tartozik. A *hozomány*, mint feljebb láttuk, a nő tulajdona marad, de a férj kezelése alá jut, mint a kezelési közösség rendszerénél. Végül a *nő szerzeménye* — éppen úgy, mint a férfié — a vagyoneközösség rendszerének megfelelően közös vagyonná

válik, melynek fele a házasság megszűnésekor a nőnek (vagy örököseinek) kiszolgáltatandó.

Ezek szerint a közszerzeményi rendszer mindhárom alapelvet egyesíti magában, azaz vagyonszövetség és kezelési szövetség kombinált vagyonszövetség rendszer.

7. Végül felemlítendő itt még egy házassági vagyonszövetség rendszer, amely sajátosságánál fogva a fenti táblázatba nem volt felvehető: a vagyonszövetség rendszer («Unité des biens», «Gütereinheit»). E rendszerrel a házasság folytán a nő vagyona a férfi tulajdonává válik, viszont a férfi a nőtől kapott vagyonszövetség erejéig nevének adósává válik, s ezen adósságáért a házasság megszűntekor teljes vagyonszövetségével szavatol.

E hét rendszer ¹⁾ közül négy: a *tiszta vagyonszövetség*, a *tiszta kezelési szövetség*, az *ingó- és szerzeményszövetség* és a *vagyonszövetség* rendszerei a nőre nézve általában hátrányosak, mert a nőt majdnem teljesen elütik a saját vagyonszövetségével és ennek jövedelmével való rendelkezéstől s egyben kiteszik annak a veszélynek, hogy a férj egész vagyonszövetségét elprédálja. Viszont három rendszer: a *tiszta vagyonszövetség*, a *hozomány rendszer* és

¹⁾ Természetes, hogy az itt felsorolt rendszerek csakis házassági vagyonszövetség típusoknak tekintendők, amelyeket az élet többé-kevésbé eltérő formában vagy további kombinációk alakjában valósított meg.

a közszerzeményi rendszer a nőnek kedveznek azáltal, hogy a vagyon egy részét (sőt a tiszta vagyon-elkülönítésnél az egész női vagyont) a nő kezében hagyják, s hogy a férfi által kezelt női vagyon tekintetében a nő rendelkezési jogát fenntartják és biztosítják.

B) A magyar házassági vagyoni jogi rendszer.

A mai magyar házassági vagyoni jog a közszerzeményi rendszernek felel meg és ekképpen a nőnek kedvező vagyoni jogi rendszerek csoportjába tartozik. Ez a rendszer oly mély gyökereket vert a magyar jogéletben, hogy jogtudósaink közül számosan a közszerzeményi rendszert »magyar rendszer«-nek nevezik.

A közszerzeményi rendszernek megfelelően a magyar nő vagyoni érdekei a különvagyon, a hozomány és a közszerzemény útján érvényesülnek. Mindazonáltal a felsorolt három jogintézmény még nem meríti ki a magyar nő rendelkezésére álló vagyoni jogi eszközöket, s melléjük sorakozik a női vagyonnak két speciális alakja: a jegyajándék és a hitbér.¹⁾ Lássuk most ezeket a vagyoni jogi intézményeket közelebbről.

¹⁾ Jegyajándék és hitbér vagy ezekhez hasonló intézmények majdnem minden népnél és a legkülönbözőbb házassági vagyoni jogi rendszerek mellett is fel találhatók.

a) A női különvagyon [női szabad vagyon].¹⁾

Különvagyon alatt a házastársak bármelyikének azon kizárólagos tulajdonát értjük, amelynek tekintetében a tulajdonost a rendelkezési jog (a cselekvésképtelenség esetét kivéve) személyesen megilleti. A női különvagyon főbb alkotóelemei:

1. az a tulajdon, mellyel a nő a házasság megkötésekor bír;

2. az a tulajdon, melyhez a nő a házasság tartama alatt ingyenes módon (örökség, ajándék) útján jut;

3. az, ami a házastársak kikötése alapján különvagyonná válik;

4. a különvagyonnak önként beálló érték-növekedése;

5. ott, ahol nincs közszerzemény: a nő minden keresménye.

A különvagyon kezelését és hasznélvezetét a nő bárkinek, és így férjének is átengedheti, és pedig utóbbinak hallgatagon is oly módon, hogy vagyonának a férj által való kezelésbevételét tűri. Jogában áll azonban a nőnek a férje kezelésében lévő különvagyont bármikor visszakövetelni, ha kell, bírói úton is, hacsak e jogáról szerződésileg le nem mondott. Polgári törvény-

*) A német polgári törvénykönyvben »Vorbehaltsgut«, a svájci polgári törvénykönyvben németül »Sondergut«, franciául »biens reserves«,

könyvünk tervezete egyáltalán kizár e téren minden kivételt, és semmisnek jelenti ki azon szerződéseket, melyekkel a nő különvagyona feletti rendelkezéséről vagy a férj által kezelt különvagyon bármikor érvényesíthető visszavételi jogáról lemond (107. és 108. §§.).

Ami a *különvagyon múltját* illeti, már az Árpádok korában rátalálunk nyomaira.¹⁾ Valószínűleg a leánynegyed intézménye (melyről az Örökjogban lesz szó) vezetett az önálló, a férj kezelése alá nem jutó, szabad női vagyon keletkezéséhez. Az Árpádkori okiratok mindenesetre nyilvánvalóvá teszik, hogy a nők a királytól, családjuktól, férjüktől birtokokat kaptak, melyekkel a házasság tartama alatt rendelkezettek, azokat eladhatták, elajándékozhatták.

Werbőczy Hármaskönyve több ízben emlékezik meg a nő különvagyonáról és a vele való rendelkezési jogról. Különösen figyelemre méltó e tekintetben a Hk. I. részének 110. §-a, amely szerint úgy a férj, mint a feleség »minden, kivált maga által szerzett vagy másképp nyert birtokjogai iránt« »szabad rendelkezési hatalommal bír«.

¹⁾ Lásd pl. »*Szines* asszony, Henrik hitvese« adománylevelét 1150 körül, melyben Kutas nevű birtokát a pannonhalmi monostornak adományozza (idézi *Acsády*: A magyar jobbágyság története, 64. lap). Bővebb adatokat tartalmaz: *Illés*: A magyar házassági vagyonjog az Árpádok alatt, Budapest, 1900. c. könyvének VI. fejezete,

b) A jegyajándék (régiesen nászruha,¹⁾ lat.: paraphenum) hajdan a nő különvagyónának speciális formája volt, amely alatt az Arpád-korban *azokat az ingó vagyontárgyakat* (főképp ruhaneműeket, ékszereket, háztartási cikkeket) *értették, amelyeket a nő férjétől, ennek rokonaitól vagy szüleitől az eljegyzés vagy a házasságkötés alkalmával kapott.* A jegyajándék fogalma egészen az újabb időkig változatlan maradt, s a Werbőczy-nél szereplő jegyajándék az Arpád-kori jegy ajándéktól nem különbözik. Fontos ellenben az a körülmény, hogy a Hármaskönyvben a jegyajándék nem önkéntes vagy pusztán a szokáson alapuló adomány többé, hanem a férjhezmenő leánynak kijáró *kötelesrész*, amely az atyát, az ő halála után pedig az utána öröklő fiúkat terheli. A későbbi jogot illetőleg CSEREI 1800-ban megjelent könyve még élénkebben domborítja ki a jegyajándék kötelező jellegét. Cserei szerint a jegyajándék értéke legalább annyi legyen, mint a leány díja (homagium). Ha a jegy ajándék kifizetésére nincs elég készpénz, úgy az ingatlanok jövedelmét kell erre a célra fordítani. A megesett leánynak Cserei szerint csakis az esetben jár férjhezmenetelekor jegy ajándék, ha csábítójához megy feleségül, vagy ha családjának »vigyázatlansága,« azaz ki nem elégtő felügyelete vált a csábítás okozójává.

*) L. Cserei i. m. 135. lap. U. o. *kiházásításnak* is nevezetik, 136. lap.

Mai jogunk a jegy ajándékot másképpen értelmezi. A különbségek a régi joggal szemben a következők: 1. Eltűnt a jegyajándék kötelező jellege; 2. jegyajándékot nemcsak rokonok, de idegenek is adhatnak; 3. jegy ajándékot nemcsak a nő, de a férfi is kaphat.

A jegy ajándékról a *házassági törvény* (1894. évi XXXI. t.-c. 3. §-a) is rendelkezik, amennyiben azt a jegyest, aki az eljegyzéstől alapos ok nélkül visszalépett, vagy a másik jegyesnek a visszalépésre alapos okot szolgáltatott, a jegy ajándék visszaszolgáltatására kötelezi.

c) Hozomány (allatura uxorea, dote, Mitgift.¹⁾)

Hozomány alatt azokat a javakat értjük, melyeket a feleség vagy nevében bárki más, a tulajdonjog fenntartásával, a házassággal járó kiadások fedezésére a férjnek haszonélvezetre átad.

A hozomány önkéntes adomány; tárgya lehet úgy ingó, mint ingatlan vagyon. A hozományt illetőleg a férj és feleség között oly jogviszony áll fenn, mint a tulajdonos és a haszonélvező között, mindazonáltal a tulajdonost terhelő azon megszorítással, hogy a haszonélvezőtől (a

¹⁾ A római jogban a *dos* szó alatt a hozományt értették, de a középkori germán és magyar jogban a »dos« szó *hitbért* jelentett s helyette a hozományt az »allatura« kifejezéssel jelölték. Megjegyzendő még, hogy *Radvánszky* szerint (Magyar családi élet és háztartás 371. lap) a »jegyruha« kifejezést hajdan a hozományra is alkalmazták,

férjtől) mindaddig, míg a házasság fel nem bomlik, a haszonélvezet jogát meg nem vonhatja. Jogtudósaink egy részének felfogása, sőt egyes bírósági ítéletek szerint is a nő tulajdonosi jogai-ból folyik, hogy férjét a hozomány haszonélvezeti jogától a házasság tartama alatt is megfoszthatja, valamint, hogy a hozományt — különösen, ha ingatlanból áll — a férj beleegyezése nélkül el is idegenítheti. Joggyakorlatunk általános iránya azonban ellentmond ennek a felfogásnak. Eszerint a feleség tulajdonjogánál fogva a házasság tartama alatt is rendelkezhetik ugyan a hozomány-nyal, de rendelkezései csakis a házasság felbomlása után válnak joghatályosokká.

Ha egyrészt megállapítható, hogy a férjnek mindaddig, joga van a hozomány haszonélvezetére, míg a házasság fennáll, viszont e rendelkezéssel szemben köteles a férj vagy örököse a hozományt feltétlenül kiszolgáltatni, mihelyt a házasság felbomlott, azaz a halál és a törvényes válás eseteiben. *Csőd* esetén az 1881. évi XVII. t.-c. 267. §-a értelmében a feleség bejegyzett hozománya a csődtömegtől visszakövetelhető, de JANCSÓ szerint újból a férj kezelésébe és haszonélvezetébe jut, »minthogy a csőd a házastársak egymásközötti viszonyán változást nem szül«.

A hozomány biztosítására a nők két kiváltsággal bírnak, ú. m. az *elsőbbségi joggal*, melynek értelmében a hozomány minden egyéb követelést megelőzően elégitendő ki a férj javaiból, és a

visszatartási joggal, mely szerint az özvegy mindaddig visszatarthatja az örökösökkel szemben a férj javait, míg hozományát ki nem szolgáltatják.

A hozomány már az Árpádok korában helyet foglalt jogintézményeink között, s a mai hozománytól csakis annyiban tért el, hogy tárgya hajdan főképpen ingó dolog volt, pl. rabszolgák, drágaságok, pénz.

d) A hitbér (kelengye, jegyruha,¹⁾ — a germán jogban: dos, Wittum, Morgengabe) kétféle: törvényes és írott hitbér:

a) A törvényes hitbér (dos legális). CSEREI a hitbért, melyet ő »jegyruhának« nevez, a következőképpen definiálja: »Jegyruhának mondjuk, a mivel a férj fiák rendekhez s állapottyokhoz képest tartoznak igaz és törvény szerint elházasított feleségeknek azért, hogy szüzességeknél virágát ő vélek elhullattatták.«

A hitbér egyike a legrégebb magyar jogintézményeknek, amely kezdetben valószínűleg csakis ingókból, pl. rabszolgákból, később ingatlanokból is állott.

Már az *Arany Bulla* 12. cikke foglalkozik a hitbérrel, kimondván, hogy az elhaltak, halálraítéltek és párviadalban elesettek feleségei jegyruhájuktól meg ne fosztassanak. 1222 óta a törvények egész sora foglalkozott a hitbérrel. Az

¹⁾ Ellentétben a »nászruhával«, amely jegy ajándékot jelent.

ide tartozó jogszabályok közül leginkább figyelemre méltóak a *Hármaskönyv* I. r. rendelkezései, nevezetesen a 93. cikk. A Hk. 93. cikkének 2. §-a tartalmazza a hitbér meghatározását; a 3. §. kifejti, hogy a hitbér a férjek rendi állapota(— ma azt mondanók, hogy »társadalmi állása« —) szerint különbözik; s a 4. §. felsorolja az egyes rendek hitbérét. Az Árpádok alatt a hitbér összegének megállapítása bírói úton ment végbe; a Hk. ellenben minden egyes rend számára fix összegben határozza meg a nő hitbérét. A megállapítás alapelve nagyon egyszerű: *a nő hitbére megfelel az ő, illetve a férje vérdíjának,*¹⁾ vagyis főnemeseknél 100 márka (ma 800 K), köznemeseknél és a polgárságnál 50 márka (ma 400 K). (Az újabb jog ²⁾ szerint ehhez járul a volt jobbágyi, azaz a mai munkásosztály nőinek hitbére, amely ugyancsak a fenti elv szerint 10 márka, azaz 80 K.) Ezek az összegek ma igen csekélyeknek látszanak, de hajdan aránylag nagy értékeket fejeztek ki. Midőn ENDRE király nővérének hitbérét a bárók és az ország nemesei bírói határozattal 1000 márkára (ma 8000 K) becsülték, ez összeg a régi pénzsűk világban oly tekintélyes volt, hogy a fizetésre kötelezett pénzben nem tudta tartozását kiegyenlíteni. A felsorolt összegek értékéről egyébként maga a

¹⁾ V. ö. a 27. lappal.

²⁾ 1840. évi XXII. t.-c. 85. §. b) pont.

Hármaskönyv ad felvilágosítást. A Hk. I. 133. címének 6. és 8. §-aiból u. i. megtudjuk, hogy a főnemes nő hitbérét kitevő 100 márka (800 K) egy kőből épült vár értékének, a nemes vagy polgári nő hitbérét kitevő 50 márka (400 K) egy, zárda módjára épült, kéttornyú templom értékének felelt meg.

A törvényes hitbért mai jogunkban a következő elvek szabályozzák:

1. A hitbér nem Önkéntes adomány, hanem a nőt a törvény erejénél fogva megillető *köteles rész* jellegével bír.

2. A hitbérré a nőnek csakis azon kettős *feltétel* alatt van joga, hogy a házasság törvényesen kötött és hogy el lett hálva.

3. Csakis első házassága jogosítja az aszszonyt a hitbér teljes összegének¹⁾ követelésére; *másodszor való férjhezmenetele esetén* csakis a törvényes hitbér felére, harmadik házassága esetén annak egynegyedére van. joga és így tovább;²⁾

4. *Elveszti a nő a törvényes hitbérré való jogát:*
a) ha férje szerződéses, ú. n. írott hitbért biztosított neki; *b)* ha hitbérré való igényéről férjével szemben jogérvényesen lemondott; *c)* ha a házasság olyan bontó akadály miatt érvénytelenítetett, amelyről a házastársaknak egybekelésük-

¹⁾ Társadalmi állása szerint 800, 400 vagy 80 K.

²⁾ *Werböczy* Hk. I. 96. c.

kor tudomásuk volt; *d)* ha a házasság a nő hibájából házasságtörés miatt felbontatott.¹⁾

Vita tárgyát képezi a hitbér elvesztése válás esetén. Jogtudósainak közül többen és egyes bírósági határozatok is úgy értelmezik a hitbérrre vonatkozó törvényeket, hogy minden törvényes válás, tehát az is, amely a férj hibájából mondatott ki, megszünteti a nőnek hitbérrre való jogát. Mások viszont a leghatározottabban tagadják e felfogás helyességét. A nézeteltérésnek oka a hitbérfizetés esedékessé válásáról alkotott ellentétes felfogásokban keresendő, és így ezt a kérdést kell még vizsgálat tárgyává tennünk.

5. Felette vitás a *hitbérfizetés esedékessé válásának kérdése*. Két felfogás áll itt egymással szemben, amelyeket illetőleg a magam részéről nem kívánok állást foglalni és így csak ismertetésükre szorítokozom. Megegyezik a két felfogás abban, hogy a házasság tartama alatt a hitbér kifizetése — csőd esetét kivéve — esedékessé nem válik. Ámde az egyik felfogás szerint a hitbér aházassági kötelék bárminő okból²⁾ történt felbomlásakor, tehát úgy haláleset, mint válás után követelhető, a másik felfogás szerint

¹⁾ *Hk. 7. 105. c.* — Egyesek szerint a házasságtörés akkor is a hitbér elvesztését vonja maga után, ha nem követte válás; mások szerint a hűtlen elhagyás is megfosztja az asszonyt hitbérrre való jogától.

²⁾ Természetesen a nő hibájából házasságtörés miatt kimondott válás esetének kivételével.

ellenben a hitbér csakis a férj halála esetén illeti meg a nőt, vagyis csak az özvegynek van rá joga.

Világos, hogy abban az esetben, ha a hitbér követelésére csakis az özvegynek van joga, a hitbér nem egyéb, mint az özvegyet megillető örökösödési jogigények egyike és mint ilyenek, nem itt, az élők közötti vagyoni jogi intézmények között, hanem az örökjogban volna helye.

6. A hitbérkövetelési jog *kiváltságos védelemben* részesül törvényeink szerint és pedig két irányban.

Egyrészt *visszatartási jog* illeti meg az özvegyet mindaddig, míg hitbérét ki nem adják, másrészt a hitbérkövetelési jog *nem évül el*.

β) írott hitbér (dos scripta). A törvényes hitbért írott hitbérrel lehet helyettesíteni szerződéskötés alapján. Az írott hitbér a törvényes hitbértől a következőkben különbözik:

1. Az írott hitbér összege a törvényes hitbér összegétől eltérhet, azt meghaladhatja, de annál alacsonyabb is lehet.¹⁾

2. Az írott hitbér a házasságnak bármely okból történt felbomlása alkalmával, tehát — a

¹⁾ Megjegyzendő azonban, hogy az írott hitbér rendszeren *magasabb*, mint a törvényes. Az írott hitbér keletkezése éppen arra vezethető vissza, hogy a törvényes hitbér értéke a pénz olcsóbbá válása folytán rendkívül csökkent.

házastársi hűtlenséget kivéve — válás esetén is feltétlenül követelhető.

3. Az írott hitbér érdekében is érvényesítheti az özvegy a visszatartás jogát, ellenben az el nem évülés kedvezményére igényt nem tarthat.

4. írott hitbér nemcsak a nő, de a férj javára is létesíthető. Ezt a hitbért, melyet a férj kap neje vagyonából, viszonyos hitbérnek (contra d o s) nevezik.

e) A közszerzemény (coacquisitio conjugalis, Communauté des acquêts; Errungenschaftsgemeinschaft). A közszerzemény a magyar házassági vagyonszétosztás legifjabb hajtása. Az Árpádok korában még nem volt meg, és legelőször a XV. század városi jogában, az ú. n. *tárnokjogban* találkozunk vele, majd WERBŐCZY-nél a jobbágyok jogairól rendelkező részben, valamint a nemesi vagyonszétosztás egy kivételes esetében: »a meghaltak ötvenre menő ménes lovairól« szóló részben.

A közszerzeményre vonatkozó fontosabb jogszabályok a következők:

1. Közszerzeménynek azt a vagyont nevezzük, melyet a házastársak a házasság tartama alatt szereznek, feltéve, hogy ez a szerzemény nem tartozik a különvagyon fogalma alá.

2. A közszerzemény a házasság felbomlása esetén két egyenlő részre osztandó a férj és a feleség, illetve jogutódaik között. A férj elhalá-

lozása esetén az özvegy a közszerzeményből őt megillető felerészt nem mint örökös, hanem mint tulajdonos kapja kézhez, éppúgy mint pl. a hozományt.

3. Közszerzeménynek csak az a vagyon tekinthető, amely meghaladja a házasság előtt megvolt, vagy a házasság fennállása alatt szerzett, de különvagyon jellegével bíró vagyon együttes értékét. Éppen ezért, ha a házastársak valamelyikének vagyonában hiány mutatkozik, csakis a hiány kiegészítése után fennmaradó érték képez közkeresményt.

4. Közszerzemény csak a volt jobbágyok, vagyis a mai munkások, továbbá a kereskedők és a polgárok feleségeit illeti meg, ellenben sem a nemesek, sem az ú. n. honoráciorok (hivatalnokok, írók, művészek stb.) nejeit meg nem illeti.¹⁾ Az egyetlen kivétel e szabály alól az az eset volt, (1. Hk. I.101. c.) hogy ha a nemesembernek »feleségével való házassága alatt gyűjtött vagy vett ménes lovai ötvenen alul vannak — Werbőczy szerint — egyenlően fognak köztük elosztatni«, »sőt. . . elosztandók és közöseknek tartandók . . . akkor is, ha a házasság előtt jutottak a férj kezéhez.«²⁾

¹⁾ Ezt a középkorba illő rendi megkülönböztetést mai jogunkban az országbírói értekezletnek köszönhetjük, amely javaslatának 13. §-ában e kérdésben az 1848. előtti állapotot visszaállította.

²⁾ Más írók a ménest özvegyi öröklésnek tekintik.

5. A házasság tartama alatt a házaspár mindegyike maga kezeli az általa szerzett javakat, tekintet nélkül arra, hogy azok a közszerzemény részét képezik-e vagy sem.

A közszerzemény általában kétségtelenül a nőnek kedvező, miután azt a — napjainkban feministáktól is hangoztatott — elvet valósítja meg, hogy a nő háztartási és gazdasági tevékenysége által szintén hozzájárul a család anyagi jólétének emeléséhez, s ennél fogva az esetleges vagyonszaporulatból ugyanannyi illeti meg őt, mint amennyi a férjét. Világos másrészt, hogy a közszerzemény kevésbé előnyös a nőre nézve ott, ahol a nő maga is kereső, nyereséget hajtó foglalkozást űz, miután megtakarított keresménye közszerzeménnyé válván, a férj halála esetén e keresmény felétől megfosztják az özvegyet. Miután a nő által megkeresett szerzemény legfőképpen a szellemi foglalkozást űző nőknél, pl. tanárnő, író, színésznő stb., játszik legnagyobb szerepet, a törvények által létesített — egyébként a középkorba illő — osztálykülönbség mai formájában végeredményben előnyös a nőkre nézve, tekintve, hogy a szellemi foglalkozást űző nők honoráciorok és így keresményük nem válik közszerzeménnyé, hanem különvagyon marad.

Történeti megjegyzés. Történeti szempontból figyelemreméltó, hogy a magyar házassági vagyonszaporulat egyes intézményei mennyire magukon hordják még ma is ősi eredetük nyomait. Ha a fel-

sorolt intézményeket összehasonlítjuk a patriárkális jogrend alatt élő ősmagyarok házasságával, amelyet GURDÉZI leírásából ismerünk, úgy okvetlenül feltűnik az a kapcsolót, amely a Gurdézi leírta házasság és a mai házasság vagyoni jogi jelenségei között fennáll.

A mai házassági jogban négy olyan vagyoni jogi intézmény van, amely már az Árpádház korában érvényben volt: a női különvagyon, a jegyajándék, a hozomány és a hitbér. Ezek közül a női különvagyon kétségtelenül ellentmond annak a patriárkális jogrendnek, amely az ősmagyarok társadalmát mai ismereteink tanúsága szerint jellemezte. így csak három olyan vagyoni jogi intézmény marad házasság jogunkban, amely amellett, hogy az Árpádok koráig visszavezethető, egyben a patriárkálizmus elvével is összefér: jegyajándék, hitbér és hozomány. Lássuk, vajjon nem lehet-e ezek egyikét vagy másikat az ősmagyarok valamely házassági vagyoni jogi intézményével összefüggésbe hozni, esetleg abból származtatni?

Az ősmagyaroknál tulajdonképpen két házassági vagyoni jogi intézménnyel találkozunk.

1. Az egyik a *leány vételára*, amelyet azonban a férj az apóstól, gondos összeszámolás után, a leány átadásával egy időben visszakup.

2. A másik az az *ingóságokból* (drága bundákból, prémekből, szőnyegekből) *álló ajándék*, amelyet az após tevé háttára rakva küldött el *vejének*.

Hová lettek, mivé váltak ez intézmények? A népek életében oly nagy szerepet játszó jogfolytonosság, valamint az összehasonlító jogtörténet adatai arra engednek következtetni, hogy ez intézmények nem tűntek el, hanem részben a természetes evolúció folytán, részben az idegenből jött behatások alatt új alakot öltöttek.

α) A nő vételárának jogintézménye minden patriarkális társadalmi rendben élő népnél megvolt fejlődésének bizonyos korszakában. Már most az összehasonlító jogtörténet tanúsága szerint a vételár a további fejlődés folyamán lassanként átalakult és fejlettebb jogintézményeknek adott helyet. Így volt ez a legtöbb népnél, s a társadalmi élet törvényszerűségének figyelemreméltó argumentuma az az egyformaság, amely az egymástól időben és térben távoli népek jogéletét jellemzi. A régi, 4000 év előtti babyloniaknál éppúgy, mint a Krisztus születésekor germánoknál, vagy a múlt század közepén élő patagóniaiaknál ugyanazon fejlődési folyamatra találunk, mint az ősmagyaroknál. S ami különösen magára vonja figyelmünket, ez ama körülmény, hogy mindeme népeknél nem valami közös, kívülről jövő behatás hozza létre az egyforma jogintézményeket, hanem a gazdasági, szociális és művelődési viszonyok hasonlósága tereli kényszerítően e népek mindegyikének sajátos, nemzeti jogfejlődését ugyanabba az irányba.

Az *ősmagyaroknál* azt láttuk, hogy a házasság adásvételi jellege GURDÉZI idejében már veszendőnek indult, színlegessé vált, s egyben egy új vagyoni jogi intézmény volt kialakulóban: *a nő érdekében visszaküldött, de a férj kezelésére bízott vételár*. Egy utazó, MUSTERS 1870 körül teljesen hasonló állapotot talál a *patagóniaiaknál*: a szülők a vételárt megtartják ugyan, de helyette vele egyenlő értékű ajándékot adnak viszont át a férjnek, s ez az ajándék a házasság felbontása esetén a nőt illeti meg.¹⁾

Baby Ionban HAMMURABI idején (Kr. e. 2130-2088.) még nem voltak annyira, s a vételár az apósnál maradt; ám egy századdal később, AMMIDITINA király idejében már maga a nő kapja az egykori vételárat, azonban oly módon, hogy kezelését a férjre bízzák.²⁾

A *germánoknál* hasonló a fejlődés: a leány vételarából adomány lesz, amelyet a férj a házasság alkalmából ajánl fel nejeének: ez a germánjogi »dos« vagy »Wittum«, amelynek összege már nem képezi alku tárgyát, hanem a törvényerejű szokás által fix összegben állapítatik meg: a leány vérdíjának arányában.

¹⁾ *Post*: Bausteine für eine allgemeine Rechtswissenschaft, II. Band, Oldenburg, 1881., 169. lap.

²⁾ *Fehr* Hans: Hammurapi und das Salische Recht, Bonn, 1910., 81. lap: »Der Kaufpreis wird zum Wittum und wird während der Ehe vom Manne verwaltet.«

Ugyanez volt a fejlődés menete *őseinknél* is, miként TIMON kimutatta. A régi vételár nálunk is egy új jogintézménnyé alakult át, házassági ajándékká, melyet a férj adott a nőnek, de amelyet haláláig maga kezel, s ez a *hitbér*.

De a nő vételárának átalakulása nem szorított a hitbér intézményének kifejlesztésére, hanem a hitbér mellett még egy új intézmény sarjadt ugyanazon töből: *a jegy ajándék*.

Amikor a férj nejét még pénzen vásárolta az apjától, a vásár megkötésekor a leendő férj *felpénzt* adott, a vételárt pedig később, az árú szállításakor, vagyis a leány átvétele alkalmával fizette. Amikor azután a vételárból hitbér lett, a felpénzadás is elvesztette eredeti jelentőségét és átalakult egy többé-kevésbé értékes ajándékká, melynek azonban megmaradt fontos szimbolikus jelentősége, t. i. hogy ennek az ajándéknak a nő részére való átadása tette a házasság jogügyletét teljessé, érvényessé. Ez a szimbolikus jellegű jogintézmény a germánjogban eredetét kétségtelenné tevő nevekké bírt, amennyiben az »*arrha*«, »*Launeguld*«, »*Aufgeld*«, »*Mahlschatz*« stb. szavakat használták a megjelölésére. Az eljegyzésnél felpénz gyanánt előbb egy-egy pénzdarab (solidus és dénár) szerepelt, majd később ezek értékével felérő ékszer, különösen gyűrű. De az eljegyzésnek felpénzt adó ősi jellege még így is fennmaradt, miként a régi német jogi mondás mu-

tatja: »Ist der Finger beringt, so ist die Jungfrau bedingt«.

Ugyanez volt a fejlődés menete a *magyaroknál* is. Míg a vételár maga hitberré változott,¹⁾ addig a vásár megkötésekor fizetett felpénzből *jegyajándék* és *jegygyűrű* lett. A kalotaszegiek házassági szokásai, kiknél, mint feljebb láttuk, a vőlegény egy pénzdarabot adott át eljegyzéskor a menyasszonynak, úgyszólván korunkig megőrizték az eljegyzés eredeti, vásári jellegét. Hozzáfűzhetjük ehhez még annak a megállapítását, hogy a régi, Árpádkori magyar jogban az eljegyzés még házasságkötés jellegével bírt s nem tekintett — mint ma — csupán egy, a házasságkötést megelőző ünnepélyes aktusnak. Állítá-sunk igazolásául elég KÁLMÁN király II. könyvének 15. törvényére hivatkoznunk.

Kétségtelen, hogy a hitbérnek és a jegyajándéknak a leány vételárából történt kifejlődése nem maradt ment külföldről jött jogi befolyásoktól sem. Mindazonáltal ezek az idegen jogelvek nem oktrojáltak ránk új intézményeket, hanem csakis a már meglévő, a nemzeti talajból eredő jogi törekvéseknek adtak bizonyos tekintetben nyugateurópai karaktert.

¹⁾ A hitbér vételár-eredetét mutatja, hogy az Árpádok alatt a hitbér még részben, sőt egészen is ingókból: nevezetesen rabszolgákból állott. Lásd erre nézve feljebb a 102. lapot.

Ilyen idegen hatás érvényesült a *hitbér* fejlődésében, amelyet jogtudósaink és a jogalkalmazó bíróságok is lassanként a *hozzá*, hasonló *Morgengabe-val* tévesztettek össze, illetve azonosítottak. Ez az azonosítás — részben legalább — sikerült is. A régi magyar hitbér összege nem volt törvényesen megállapítva, s a hitbér nem is a házassági kötelesség teljesítéseért járt; a régi jogi felfogástól eltérő mai rendelkezések itt nyilván a germán jog útján kerültek a mi jogunkba. Ugyanezen forrásból ered valószínűleg a hitbér összegének a vérdíj arányában való megállapítása, ami szintén germán jogi elv volt.

β) A *hozományról* alig van mondani valónk. A magyar hozomány eredete kétségenkívül azokban az értékes ingóságokban keresendő, amelyeket az após teve hátára rakva küldött vejének, mihelyt az alkut megkötötték. Tényleg megállapítható, hogy az Árpádok korában a hozomány, akárcsak Gurdézi idejében, még majdnem kizárólag ingóságokból (drágaság, ékszer, pénz, rabszolga) állott. Es így az egykori após teveháton küldött ajándékát és a mai hozományt összekötő fejlődési fokozat is ismeretes.

Mindezek alapján jogtörténeti ismereteink mai állása mellett valószínűnek kell tartanunk, hogy a házassági vagyonjogunkat jellemző öt intézmény közül három: a hitbér, a hozomány és a jegyajándék ősi eredetűek és pedig a régi patriárkális jogrend sokat

változott maradványai. E tekintetben különösen érdekes a jegyajándék, amely patriárkális eredetét teljesen megtagadva, a női különvagyon egy nemévé vált. Egyébként a női különvagyonnak már az Árpádok korában való kifejlődése a női érdekeknek diadala a »férfitörvénynek« szemben, s e diadal jelentőségét emeli az a körülmény, hogy Európa számos államában a nő egészen a legújabb időkig vagyonzogilag és polgárilag cselekvés-képtelen és jogtalan maradt.

3. ÖRÖKJOG.

A) A leánygyermek örökjoga.

Miután örökjogunk — polgári törvénykönyv híján—igen bonyolult, én itt csakis a nőket érdeklő legfontosabb rendelkezések és egykor érvényben volt jogintézmények felsorolására szorítkozom.

1. *Mai örökjogunkban*, melyet főleg a szokás, a Hármaskönyv és az Országbírói értekezéslet által megállapított ideiglenes törvénykezési szabályok irányítanak, végrendelet nélküli öröklés esetén a törvényes gyermekek *nemükre való tekintet nélkül* egyenlő részt kapnak az elhunyt szülő vagyonából.

2. *A múltban* a leánygyermek örökjoga a társadalmi rend és a hátrahagyott vagyon természetete szerint változott.

a) *Jobbágyoknál* fiúk és lányok rendszeren egyenlő arányban örökösödtek s a lányoknak a fiúkkal egyenlő örökösödési jogát az 1840. évi VIII. t.-c. 2. §-a végérvényesen biztosította.

b) *Nemesek* leánygyermekai az *adomány jellegű ősi javakban* rendszerint nem örökösödtek, hacsak a szerző (az, aki az adományt kapta), vagy az adománylevélben az adományozó maga ki nem kötötték, hogy a birtokban mindenkor a leányág is örökösödjék.

c) *Nemesek* leánygyermekai a fiúkkal feltétlenül egyenlő arányban örökösödtek, ha a vagyon vásáron vagy öröklésen alapuló *szerezeményből*, ha *vérdíjből*, ha leánynegyedből, vagy ha mindkét ágra érvényes fiúsításból eredt.

3. Az *ősi magyar jog* a leányoknak a természetes örökösödésből való kizárásával egyidőben, már az Árpádok alatt különleges intézményeket létesített, melyek hivatva voltak a *leányokat veszteségükért kárpótolni*. Ez intézmények: a fiúsítás, a leánynegyed és a hajadonj o g. (Mindezek az intézmények a rendi alkotmánnyal együtt megszűntek.)

a) A fiúsítás¹⁾ abból állott, hogy az atyának, ki családjának utolsó fiasarja volt, királyi jóváhagyással jogában állott leányát öröklés szempontjából fiúnak tekinteni, azaz »fiúsítani«. A fiú-

¹⁾ A fiúsítás személyjogi következményeit lásd feljebb, a 28. lapon.

sítás ugyan kétségtelenül nem a leány, hanem a nemzetség érdekében keletkezett, de mindazonáltal a nők vették ez intézmény hasznát.

A fiúsításhoz hasonló intézmény volt Erdélyben a székelyek között érvényben: az ú. n. *fiúleányság*¹⁾ amely abban különbözött a fiúsítástól, hogy itten a fiúággá való tételhez nem volt szükség fejedelmi engedélyre: a család utolsó físarjának leánya örök jogi szempontból eo ipso fiúleánnyá lett. Feltehető, hogy a fiúsítás intézménye a fiúleányságból, vagy legalább is annak mintájára létesült.

b) A leánynegyed (quartalitium) már az *Arany Bullában* előfordul, amely 4. cikkében a következő rendelkezést tartalmazza:

»Amely szolgálattelvő fimaradék nélkül hal meg, birtokának negyedrészt leánya kapja, a többiről mint akarja, rendelkezzen.«

Az *Arany Bullában* szereplő leánynegyedről, amely — miként a fiúleányság — csakis a fiág kihalása esetén érvényesült, eltér a leánynegyed későbbi fogalma amelyet a *Hármaskönyv* kodifikált. A leánynegyed ezen újabb alakjában a leányoknak azon jogát jelentette, melynél fogva az adományi javakból a

¹⁾ *Cserei* részletesen ismerteti könyvének III. részében, 1. 72. és k. 1. L. még *Tóth* i. m. 373. 1. *Cserei* azt állítja, hogy a fiúleányság intézményét a székelyek Ázsiából hozták s párhuzamba állítja egy hasonló *bibliai* intézkedéssel, amely *Mózes* IV. könyv, 27. r. 8. versében szerepel.

leányok egyszersmindenkorra egy negyedrészt kikövetelhettek maguk között való egyenlő felosztás kötelezettsége mellett. Ez a jog sohasem évült el, s ha az első generáció leányai a negyedjogot nem érvényesítették, úgy a leszármazók leányai érvényesíthették ezt a jogot. Ha valamely család físarjai kihaltak és a birtok visszaszállott a koronára, úgy a leányok a királyi fiscussal szemben is érvényesíthették jogukat. A leánynegyed rendszerint pénzben adatott ki; természetben csak egy esetben volt kiadandó: ha a leány, kit megilletett, családja beleegyezésével vagyontalan, birtoktalan férfival lépett házasságra.

c) A hajadonjog (*jus capillare*) a leányok ama joga volt, melynél fogva a fiágra korlátozott javaknál az örökösöktől illendő lakást, nevelést, tartást, ruházatot és férjhezmenetelük után kiházásitást követelhettek. Oly esetekben, melyekben az adományi javak távolabb álló férfirokonokra vagy a koronára szállottak, a leányoknak a szokásjog alapján megengedték, hogy férjhezmenetelükig, sőt ennek híján halálukig a birtokban maradjanak. Ebben a jogban csak azok a leányok nem részesültek, akik apácák lettek.¹⁾

A hajadonjogot az *Országbírói értekezlet* a hitbizományi javakban továbbra is fenntartotta és így e téren a hajadonjog még ma is érvényben van.

¹⁾L. *Bátiaszéki* Lajos: A nők a magyar jogban.

B) Az özvegy örökjoga.

Már a személyjogban említettük, hogy az özvegynek a magyar törvények kiválóan kedveztek. Ugyanezt tanúsítják az örökjogi szabályok is. A hitbéren és a közszerzeményen kívül, amelyeket a nő férje halálakor tulajdonjogon vett át, örökjogon még egyéb, valóban tekintélyes vagyon jutott kezeibe özvegyi jog, özvegyi öröklés és hitvestársi öröklés címén.

E jogok az Országbírói értekezlet határozata alapján még ma is érvényben vannak.

a) Az özvegyi jog (jus viduale) alapján a feleségnek addig, míg elhalt férje nevét viseli, vagyis míg férjhez nem megy, joga van férje javait megtartani és haszonélni, újból való férjhezmenetele esetén pedig a vagyomból illő kiházásitást követelni. A férj a nőnek ezen jogát végrendelet útján sem hiúsíthatta meg, s legfeljebb a vagyonhoz mért, illő tartásra és lakásra korlátozhatta. Ha az örökösök jogtalanul kiűzték az özvegyet a birtokból, úgy nemcsak hogy vissza kellett őt helyezniök, de egyúttal »hatalmaskodási pénzbírságot« is kellett fizetniök. Különös védelemben részesült az özvegy még azáltal, hogy mindaddig, míg elhunyt férje temetetlen volt, minden jogi támadástól menten kellett maradnia, sőt az egész gyászév lefolyása alatt sem volt köteles perbe szállni.

b) Az özvegyi öröklés (*successio vidualis*) joga abból áll, hogy oly esetben, midőn az elhunytnek gyermekei vagy unokái, azaz lemenő örökösei vannak, az özvegy a szerzeményi jelleggel bíró ingóságokból *egy gyermekrészt* kap. A gyermekrészen kívül az özvegy örökli férje kocsiját és lovait, legjobb öltözetét s főleg díszruháját, valamint jegygyűrűjét.¹⁾

c) Hitvestársi öröklés (*successio conjugalis*) úgy szerzeményi javakban, mint öröklött javakban érvényesülhet. Szerzeményi javakban akkor van hitvestársi öröklésnek helye, ha lemenők, azaz gyermekek, unokák nincsenek. Ily esetben tehát a hitvestárs a felmenő és oldalrokonokat kizárja, öröklött javakban hitvestársi öröklésnek akkor van helye, ha sem lemenők, sem felmenők, sem oldalági örökösök nem léteznek.

A hitvestársi öröklés abban különbözik az özvegyi örökléstől, 1. hogy csakis végrendelet híján érvényesül, 2. hogy az ingatlanokra is kiterjed, továbbá 3. hogy a férjet is megilleti, nemcsak nejét. A hitvestársi öröklést az 1687. évi XI. t.-c. terjesztette ki a férjre.

¹⁾ A legtöbb író ideszámítja még az ötvenen alul levő ménes felét. Én inkább tekintem a ménes felét közszerzeménynek. (L. feljebb, a 83. lapon.)

4. A HÁZASSÁGON KÍVÜLI VISZONYOK.

A házasságon kívüli viszonyokat illetőleg itt csak a főbb magánjogi rendelkezések felsorolására szorítkozom,¹⁾ egyben megjegyezve, hogy a törvénytelen gyermek jogai nálunk legnagyobb részben az osztrák jog által befolyásolt magyar nemzeti szokásjogon alapulnak.

1. A *törvénytelen gyermek* anyjának nevét viseli, de címét és rangját nem örökli. A régi jogban a nemes leány törvénytelen gyermeke ugyan nem lett nemes, de szolga sem, hanem szabad maradt.²⁾

2. A törvénytelen gyermek eltartására az apa »apasági keresettel« kényszeríthető, ha a kereset folyamán az apaság bebizonyítást nyer. Ugyancsak köteles az atya a tartásra, ha a gyermeket elismerte. A tartási kötelezettség ez esetekben a gyermek (állítólagos) keresetképességéig, bírói gyakorlatunk szerint általában 12-14 éves koráig terheli a természetes apát. Az alperesnek (a férfinak) az ilyen perekben rendelkezésére álló perbeli kifogások csekélyebb számúak, mint számos külföldi törvényben, és így az apaság tényének megállapítását tekintve, a

¹⁾ A nemi kérdésnek, valamint az erkölcsrendészetnek magyarországi rendezéséről, könyvem második kötetében szándékozom foglalkozni.

²⁾ Cserei i. m. 13. lap.

magyar joggyakorlat az anya szempontjából felette kedvezőnek látszik. Viszont nagyon kedvezőtlen az alacsony életkor (12 év!), ameddig a tartás jár, valamint a tartási összeg alacsony volta: 60 K havi maximum.

3. A gyermek csak az anyja családjával jut rokonságba, a természetes apáéval nem.

4. A természetes apa személyének megállapítása híján az anya köteles gyermekét eltartani, nevelni.

5. Gyermekének a teljes korú anya törvényes és természetes gyámja, ellenben kiskorú anya törvényelen gyermeke részére a hatóság rendel gyámot.

6. A törvénytelen gyermek csakis anyja után örököl. 1848 előtt még ez a jog sem volt számára feltétlenül biztosítva.

II. FEJEZET.

A MAGYAR KIRÁLYNÉK RÉGI JOGAI.

Miután a magyar nő magánjogát tárgyaltuk, most politikai jogairól kellene szólnunk, ámde — tekintettel a magyar jogtörténetre — szükségesnek tartottam, hogy a magyar királynék és királynők jogait külön fejezetben tárgyaljam, miután a királynéi jogok a múltban a magán- és a közjog keverékét képezték.

A királyság Magyarországon éppúgy, mint a külföldön, fennállásának első századaiban félig közjogi, félig magánjogi intézmény volt.

Ugyanez áll a *magyar királynék által gyakorolt jogokra is. E jogokban a közjogi elvek mellett a magánjogi elem is fontos szerepet játszik*, és számos esetben, midőn a királyné közigazgatási, bíraskodási stb. funkciókat teljesít, eljárása nem a közjogon alapul, hanem a magánjogba tartozó birtokjogon, melyhez különvagyon szerzése, ajándék, hitbér vagy hozomány címén jutott.

I. A MAGYAR KIRÁLYNÉK RÉGI MAGÁNJOGAI.

A magyar királynék magánjogáról és főleg házassági vagyongjogáról szólva, csakis a régi magyar királynék jöhetnek tekintetbe, miután a ma fennálló joggyakorlat a király és a királyné speciális magánjogi és vagyongjogi viszonyait minden tekintetben kivonja a nemzeti jog behatása alól.

Ami a magyar királynéknak a múltban elfoglalt jogállását illeti, megállapítható, hogy a jogállást már az Árpádok idejében ugyanaz az alapelv jellemezte, amely ma a magyar házassági jog egyik sarkételét képezi, t. i. hogy a *feleség megnyeri férje címét és rangját, de ennek gyámi hatalma alá nem kerül, hanem saját ügyeit önállóan intézi.*

A magyar királynék régi jogaiban jelentkező magánjogi elemeket röviden a következőkben sorolhatjuk fel.

1. A királynék bírtak különvagyonnal, amelyvel már férjük életében szabadon rendelkezhetek, így történelmünk és törvényeink tanúsága szerint voltak külön *királynéi városok*. Királynéi városokról már RÓBERT KÁROLY idejében szólnak törvényeink, így pl. az 1342-iki III. és XIX. cikkek és ZSIGMOND idejéből az 1435-iki XV. t.-c. — Ezenkívül kétségtelen, hogy ezen elnevezés alatt értették a *8 bányavárost*.

E városokat a királynék maguk igazgatták, kezeltették, adóztatták.

A »királynéi városokon« kívül *egyéb királynéi javak* is voltak. DÉCSY azt állítja, hogy az 1518-iki XIV. t.-cikkben említett *királyi konyhai jószágok* (bona ... »Coquinae Regiae Majestatis«) szintén királynéi javak voltak.

A magyar királynék birtokjogaikat a *Habsburgház* uralomra jutásával elvesztették, amennyiben I. FERDINÁND a két özvegy királynétól: MÁRIÁTÓL (Lajos özvegyétől) és IZABELLÁTÓL (János özvegyétől) visszavett birtokokat *kamara-javakká tette* és így a királyi javak tömegébe olvasztotta.¹⁾

2. A hozomány és hitbér adása a magyar királyi családban éppen úgy dívott, mint a nemeségnél.

3. Az özvegy királyné vagyonjoga rendszeren abból állott, hogy házassági különvagyonán kívül mindama birtokokat, melyekhez halálesetre szóló ajándékozás, hozomány vagy hitbér útján jutott, megtartotta, vagy birtokba vette s ezenkívül az »özvegyi jognak« megfelelően férje birtokainak kisebb-nagyobb részét haláláig hasznélvezte. E vagyoni természetű jogok gyakorlása a velük kapcsolatos közigazgatási, sőt közjogi funkciók által sokszor igen széles hatáskört biztosított az özvegy királynénak, ami az új király és az özvegy királyné között gyakran érdekösszeütközéshez vagy hatásköri konfliktushoz vezetett. Az ilyen konfliktusok

¹⁾ L. Décsy i. m. 134., 135., 142. lapok.

elkerülését vagy megoldását célozta az özvegyi jogoknak eleve készpénzben, való megállapítása, vagy utólagos megváltása készpénzzel. Példa erre II. ENDRE végrendekezése, amely szerint a király özvegyének, BEATRIX-nak egyszersmindenkorra 5000 márkát s ezenkívül évenként 1000 márka járadékot, vagyis az akkori összes királyi jövedelmek $\frac{1}{3}$ -át rendelte özvegyi járandóságul, természetesen a királynét már férje életében megillető »királynéi javaknak« birtokában való meghagyása mellett.

II. A MAGYAR KIRÁLYNÉK RÉGI KÖZJOGAI.

Az uralkodócsaládhoz tartozó nő kétféle módon juthat közjogi szerephez: mint királynő és mint királyné.

A) Királynők.

A nők uralkodói jogképessége szempontjából az európai alkotmányokat két csoportba oszthatjuk. Az alkotmányok egy része a sáli frankok törvényét követve, a *nőt képtelennek tartja az uralkodói jogok gyakorlására*. A másik csoport ellenben a *not az uralkodásra képesnek és jogosultnak tartja*. Vájjon melyik csoportba tartozik a magyar alkotmány, ez most a kérdés.

Ha az 1723. évi I. és II. t.-cikkekre hivatkozva megállapíthatjuk, hogy *mai alkotmányunk értelmében a nő a legmagasabb közjogi funkciók és politikai jogok gyakorlására képes*, és hogy ennél fogva hazánk a második csoportban felsorolt államok közé tartozik, viszont meg kell jegyeznünk azt is, hogy az elv gyakorlati megvalósítását illetőleg, a trónöröklésben a *finemű leszármazók* ugyanazon ág fokozatának egyenlősége esetében *elsőbbiséggel bírnak*. Ám a mai trónutódlási jog nem nemzeti eredetű: keletkezését az uralkodócsalád egyéb országainak joga befolyásolta; lássuk tehát a régi, a nemzeti talajból fakadó hazai jogot!

Magyarország az Árpádok kihaltával királyválasztó országgá lett. *Vájjon királyválasztó őseink azon a véleményen voltak-e, hogy a nő alkalmatlan, képtelen a korona viselésére? Ellenkezőleg.* A király választó magyar nemzet választásában lehetőleg respektálta az örökösödés elvét; ezért nevezik történészeink és közjogászaink közül többen a vegyesházbeli királyok uralta Magyarország alkotmányát az örökösödési rendbe oltott királyválasztásnak. Nos, *a királyválasztó*, de választásában az örökösödés rendjéhez szívesen ¹⁾ ragaszkodó *magyar nemesség, amely*

¹⁾ De nem feltétlenül! — Példa rá I. Ulászló megválasztása szemben Albert és Erzsébet fiával, a későbbi V. Lászlóval szemben.

akkoriban a nemzetet képviselte, két ízben választott nőkirályt: előbb Nagy Lajos leányát MÁRIÁT, majd utóbb Zsigmond leányát ERZSÉBET-et.

Ha már most ennek, a magyar nők politikai jogai szempontjából nagy horderejű joggyakorlatnak okát keressük, könnyű rátalálnunk ez okra. A felemlített két XIV-XVI. századbéli királyválasztás határozatai éppúgy, mint az idegen befolyással számot vető 1723. évi I. és II. t.-cikkek nem egyebek, mint egy ősi magyar magánjogi elvnek: a *fiúsításnak a közjogba való átültetései*. Tényleg *finemű leszármazó híján*, tehát a fiúsítás elvének alkalmazásaképpen választotta a nemzet királyaivá Máriát és Erzsébetet s ugyanezen elvet iktatta törvénybe, midőn a *pragmatica sanctio*t magáévé tette.¹⁾

Ám a fiúsítás elvének a trónutódlási jogba való belevitele még nem meríti ki a magyar nemzetnek a nők uralkodói joga érdekében tett intézkedéseit. Nőnek uralkodóvá választásával a fiúsításon kívül még más formában is találkozunk, és pedig Erdélyben. A magyar jogfelfogás és a nemzeti jogfejlődés szempontjából *Erdély* alkotmánytörténete különös figyelmet érdemel, tekintettel arra, hogy a nagyfejedelemség jogrendszerében — ősi írott alkotmány törvények híján — a nem-

1) Magyarországnak ekképpen a fiúsítás elve alapján három királynője volt: *Mária* (1382-1395), *Erzsébet* (1437-1439) és *Mária Terézia* (1740-1780).

zet közvéleménye könnyebben juthatott önállóan érvényre, mint Magyarországon. Nos, Erdélynek is volt két nőuralkodója: Zápolya özvegye IZABELLA, aki jogilag a fiával osztotta meg az uralkodást, és Brandenburgi KATALIN, akit a nemzet akarata mint Bethlen Gábor özvegyét juttatott a trónra.¹⁾ Főképpen Katalin megválasztása és fejedelemsége cáfolhatatlan bizonyítéka annak, hogy *őseink a nőt nem tekintették politikailag cselekvésképtelennek, hanem hogy ellenkezőleg a közjogilag annyira fontos, a nemzet sorsát intéző uralkodói hatáskör betöltésére éppen olyan alkalmasnak találták, mint a férfit?)*

¹⁾ Katalint még férje életében s ennek kívánságára választották 1626-ban fejedelemmé. A trónra 1629. nov. 25-én lépett.

²⁾ A teljesség kedvéért még a *királynők férjeinek társuralkodói szerepéről* kellene itten szólanom. Legjellemzőbb a társuralkodó jogi helyzetére nézve az 1741. évi IV. t.-c, amely lothringeni FERENC-et, MÁRIA TERÉZIA férjét tette társuralkodóvá. E törvényből kitűnik, hogy inkább a királyi cím adományozásáról, mint uralkodói jogokról volt szó. A törvény 5. §-a kimondja, hogy a legfőbb hatalom, kiváltságok osztogatása és más felségi jogok ezentúl is csak a királynőt illetik. Dacára ennek a korlátozásnak, a törvény még megállapítja, hogy a társuralkodás csakis addig tarthat, amíg ez a királynőnek tetszik (2. §.) s külön kiköti, hogy Ferenc társuralkodása a jövőben precedensül nem szolgálhat.

B) Királynék.

1. Mielőtt a királynék valóban közjogi jellegű jogkörével foglalkoznánk, kénytelenek vagyunk átmenetképpen egy olyan jogcsoportról szólni, amelyben a közjogi elemen kívül még a magánjogi elv is fontos szerepet játszik. E jogcsoportot a hűbéri jellegű jogok képezik

A hűbérrendszer, amely Magyarországon az *ösiség* intézménye által valósult meg, a közjogi és a magánjogi elvek vegyüléke volt s lényegében abból állott, hogy az ingatlan magántulajdonnal közjogi vagy legalább is közigazgatási kötelemények és jogok voltak egybekapcsolva. A királynék hűbéri jellegű jogai közé tartozott többek között a *bandérium-állítási kötelezettség* és a *kegyúri jog*.

Ezenkívül a magánjogból a közjogba átmenetül szolgáló jogi intézmények között említhető még a királynék *örökös főispánsága* is. FEJES János szerint a magyar királynék régente *Mosón vármegyének* örökös főispánjai voltak. Megerősíti ezt TIMON Ákos azon adata, hogy V. Károly nővére MÁRIA, II. Lajos neje, Mosón vármegye főispánja volt.

2. De lássuk már most a magyar királynéknak *valóban* közjogi jellegű hatáskörét és funkcióját.

A magyar királyné jogállása legutóbb az *igoo. évi XXIV. t.-c.* parlamenti tárgyalása alkalmával foglalkoztatta törvényhozásunkat, midőn egyes szónokok rámutattak arra, hogy *a régi magyar jog*

az ú. n. morganatikus házasságokat nem ismerte, s hogy régi jogunk szerint a király neje a házasság által — ipso facto — királyné lett. Ezt a jogtörténeti tételt a magunk részéről a következőképpen is formulázhatjuk: A király és a neje között a házasságkötés formájában létrejött *magánjogi aktus* a király neje nézve — eo ipso — *közjogi következményekkel járt*.

Melyek voltak azok a közjogi funkciók és politikai jogok, amelyek a király nejét megillették, amelyek őt tulajdonképpen királynévá tették, ez most a kérdés. Válaszképpen egyenként fogom felsorolni a magyar királynék fontosabb közjogait.

a) Koronázás. *A régi magyar királynékat ugyanúgy koronázták, mint a királyokat.*

a) A királynét úgy mint a királyt, az *esztergomi primás koronázta*, s ez a jog csak később szállt a veszprémi püspökre, mint a királyné kancellárjára.

β) A királynét úgy mint a királyt, a *magyar szent koronával* és pedig a koronának a *fejére tételével* — nem pedig a vállán — koronázták.

γ) A királyné koronázása alkalmával — úgy mint a király — *koronázási esküt tett*, melyben az ország szabadságának, a nemesség jogainak és kiváltságainak védelmét ígérte. Erre nézve ERZSÉBET királynénak, V. István nejének és Kún László anyjának egy okiratában olvassuk: »A korona fejünkre tételének napján esküvel ígértük ...«

Említést tesz a királyné koronázási esküjéről BERZEVICZY is, midőn Mátyás nejének, BEATRIX-nak koronázását írja le.

A királyné koronázásának felsorolt három jellemző vonása, de különösen az eskütétel a nő-jog szempontjából óriási jelentőséggel bír, mert azt bizonyítja, hogy *a magyar királyné jogállása alkotmányjogi jelleggel bírt*, a király hitvese *férjének politikai jogaiban*, szóval magában *az uralkodásban osztozott*. (Ezt egyébként lejjebb látni fogjuk.)

Ma a királynék mindezen jogai a minimumra vannak redukálva. A Habsburgház trónrajutásával a királynékat egyenjogúsító nemzeti tradíció véget ért, hogy a külföldről jövő jogszokásoknak adjon helyet.

A királynét újabb jogunk szerint nem a szent koronával, hanem az ú. n. *házikoronával* koronázzák, ezt a házikoronát a *veszprémi püspök* helyezi a királyné fejére, a primás pedig csak a királyné vállát érinti meg a szent koronával. Végül a *királyné koronázási esküje egészen elmaradt*.

A koronázás ezen új formájában, amelyet a habsburgházi királyok honosítottak meg, *puszta formasággá vált*, s közjogi jelentőségét teljesen elvesztette.¹⁾

¹⁾ *Marczali* (Ung. Verfassungsrecht, 67. lap) joggal mondja ugyan a mai koronázási aktusról: »Die Königin wird gekrönt, ohne dass sie dadurch Anteil an der Staatsgewalt gewönne«, de elfelejti, hogy nem mindig volt ez így!

b) Udvertartás. A régi magyar királynéknak rendszeres udvertartásuk volt, melyet *reginatus-nak* neveztek. A királyné udvertartása köz jogilag hasonló jelentőséggel bírt, mint a királyé, s *a nádor, valamint a bán kivételével ugyanolyan méltóságokból állott, mint a királyi udvertartás.* A királyné udvarát képezték: a királynéi országbíró (kiről az *Arany Bulla* 30. c. tesz említést), továbbá a tárnok, ajtónálló, pohárnok, asztalnok és lovászmester, kiket a *Hármaskönyv* az *ország zászlósai* közé sorol. (I. 94. r. 2. §.)

Az udvertartással kapcsolatban volt a királynéknak külön *kancelláriájuk* (kabinetirodájuk), melynek élén a veszprémi püspök, mint *cancellarius* állott, aki a királyné adományait szokta aláírni, illetve ellenjegyezni. Voltak ezenkívül a királynéknak mindenrendű hivatalnokaik ügyeik vitelére, a királyné uralma alatt álló országrészek, valamint birtokaik igazgatására. A királynéknak saját *gyűrűjük* és *pecsétjük* is volt, amelyek a királynéi rendelkezések hitelességének bizonyítására szolgáltak.¹⁾

A magyar királyné udvertartása a Habsburgok trónrajutásával, I. Ferdinánddal teljesen megszűnt.

¹⁾ A legrégebb megőrzött királynéi pecsét *Fennenáé*, III. Endre nevéé; másolatát *Baernkopf* közölte. — A királynéi pecsétgyűrűjéről az 1525. évi III. t.-c. szól.

c) Uralkodás. Az eddigiekből szükségképpen folyik a következtetés, hogy a magyar királynék az uralkodásban aktív részt vettek. Fentiek alapján ez érthető is. Sem a zászlósokból összeállított udvartartás nagy apparátusára, sem a királyné koronázási esküjére nincsen szükség, ha a királyné uralkodói jogokkal nem bír. Királynéi hatalom és uralom híján a királyné koronázási esküjének nem lett volna semmi értelme, sőt ez az eskü nem is keletkezhetett volna.

A királyné uralkodói jogai főképpen kétféle módon: az adományozás¹⁾ és a bíraskodás²⁾ útján jutottak érvényre. Hogy ezen jogokkal a királynék ritkábban és szűkebb körben rendelkeztek, mint a királyok, ez magától értetődő, de az elvet magát nem érinti. Nem az uralkodói jogok természetében, hanem csakis azok tágabb, illetve szűkebb terjedelmében állott a régi magyar királyok és király-

¹⁾ *Baernkopf* szerint (i. m. 9. lap) »Reginái. . . fecisse donationes, et sub sigillo suo, etiam duplici, privilegia dedisse, aut confirmare reperiantur.« Hogy példát is idézzünk: Mátyás neje, *Beatrix* birtokokat, regáliákat, sőt püspökséget is adományozott. (L. Décsy i. m. 109. lap és *Berzeviczy* i. m. 220. lap).

²⁾ L. *Timon* i. m. 194. lap, továbbá *Balog* Szidónia: A magyarországi zsidók kamaraszolgasága, Budapest, 1907., 67. lap (»Az országos zsidóbíró határozata ellen a királynéhoz lehetett fellebbezni«).

nék hatásköre közötti különbség,¹⁾ úgy, hogy lényegében el kell fogadnunk DÉCSY-nek, a magyar királynék XVIII. századbeli biográf úsának véleményét: »A' magyar királynék olly jussal uralkodtanak, mint a' király férjek.«

d) Az özvegy királynék közjogi hatásköre. A régi Magyarország özvegy királynéinak jogállásában teljes mértékben érvényre jut az a közfelfogás és az a szellem, mely az özvegyek helyzetét a magyar magánjogban szabályozta. A magánjogról szólva volt alkalmunk rámutatni arra, hogy a magyar özvegy — a gyámság jogától eltekintve — majdnem minden téren a férfival egyenjogú. Ugyanez az elv érvényesült a királyi özvegyek jogait illetőleg is, mindazonáltal azzal a nőnek kedvező különbséggel, hogy *a kiskorú trónörökösnek többnyire az özvegy királyné volt a gyámja.*

De az özvegy királyné közjogi hatásköre legkevésbé sem volt a trónörökös személyét illető gyámi teendőkre korlátozva. Hol a gyámi teendőkkel kapcsolatban, hol azoktól függetlenül az özvegy magyar királynét még egy sokkal messzebbmenő, s forma szerint általánosabb jelentőségű közjog is megillette: az *uralkodás joga.*

¹⁾ A király és a királyné személyének a törvény előtt egyenlő szentségét bizonyítja Szent István király törvényeinek »felségsértési paragrafusa« is (II. könyv 51. cikk), amely »a király és a királyné elleni összeesküvésről« szólva, a királyné személyét és tekintélyét a királyéval *egyenlő mérvben védelmezi.*

Ez abból állott, hogy az özvegy mindazokat a királynéi jogokat, melyeket a koronázás alkalmával és házasságával szerzett, továbbra is megtartotta, s *az új király trónralépte dacára teljes mértékben gyakorolta*. Oly esetekben, midőn a hatalom, melyet az özvegy királyné az új király trónralépte dacára megtartott, az ország tekintélyes részére terjedt ki, ekképpen valóságos *társas uralkodás* jött létre, úgy, hogy a *hatalom az új király és az özvegy királyné¹⁾ között éppúgy megosztott,²⁾* mint pl. a király és az »ifjabb király« közt. Így uralkodott pl. Sz. István özvegye GIZELLA Péterrel együtt és Nagy Lajos özvegye ERZSÉBET leányával, Máriával együtt. Hasonlóképpen előfordult az az eset is, hogy *az özvegy királyné a királyválasztást megelőző interregnum alatt teljes hatalommal uralkodott*. Erről törvényes emlékeink is vannak. Hogy csak egy példát említsek: az 1527. évi IV. t.-c. kimondja, hogy MÁRIA királynénak Lajos király halála *után* tett adományai »hatályosak és érvényesek legyenek«.

Összefoglalva már most a fentieket, a magyar királynék politikai jogállását a következőkben jellemezhetjük:

1. *A magyar királyné nem volt alattvalója férjének, hanem uralkodótársa.*

¹⁾ »Anyakirály né«, »regina major«, »regina senior«.

²⁾ Így pl. NAGY LAJOS az *Arany Bullát* anyja: ERZSÉBET akaratából, illetve beleegyezésével erősítette meg.

2. *A magyar királynék kiváló közjogi szerepe majdnem egyedül áll az európai népek jogtörténetében.* Más államokban is találunk hasonló intézményeket, de a nőknek biztosított jogok tekintetében a legritkább esetben közelítik meg a magyar jogot. Így pl. a római és a német császárnékat,¹⁾ a francia királynékat,²⁾ szintén koronázzák, de sohasem oly ünnepélyességgel, mint férjüket. Esküt nem tesznek! A külföldön királynék megkoronázása formalitás, dísz, tisztesség, nálunk jogintézmény, amely a nemzeti szellemmel való szoros összefüggése folytán közjogunknak századokon át integráns része.

De éppen a magyar jognak a nyugateurópaiktól való eltérése magyarázza meg régi jogunk letűnését. Nyugatról jött királyaink, a Habsburgok e tekintetben a maguk ősi szokásaihoz ragaszkodtak és így a náluk ismeretlen királynéi jogokat eltörölték.¹⁾

¹⁾ L. *Heumannus*: Commentarii de re diplomatica imperatricum angustarum et reginarum Germaniae, Nürnberg 1749., 18. és köv. lapok.

²⁾ L. de *Girard* Bemard: De l'état et succès des affaires de France, 1611., kivonatban ismertette *Condorcet*: Bibliothèque de l'homme public c. gyűjteményében, Paris, 1790., tome III., 62-63. lapok és *Franklin*: La vie privée d'autrefois, 141. lap.

¹⁾ Új intézmény a Habsburgok alatt a királynéi jogok tekintetében csak egy keletkezett: a *nemzeti ajándék*, amelyet a királyné — éppúgy mint a király — a *koronázás alkalmával* kap az országtól II. Mátyás ideje óta. (V. ö. 1867. évi V. t.-c.)

III. FEJEZET.
A MAGYAR NŐK POLITIKAI JOGAI
(KÖZJOG).

1. A RÉGI JOG.¹⁾

A választójog körül folyó vitákban gyakran találkozunk azzal az közkeletű felfogással, hogy a női szavazatjog követelése »idegen, külföldről importált eszme, amelynek Magyarországon semmi talaja nincsen«.

Ám ha kissé kutatunk hazánk történetében, úgy hamar rájövünk, hogy a feminizmus mai politikai követelményei Magyarországon éppen-séggel nem találnak idegen talajra. Ellenkezőleg: a női szavazat jog kérdésében saját őseink törtek nekünk utat, s így e téren nem vagyunk ráutalva a külföldi példára, hanem elég, ha az ősi hagyományt a mai kornak megfelelően tovább fejlesztjük.

¹⁾ Az itt közölt adatokat már 1910-ben közzéttem a *Nő és Társadalom* márciusi számában, R. PETHŐ Irén pedig szíves volt kutatásaim eredményét 1912; nov. 24-én a *Budapesti Hírlap-ban* ismertetni.

A régi magyar rendi alkotmány politikai jogai három csoportba oszthatók: 1. a választójog, amely a köznemességet illette meg; 2. a személyes törvényhozói jog, amely a főnemességet illette meg, és 3. a politikai jelleggel bíró tisztségek, amelyek nagyjából szintén főnemesi előjogok voltak.

Vájjon részesedtek-e eme jogokban a nők? *Válaszunk igenlő.* Ha nem is az összes nők, de a nők egy kategóriája: az *özvegyek*, akiknek, a magyar jog mindig rendkívül kedvezett, igenis részesedtek e jogokban.

A) Választójog.

Ami a választójogot illeti, erről ugyan nincs törvényes intézkedés, de komoly kutatókra hivatkozhatunk, ha kijelentjük, hogy a magyar özvegynek a megyei tiszt viselő választásnál és az országos követválasztásnál hajdan szavazat joga volt (rendi alkotmányról lévén szó, persze csak a nemesek politikai jogairól beszélünk, miután a többi lakosság nem ment polgárszámba).

Mint forrást, elég lesz egy-két írot idéznünk. Az egyik író TÓTH Lőrinc, a kiváló jogász és államférfi, aki (Gide Pál: A nők joga című könyvének fordításához írt függelékben) így szól: »Választójogukat 1848 előtt olykor (de nem gyakran, s nem mindenütt) személyesen gyakorolták a nemes özvegyek a követ- és megyei tisztviselőválasztásoknál«.

A másik tekintély, akire hivatkozunk: FUTÓ Ferenc, a tudós levéltáros, aki a »Fővárosi Lapok« 1881. évi márciusi számában a magyar nő jogáról írott cikkében szintén az özvegy nőknek múltban gyakorolt szavazat jogáról tett tanúságot.

A harmadik tanúságtevő OBERSCHALL Adolf, a Kúria másodelnöke, aki az *Az Újság* 1905. december 24-iki számában egy körkérdésre válaszolva, többek között így szól: »Emlékszem még rá gyermekkoromból, mikor *negyvennyolc előtt a megyei gyűlésekre bejöttek a birtokos özvegyasszonyok s egy hétig is ott maradtak a tanácskozásokon*«.

Legfőbb források azonban azon magyar *özvegy nők kérvényei*, melyeket MADOCsÁNYI Pál 1871 március 13-án terjesztett az országgyűlés elé, amelyben a kérvényezők a *régi jogra hivatkozva szavazatjogot kértek*, továbbá MAJOROS István képviselőnek 1872 január 13-án mondott beszéde, melyben a *nők szavazatjogát követelő indítványát azzal indokolja, hogy az özvegy nők a rendi alkotmány alatt szavaztak*.

B) Törvényhozási jog.

A magyar nő régi törvényhozói jogkörét már a jogi tankönyvekből ismerjük. így a LECHNER-féle közjogból tudjuk, hogy »a főnemesek (bárótól felfelé) özvegyei éppen úgy, mint az esetleg személyesen meg nem jelenő főnemesek

egy-egy követet küldtek az országgyűlésbe s ezek távollevők követeinek hivattak«.

A távollevők követeiről elsősorban az 1608. évi koronázás utáni I. t.-c. 9. §-a szól, azonban anélkül, hogy a mágnásnök követküldési jogáról külön említést tenne. E jognak kétséget kizáró törvénybeiktatása az 1681. évi LI. törvénycikk által történt, melynek szövege a következő:

»És mivel a karok és rendek által az is illetlennek találtatott, hogy némely országnagyurak s azok özvegyeik követei, 5, 6 és 7 személyek követségét is fel szokták vállalni,

1. §. ehhez képest megállapítatik, hogy mostantól jövendőben egy követ, bármi állapotú legyen, csupán két szegényebb országnagyok vagy azok özvegyei helyett lehessen«.

Ez a követküldési jog egészen 1848-ig fennállott, s annyira köztudomású, hogy igazolására szinte felesleges történeti példát felhozni. így megelégedhetünk annak a felemlítésével, hogy KOSSUTH Lajos is mint főrendi özvegy követe jutott be legelőször az országgyűlésbe.

A *Feministák Egyesületének* választójogi agitációs lapja joggal mutat rá arra, hogy Kossuth Lajos követi küldetése egyúttal annak is bizonyítéka, hogy hazánk asszonyai kitűnő politikai érzékkel gyakorolták törvényhozási jogukat.

C) Politikai jellegű tisztségek.

Míg a főnemes özvegyek törvényhozói joga csakis közvetett módon, követ útján volt gyakorolható, addig a magyar nők közéleti működésének harmadik ágában: a politikai jelleggel bíró adminisztratív tisztségek viselésében közvetlen, aktív tevékenység is hárulhatott a magyar asszonyokra és pedig a főispáni méltóság betöltése által.

A kifejtett rendi alkotmány kétféle főispánságot ismert: örökösét és kinevezésen alapulót. Az örökös főispánság főképpen cím és birtokjog volt; ellenben a kinevezésen alapuló főispánságnál az adminisztratív-politikai szerepkör volt a fontosabb.

Hogy a nők örökös főispánok lehetnek, azt a királynék jogairól szóló fejezetben láttuk: a magyar királynék Mosón vármegye örökös főispánjai voltak. Lássuk most a kinevezésen alapuló főispánságot!

A kinevezésen alapuló főispánság, amely nemcsak jogokból, hanem kötelességekből is állott, valósággal a közélet porondjára szólította a nőt.

Igaz, hogy ehhez a főispánsághoz az özvegyek úgyszólván kivétel nélkül csak mint kiskorú (de később főispánná kinevezendő) fiúgyermekük gyámjai jutottak, de tisztségük eredete nem változtat azon a tényen, hogy a magyar állam akkoriban a legmagasabb közigazgatási

s egyúttal a legfontosabb politikai hatáskört női kezekre bízta.

Történelmünk több női főispánról tesz említést.

Az egyik CZOBOR ERZSÉBET grófnő, Thurzó György nádor özvegye, korának szellemileg kiváló asszonya, aki Árva megyének s némelyek szerint Mosón megyének is főispánja volt s aki Árvában a megyegyűlésen elnökölt is.

ZRÍNYI ILONA, Thököly neje és II. Rákóczi Ferenc anyja, kit joggal szokás nálunk a nő és anya mintaképeül tekinteni, mint fiának gyámja, Sáros megye főispánságát töltötte be s szintén elnökölt a megyegyűléseken.

A harmadik női főispán, kiről tudomásunk van: BÁTHORI ANNA, Báthori István vajda és Thelegdi Katalin leánya, Drágfy Gáspár főispán neje volt. Férjének 1545-ben bekövetkezett halála után I. Ferdinánd király annak helyére őt nevezte ki a Szilágyság (Kraszna- és Közép-Szolnok vármegyék) főispánjává, mely méltóságot György nevű fiának felnőttéig a feljegyzések szerint ritka bölcsességgel és »férfias« eréllyel viselte. Hogy Báthori Anna állását nem tekintette pusztán címnek, hanem valóban cselekedett is, annak bizonyítéka, hogy mint a reformáció lelkes híve, hivatalának elfoglalása után azonnal protestáns egyházi zsinatot hirdetett Erdődre, mely zsinaton *Kopácsi* István elnöklete alatt huszonkilenc prédikátor jelent meg, kik hitük ágazatait tizen-

két cikkelybe foglalták. *Ez a Báthori Anna összehívta zsinat volt az első protestáns zsinat Magyarországon.*

Báthori Anna életírói szerint halálakor, »mint bölcs kormányzójáért« két megye hullatá felette az őszinte bánat könnyeit«. . . mert: »teljes életében a közügynek, népe boldogításának, a vallásnak és hazának élt«. ¹⁾

2. A MAI JOG.

Ma a nő évszázados politikai jogai nincsenek meg többé, az egyenjogúsítás elsöpörte azokat. Külföldön, ahol a nagy idők egyenjogúsítást követeltek, ezt úgy teljesítették, hogy jogot adtak a jogtalannak, szabadságot az elnyomottnak. Nálunk megfordítva jártak el. A nemes- és a jobbágy asszony közti különbséget úgy szüntették meg, hogy elvették a nemesasszony szavazat jogát is; ne legyen neki se joga, így legalább *megvan az egyenlőség — a jogtalanságban*. Az 1848. évi V. t.-c. 2. §-a világosan kimondja: »választók . . . a nőket kivéve« stb. Csupán a bevezető és az 1. §. tartják fenn ideiglenesen azok szavazójogát, akik addig is gyakorolták azt.

Választójogunknak a hetvenes években keresztülvitt reformja a nő jogtalanságát szintén

¹⁾ L. Nagy és Sárváry: Magyar hölgyek életrajza, Debreczen, 1861., 241. 1.

fenntartotta. *A mai jogállapotot* rikító színezéssel jellemezte a *Feministák Egyesületének*: »A polgári jogegyenlőség« című röpirve, melynek idevonatkozó részét szó szerint közlöm:

1. »Országgyűlési képviselőválasztásnál választói joguk van az ország mindazon bennszületett, vagy honosított polgárainak, — a nőket kivéve — kik 20-ik évöket betöltötték« és bizonyos mennyiségű adót fizetnek, vagy tanulmányaikkal szerzett oklevél birtokába jutottak, vagy a legmagasabb képzettséget egyébként tanúsítják. (1874. évi XXXIII. t.-c. 1., 9. §-ai).

A nőnek tehát nincs választójoga, bármily nagy összegű adót fizet munkájával szerzett jövedelme, birtoka vagy egyéb vagyona után, de akkor sem, ha bármily magas tudományos képzettséget tanúsító oklevelet szerzett.

2. Ha ellenben a férj vagyonának jövedelme nem adja meg azt az adómennyiséget, amelynek összege szükséges a választójog gyakorlásához, vagy a főrendiházi tagsághoz: úgy *feleségének vagyonát és jövedelmét a férjéhez számítják avégből, hogy ennek legyen politikai joga akkor is, amikor saját emberségéből nem tudott arra szert tenni, a nő pedig tudott A*

A választási törvény igazságtalansága még nyilvánvalóbbá válik, ha a *jogállapot* vesszük tekintetbe, *amelyre a törvény a választói jogosultságot alapítja.*

Választási törvényünk (az 1874. évi XXXIII. t.-c.) két alapot ismer el, melyek folytán valakit a szavazati jog megillette: az egyik a *vagyon*, a másik a *kvalifikáció*.

Ami a vagyont illeti, a *vagyoni cenzus* által az államháztartás kérdésében és a tulajdon védelmében állítólag leginkább érdekelt egyéneknek akartak szavazat jogot adni. Hogy mily kiáltó következetlenség a nőknek a cenzusos választójogból való kizárása, arra két példa elegendő.

Vájjon nem képtelenség-e a nőt az államháztartás kérdésében kevésbé érdekelt félnek tekinteni, midőn az állam éppen a háztartást vezető nők, a háziasszonyok és gazdasszonyok sokszor keserves fillérei árán, a cukorra, a sóra, a húsrá, az ásványolajra nehezedő fogyasztási adók és jövedékek útján tesz szert busás jövedelmekre?!¹⁾

S vájjon nem képtelenség-e a nőt a tulajdon védelmében kevésbé érdekelt félnek tekinteni, mint a férfit, midőn a nők birtokokat bírnak, üzleteket vezetnek, sőt midőn előfordul az az eset is, hogy maguk a férjek feleségeikre bízzák

¹⁾ 1903-ban cukoradóból 32 millió, a sójövédékből 32 millió, a húsfogyasztási adóból 9 millió, — az összes fogyasztási adókból pedig az állam jövedelmének $\frac{2}{6}$ -a folyt be. (L. Lukács László: A magyar királyi pénzügyminisztérium tíz évi működése, Budapest, 1905., a 610., 666., 635. és 517. lapokon.)

vagyoni érdekeiket azáltal, hogy üzletüket a feleségük nevére íratják.¹⁾

Nem kevésbé igazságtalan és következetlen a nőknek a *szellemi cenzus* alapján való kizárása.

A választási törvény 9. §-a szerint: »Jövedelmükre való tekintet nélkül választói joggal bírnak: a Magyar Tudományos Akadémia tagjai, a tanárok, akadémiai művészek, tudorok, ügyvédek, közjegyzők, mérnökök, sebészek, gyógyszerészek, az okleveles gazdák, erdészek, bányászok, a lelkészek, segédlelkészek, községi jegyzők, iskolai tanítók és az okleveles kiseddóvók.

Ezeknek választójoga tehát nem az állam ügyeiben való vagyoni érdekeltségen alapszik, hanem tisztára tudományos vagy gyakorlati képzettségükön, s a törvényhozók szükségesnek találták, hogy az illetők tudásukat a köz érdekében szavazás útján érvényesítsék.

Már most kérdezzük, vajjon nem tragikomikus-e, hogy a férfi-kiseddóvó (ki a szellemi munkások közt legkisebb kvalifikációval bír) előképzettsége alapján szavazó, ellenben az egyetemet végzett tanárnő nem az? Kérdezzük, vajjon különbség van-e a gyógyszerész férfi és a gyógyszerésznő, az orvos és az orvosnő, az egyetemet végzett középiskolai tanár és az ugyanott

¹⁾ Amint a nő és a férfi nagykorúságára vonatkozó eltérő törvényes intézkedésekkel foglalkozva láttuk.

végzett középiskolai tanárnő bizonyítványa között? Bizony nincs! S hogyan lehetséges, hogy ugyanazon bizonyítvány az egyik embernél jogalapot képezzen a szavazat jog megadására s a másíknál nem? Vájjon össze lehet-e ezt egyeztetni az egyenlőség legelemibb szabályaival?

A magyar nő egykori politikai jogképességét a modern jogban a teljes jogtalanság váltotta fel. E szabály alól csak egyetlen egy esetben találunk kivételt; a községi törvényben. A *községi törvény* (1886. évi XXII. t.-c.) a régi jognak legalább halvány emlékét megőrizte, midőn kimondja, hogy a *nagykorú hajadon, özvegy vagy elvált nő megbízott útján résztvehet a községi képviselő választásánál*, továbbá, hogy *ugyancsak megbízott útján a nő, mint virilista, tagja lehet a községi vagy városi képviselőnek is.*

FÜGGELÉK A III. FEJEZETHEZ. A MAGYAR NŐK KÖZÉLETI JOGAIRÓL.

A közjogi jellegű politikai jogokon kívül vannak olyan jogok is, melyek vagy tárgyak szerint igen, de forma szerint nem, vagy pedig forma szerint igen, de tárgyak szerint nem nevezhetők közjogoknak. Ilyen jogok többek között: az iparhatósági választójog, az egyházi szavazatjog, az esküdtzéki funkciók, a gyámság idegenek felett, a tanúskodás, és általában a hivatal-

képesség. Nézetem szerint *mindeme jogokat*, mint-hogy az egyének a közélettel való érintkezését szabályozzák, együttvéve *közéleti jogoknak kellene nevezni*.

A magyar nő közéleti jogainak tárgyalását könyvemnek később megírandó, második kötete számára vagyok kénytelen fenntartani, miután az itt külföldön rendelkezésemre álló anyag nem elegendő. Ezúttal csakis a nők tanúskodási jogáról és hivatalképességéről kívánok néhány szót szólani.

A tanúskodás tekintetében a nőnek a férfival való egyenjogúsága Magyarországon még nem teljes, s a múltban valószínűleg még kevésbé volt az. Erre enged legalább következtetni *Werbőczy* Hármaskönyve II. részének 37. címe, amely szerint oly esetekben, midőn valamely fel- vagy alperes, kinek valamely eskü letétele megítéltett, időközben, az eskü letétele előtt, elhalálozott, csakis fiainak és firokonainak állott jogában a tanúságtétel erejével bíró esküt letenni, ellenben a leányok e jogból ki voltak rekesztve.

Ma a nő tanúskodási joga a következő:

Tanuskodhatik a nő, úgy, mint a férfi, a végrendelet alkotásánál és a házasságkötésnél. A nőnek *végrendeleteknél való tanúskodása* már az 1715. évi XXVII. t.-c.-ből folyik, amely 1. és 2. §-aiban a végrendeleti tanukról szólva, a férfinet, mint a tanúskodás feltételét *nem említi*. Ennélfogva CSEREI állítása, hogy a testamentom

érvényességéhez férfitanúk kellene, s hogy »asszonyok abban bizonyágot nem tehetnek« téves; Cserei állításának igazolására nem is hoz fel magyar törvényt, hanem csakis római jogi és bibliai idézeteket.

A házasságkötésnél való tanúskodás a polgári házasságról szóló törvény előtt nem az állam, hanem az egyes felekezetek jogszabályain alapult. A mai jogállapotot, amely szerint a nő is házassági tanú lehet, az 1894. évi XXXI. t.-c. 40. §-a kodifikálta, amely a két nem között e tekintetben különbséget nem tesz.

Csakis nők lehetnek tanúk a bűnvádi perrendtartás (1896. évi XXXIII. t.-c.) 189. §-a értelmében nőknek bűnügyben történő megmólyozásánál.

Viszont nem lehetnek a nők tanúk telekkönyvi ügyekben a szokásjog alapján nálunk még mindig érvényben lévő 1855. évi dec. 15-én kelt császári nyíltparancs 81. §-a értelmében, amely a jogügylet érvényességéhez »két férfi aláírását« követeli meg. A nyíltparancs idegenből importált rendelkezését — sajnos — egy újabb törvényünk is magáévá tette, nevezetesen az 1881. évi LX. t.-c, mely a végrehajtási eljárás szabályozása alkalmából szintén csak férfitanúknak engedi meg az árverésnél hivatalosan való jelenléteit.

Hivatalképeség tekintetében a magyar nő a férfival — elvben legalább — egyenjogú, miután az 1883. évi I. t.-c, vagyis a »minősítési törvény«

a férfi és nő között különbséget nem tesz, illetőleg a férfinemhez való tartozást sehol ki nem köti. A minősítési törvénynek ezen hallgatólagos feminizmusa újabban a belügyminiszter egy elvi jelentőségű határozatával félreértést kizáró módon megerősítést nyert.

Bihar vármegye 1903 június 17-én tartott közgyűlésén 264. számú határozatával kimondotta ugyanis, hogy a *vármegyei segéd- és kezelő-személyzet* tagjaiul a törvényben előírt minősítéssel bíró nők is alkalmazhatók. TISZA István gróf, jóllehet nem híve a nőemancipációnak, mint belügyminiszter 1904 május 17-én kelt rendeletében a bihari határozatot jóváhagyta, hivatkozva arra, hogy a köztisztviselők minősítéséről szóló 1883. évi t.-c. ^a férfinemhez való tartozást sehol sem jelöli meg az állás elnyeréséhez szükséges feltétel gyanánt, miért is a kérdés egyedül a célszerűség szempontjából igényel megítélést.

A minősítési törvény liberalizmusának a nők — sajnos — csak korlátolt mértékben vehetik hasznát, miután *az egyetemek jogi fakultásai*, amelyek a legtöbb magasabb hivatal betöltéséhez megkívánt minősítést adják meg, *a nők előtt elvannak zárva*. Ez állapoton éppen e könyv sajtó alá rendezése alatt történt bizonyos mérvben változás, amennyiben a király a f. é. okt. 13-án megjelent kéziratával, ZICHY János gróf közoktatásügyi miniszter javaslatára, a nőknek az

egyetemen és jogakadémiákon tartani szokott *államszámviteli tanfolyamokon* való részvételt engedte. Ez a reform a nők hivatalképessége szempontjából nagyon örvendetes, mert — miként GERGELY Janka, a Nőtisztviselők elnöke is megállapítja (a »Nő és a Társadalom« hasábjain) — »az új állásoknak szinte beláthatatlan seregét teszi hozzáférhetővé a nők számára«.

IV. FEJEZET.

A MAGYAR NŐK JOGAIÉRT FOLY- TATOTT KÜZDELEM. NÉHÁNY ADAT A MAGYAR FEMINIZMUS TÖRTÉNETÉHEZ. BEVEZETÉS.

Távol áll tőlem, hogy e fejezetben a magyar feminizmus történetének akár csak a vázlatát is adni megkíséreljem. Miután könyvemet külföldön írom, effélére nem is gondolhatok. A hazai könyvtárakban a magyar feminista történetnek olyan gazdag anyaga van felhalmozva, hogy ezen anyag áttanulmányozása nélkül a magyar nőmozgalomnak még valamennyire harmonikus vázlatát sem lehet megrajzolni. E fejezet megírásánál nem is tűztem ki más célt, mint hogy a magyar közönségnek és különösen a magyar feministáknak rendelkezésükre bocsássam azt a néhány — nézetem szerint érdekes — történeti adatot, amelynek legnagyobb részére, mint UNGHERINI-nek, a *Bio-*

bibliographie des femmes célèbres szerzőjének magyarországi munkatársa ¹⁾ 1902-1903-ban rátaláltam.

Ha adataimat részben időrendi sorrendben csoportosítottam, úgy ennek csakis gyakorlati szempont: az áttekintés lehetővételege a célja, nem pedig történetírói pretenzió.

Megjegyzem még, hogy történeti adataim — egy-két kivétellel — *csakis az 1904. év végéig*, azaz a *Feministák Egyesületének megalakulásáig* terjednek. Ennek két oka van. Egyrészt: olvasóimnak nagy hányada akár mint barát, akár mint ellenfél, közelről ismeri a Feministák Egyesületének immár 8 éves történetét s így e történet megírása náluk érdeklődésre nem számíthat. Másrészt, ha a Feministák Egyesületének történetét az olvasóközönség másik csoportja, az egyesület működését alig ismerők számára mégis meg kellene írni, úgy kétségtelenül vannak nálamnál sokkal hivatottabbak, akik a mozgalomban napról-napra részt véve és a kellő adatokkal rendelkezve, vállalkozhatnak e munkára.

1) L. »Manuel de bibliographie biographique et d'iconographie des femmes célèbres«, par un *vieux bibliophile*, second et dernier supplément, Paris, Honoré Champion, 1905., a X. lapon.

I. A MAGYAR FEMINIZMUS KELETKEZÉSÉNEK OKAIRÓL.

Melyek azok a tényezők, amelyek Magyarországon a nőmozgalmat előidéztek, melyek azok az okok, amelyek nőkből, férfiakból (többé vagy kevésbé radikális) feministákat csináltak, ez az első kérdés, amellyel foglalkoznunk kell.

A magyar nők jogát tanulmányozva, láttuk, hogy *a magyar nemzetnek sokat hangoztatott »lova-giassága« a múltban nem volt üres szó.* Mindenekelőtt megállapítható, hogy *csak kevés európai népnél volt a férjes nő cselekvőképessége oly alapvető jogelv, mint a magyarnál.* A külföldi jogrendszerekben a feleség a férj gyámsága alá került s ha »jog szerint« volt is különvagyon, ezt a férj kezelte. Hogy a férjes nő egymaga rendelkezék a saját különvagyon felett, ez a régi európai jogrendszerekben úgyszólván sohasem fordult elő. BARTSCH, a nők jogának történetéről szóló alapos munkájában csak egy kivételt említ ez alól a szabály alól: a budai városi jogot. Bartsch ezt a »kivételt« nem is tudja magának más módon megmagyarázni, mint hogy a római jog befolyásának tulajdonítja, holott — ha a régi magyar jogot ismerte volna, világos lett volna előtte, hogy a budai polgárok városi joga e kérdésben egyszerűen az országos (magyar) jog rendelkezéseit tette magáévá.

Másrészt tény az is, hogy a magyar jog, ha a

politikai jogokat (az özvegyek némi jogától eltekintve) a férfiak privilégiumává tette, viszont a férfi előjogainak ellenértékeképpen oly terjedelmes vagyoni előnyöket biztosított a nőknek, hogy ezek valósággal kiváltságoknak voltak nevezhetők, s nem egyszer (pl. az özvegy részéről) visszaélésekre adtak alkalmat.¹⁾

A fejlődés folyamán a magyar jog régi lovaságiassága nagyon lelohadt, *a magánjogi kiváltságok*

— ha nem is oly mérvben, mint a politikai jogok

— *nagyon leapadtak*. E tekintetben mi sem jellemzőbb, mint hogy három nagyjelentőségű jogintézmény előnyeit, melyek hajdan csak a feleséget illették, de a férjet nem, vagyis amelyek női kiváltságok voltak,

— a férfi törvényhozók a férfiakra, t. i. a férjekre kiterjesztették! E három intézmény:

a hitbér,

a j egy ajándék

és a hitvestársi öröklés.

¹⁾ Így pl. az özvegynek adott azon kiváltság, hogy mindaddig, míg férje eltemetve nincs, ellene végrehajtás nem fogatosítható, *Cserey* szerint (i. m. 240.1.) a következő visszaélésre adott alkalmat: »Elkövették némely özvegyek azt is, hogy urok testét föld színin hagyták sokáig oly véggel, hogy míg a' temetetlenül marad az háznál, addig ötlet esztendő múlva is a' jószágból a vérek ki-ne tehetnék«.

Ez a férfiak javára keresztülvitt magánjogi egyenlősítés csakis az esetben lett volna igazságos, ha cserébe a férfiak megadták volna a nőknek ama politikai jogokat, amelyek helyett kárpótlásul kapták volt egykor a nők magánjogi kiváltságait.

Kétségtelen, hogy az utolsó évszázadok folyamán a nők jogainak korlátozása és előjogaik egy részének megszüntetése következtében a *férfiak osztályuralma Magyarországon valamivel nyomasztóbbá vált, mint a múltban.* Az »osztályuralom« szó magyarázatául megjegyzem, hogy tudományos, szociológiai meggyőződésem, melynek azonban a gyakorlati politikában való alkalmazásától is sokat várok: hogy a mai társadalomban a nők egy *osztályt* képeznek, amely felett a férfiak *osztályuralmat* gyakorolnak, hogy a feminizmus a *nők osztályharca*, és hogy a küzdelem sikerességének egyik feltétele a nők *osztályöntudatának* felébresztése. (E tárgyról most egy könyvet készítek; álláspontomat már körvonaloztam a Nő és a Társadalom 1907 febr. számában, s a *Műveltség Könyvtára* »Társadalom« kötetében 590. l.) Nos, idővel úgy a nőknek, mint a férfiaknak egy része *tudatára jutott ennek az osztályuralomnak.* Tudatára jutottak olyan esetekben, midőn a férfiak a kezeik között levő hatalommal túlságos nyíltan visszaéltek; tudatára jutottak — tisztán elmélkedés útján — ha összehasonlították a jogok és a kötelességek egyenlőtlen elosztását férfi és nő között; tudatára jutottak, midőn a szabadság és egyenlő-

ség nagy eszméit — melyeket hazánk a nemzeti fellendülés korszakaiban oly nagy örömmel fogadott — őszintén bele akarták vinni az életbe; végül tudatára jutottak akkor, midőn a szociális és a gazdasági evolúció nyomása alatt a nő is részt kért korának gazdasági és szellemi munkájából. De ha a magyar feminizmus új keletű jelenség is, gyökerei sokkal mélyebbre, a távol múltba nyúlnak vissza. Alig van nemzet, melyben a nők tettekben nyilvánuló hazaszeretete olyan nagy szerepet játszott volna, mint hazánkban. »Mi magyarok ditsekedhetünk azzal, hogy asszonyink betsületünkre voltak sok dolgokban«, mondja CSEREI száz év előtt, s kortársunk MÁRKI Sándor; a XVIII. század küzdelmeinek ismerője ugyanígy nyilatkozik. »Büszkesége — így szól — ez a mi történelmünknek, hogy nem csupán fiai, hanem leányai is ápolták a haza iránt való kimondhatatlan, de tettekben annyiszor megmutatkozó kötelességérzetet.« S valóban, nemzetünk hosszas küzdelmei hol a törökkel, hol a némettel, nem egy hű asszonyt, lelkes honleányt avattak köztisztelet tárgyává, sőt nemzeti hőssé, hogy csak Rozgonyiné Szentgyörgyi Cicellét, Dobó Klárát, Szilágyi Erzsébetet, Lórántffy Zsuzsannát, Báthori Annát, Bebekné Patócsy Zsófiát, Apafyné Bornemissza Annát, Homonnayné Tarczay Annát és Zrínyi Ilonát említsem példaképpen. Nálunk, hol a történelmi múlt — más nemzetekhez hasonlítva — aránytalanul nagy szerepet játszik, hazánk eme

nagyasszonyainak önfeláldozó és közérdekű működése készítette elő a feminizmus számára a talajt. A magokat pedig ebbe a talajba a *korszellem* vetette el. Ez nyilvánvalóvá válik, ha a magyar nőmozgalom korszakait: föllendüléseit és lanygulásait vesszük tekintetbe.

II. A MAGYAR FEMINIZMUS KORSZAKAI.

Nézetem szerint a magyar feminizmus történetét *négy korszakba* lehet osztani.

Az *első* korszak a francia forradalmat megelőző s a forradalommal tetőpontjukat érő reformtörekvésekkel kezdődik, amelyek a magyar nőkben is felkeltették a közügyek és a politika, a társadalomban pedig a nők jogai iránt való érdeklődést. Ez a korszak, mely összeesik az általános politika hasonló korszakával, a nemzeti újjáébredés kezdetéig, 1825-ig tart.

A *második* korszak 1825-1867-ig tart. E korszak elején a nemzeti újjáébredés természetesen a nőket is magával ragadta s az emberek a feminizmus kérdésével foglalkozni kezdtek. Am ez a fellendülés csak rövid életű volt. Általánosabb érdekű, a közvéleményt lázba hozó kérdések léptek előtérbe, amelyek úgy a társadalmi átalakulás előkészítésének ideje, mint később az elnyomás szomorú évei alatt háttérbe szorították a női kérdést, bár egyben alkalmat adtak a magyar nőknek arra, hogy hazaszeretetüket tettekkel bizonyítsák.

A *harmadik* korszak 1868-ban kezdődik VERES Pálné BENICZKY Herminnek a nőnevelés érdekében megindított agitációjával és a nők munkajogáért kifejlődő propagandával. Második felében (1880-tól kezdve) ez a korszak is lankad.

A *negyedik* korszak 1896-ban kezdődik az egyetemnek a nők előtt történt megnyitásával, majd a tisztviselőnők egyesületi szervezkedésével és a feministáknak ez egyesület vezetősége körül való tömörülésével. Az e korszakban mind öntudatosabbá váló feminista mozgalom 1904 végével, a Feministák Egyesületének megalakulásához vezet s attól fogva szorosan összeforr ez új egyesület történetével.

Könnyű megállapítani, hogy a nőmozgalom fellendülése, amely e korszakok mindegyikének kezdő éveit jellemzi, mindenkor a feminizmus kereteit meghaladó országos vagy európai áramlatokban vagy eseményekben bírta kiindulási pontját.

1. Első korszak. 1780-1825.

A nőemancipáció érdekében hazánkban valószínűleg a vallásviták idején írtak először, midőn úgy a protestánsok, mint a katolikusok iparkodtak a nőt maguknak megnyerni. Kétségtelen, hogy a protestáns vitairatok között lesznek ilyen irányú munkák. Nekem csakis egy katolikus irányú ily munkáról van tudomásom, melyet az ékes szavú FALUDI Ferenc jezsuita írt Nemes asszony címmel a XVIII. század közepén, ahol többek között így szól: »A fiatal dámákat úgy nevelik, mintha a török császárnak csordáját akarnák velük szaporítani. Az anyák nagy gondját viselik testeknek, lelkekkel egy cseppet sem agganak, mintha semmi jussuk nem volna a mennyországhoz«.

Azonban a vallásvitáktól eltekintve, a nőkérdés irodalma tulajdonképpen csak 1780 körül látszik megkezdődni, és pedig a francia enciklopédista irodalom hatása alatt.

A francia enciklopédisták írásai és eszméi már Mária Terézia uralkodásának utolsó éveiben

a BESSENYEI alapította »franciás iskola« útján, de különösen II. Józsefnek »felvilágosodott« uralma alatt nagy mértékben befolyásolták a magyar közéletet és irodalmat. Az új eszmék nyomán keletkező irodalmi harc kritika alá vett minden intézményt, minden jogot, sőt az emberek között fennálló minden viszonyt és köteléket, s nyilván ez az áramlat vetette felszínre a nők helyzetének, jogaiknak és kötelességeiknek kérdését is.

A nők ügyével célzatosan foglalkozó első munka, melyről tudomásunk van, *1780-ban* jelent meg névtelenül: »*Az egész világon levő legdrágább Kintsnek az az a' jó Feleségnek rövid leírása*«. Antifeminista irat a férfiak osztályérdekében, melyre valószínűleg egyes nőknek a felvilágosodás iránt való érdeklődése adott alkalmat.

Határozottan represszív tendenciájú a második ismert röpirat *1783-ból*, amelyről eleget mond a címe maga: »*Megmutatás, hogy az asszonyi személyek nem emberek*«. Ez is névtelenül jelent meg.

1785-ben jelenik meg az első, a nőket pártoló röpirat CARBERI Anna neve alatt, mely bizonyítja, »*hogy az asszonyi személyek is emberek*«, egyben — némileg feminista értelemben — vádpontokat hoz fel a férfiak ellen.

Két évre rá, *1787-ben* a feminizmus még öntudatosabban lép fel. A *Magyar Múzsában* cikk jelenik meg »*A tudós asszonyokról*«, mely az asszonyokról így szól: »ha a szorgalmatos, gondos,

jó nevelés által a *tisztességes tudományoknak tanulásában illendőképen gyakoroltatnának, minthogy ő nekik is arra teljes jussok vagyon*, tellyes reménységgel lehetnének közöttük Baco Verulamiusok, Locke-ok, Newtonok ... s több efféle tudós lelkek.« A Magyar Múza ekképpen először proklamálta nálunk az újabb korban a nők tanszabadságának elvét.

Már pozitív javaslattal lép fel az a BÁRÁNY Péternek tulajdonított névtelen röpirat, amely *iygo-ben* jelent meg »*A magyar anyáknak az országgyűlésre egybe-gyűlt Ország Nagyjai' 's magyar atyák elejébe terjesztett alázatos kéréssek*« címmel, s a mely azt követelte, hogy a nőket bocsássák be az országgyűlésbe, azok tárgyalásainak meghallgatására.

E röpiratot ugyanazon évben két másik ugyancsak névtelen röpirat követte, melyek szerzőjének HORVÁTH Ádámot tartják. Az egyik (címe: »*Magyar asszonyok prókátora a Budán összegyűlt Rendekhez*«) már a politikai jogokban való aktív részvétel elve mellett is lándzsát tör.

A másik röpirat címe: »*Férfiak felelete az asszonyokhoz*« s bizonyos feltételek mellett szintén helyesli, hogy a nők mint hallgatók az országgyűlésen jelen lehessenek.

Ez irodalmi hadjáratnak megvolt a hatása: *a nők megkapták az engedélyt, hogy az országgyűlés tanácskozásain mint hallgatók részt vegyenek.*

A röpiratok irodalma ezután — úgy látszik — szünetel. Helyüket komolyabb, alaposabb munkák foglalják el, amelyek a *nők jogaival* foglalkoznak feminista szellemben, így BAERNKOPF, DÉCSY és CSEREY Farkas munkái. (L. a bibliográfiát!)

Vége 1812-ben Pesten egy — a mai értelemben vett — feminista munka jelenik meg német nyelven. Szerzője FEJES János s a könyv címe: »*Die ungarische Staatsbürgerinn; ihre Pflichten und Rechte nach den ungarischen Gesetzen dargestellt.*«

Fejes János könyvében a feminista gondolkodás a meggyőződés erejével tör elő; heves, polémikus hang és ügyes érvelés jellemzik e munkát, melynek okfejtéseit zamatos kifejezések és maró gúny egyaránt tarkítják. Ami különösen szemünkbe ötlik Fejes olvasásánál, az gondolatainak sajátossága és az igazába vetett — olykor naiv, — de kétségenkívül mindig őszinte hit. Avagy naivságában is nem jellegzetes-e szerzőnek amaz okfejtése, mellyel azt akarja bizonyítani, hogy *a nő alárendeltsége nem származhatik Istentől*, midőn így szól:

»Honnan jó a nők alárendeltsége? Tud erről Isten valamit? mikor, hogyan, hol, miáltal nyilatkoztatta ki *0, aki az egyik nemhez sem tartozik*, hogy a férfiak a parancsolok, a nők pedig az engedelmeskedők legyenek?« *)

¹) I. m. 20. lap.

De lássunk még néhány szemelvényt!

»Még a nők csekélyebb fizikai erejével is gyakran éltek vissza a végből, hogy kemény törvényeket hozzanak. Csodálatos! A gyengébbet jobban terhelték meg, mint az erőset!« (18. 1.)

»Nem engedhető meg, hogy a nemek, az erők vagy a foglalkozások között fennálló különbség a *polgárjogok egyenlőségének meghiúsulását* vonja maga után!« (21. 1.)

»*Keserves sors a nőké, akik sem a törvényhozás, sem a törvények végrehajtása felett nem rendelkeznek*«, (20. 1.)

holott. . . »*az emberi jogok és a polgári jogok a nőt éppen úgy megilletik, mint a férfit*«. (19. 1.)

Fejes eszméi jogot adnak szerzőjüknek arra, hogy őt a magyar feminista irodalom úttörőjének tekintsük. Fejessel majdnem egyidőben a magyar feminizmusnak újabb pártolói akadnak, s a nőmozgalom újabb sikereket arat. E sikerek dukai Takách Judith nevéhez fűződnek.

Dukai TAKÁCH Judith (Göndöcz Ferencné, 1795—1836.) volt az első magyar költőnő, ki korának közvéleményére hatást gyakorolt, s ez által a nők ügyének is nagy szolgálatot tett. Takách Judith nem foglalkozott a nőkérdéssel; irodalmi működése, egész élete szereztek a magyar feminizmusnak diadalokat. Dukai Takách Judithnál — mondja ZILAHY — a legkiválóbb testi, lelki bájak szokatlan harmóniában egyesültek. Költői tehetségével az akkoriban oly sokra becsült háziasságot is teljes mértékben egyesítette: anyja halála után maga vezette a háztartást, süttő-főzött, és ruháit maga varrta, férjhez menetele

után pedig gyermekét sok szeretettel és gonddal nevelte. Takách Judith 1817-18-ban részt vett a helikoni ünnepélyeken, ahol Berzsenyivel és Virággal egyidőben kitüntetésben is részesült. Az utókor Vas megyében szobrot emelt neki. Nemzeti irodalmunk két jelese: Kazinczy és Berzsenyi a Takách Judithtal való érintkezés által jutott közelebb a feminista felfogáshoz.

KAZINCZY pártját fogta Takách Judithnak kora ama rágalmaival szemben, hogy egy költőnő nem lehet jó gazdasszony. Kazinczy erre nézve így ír a költőnőnek: *»Ne rettegje a kisasszony azt a vádat, hogy amely leány verset ír, nem lehet jó feleség, jó anya, jó asszonya a háznak; így ítél a közönséges ember mindég«.*

Sokkal érdekesebb azonban BERZSENYI Dániel állásfoglalása, ő 1815-ben »Dukai Takách Judith-hoz« egy ódát ír, amelyben, mintha csak mai jel-szavainkat ismerné, pálcát tör a *»férfitörvények«* felett, melyek a nőt minden főbb életpályáról kizárták s békóba verték. Nagy költőnk emez ódája a magyar feminista irodalomnak méltán büszkesége. Íme belőle néhány részlet:

Hogy a szelíden érző szép nemet,
Letiltva minden főbb pályáiról,
Guzsalyra, töre kárhóztatni szokta
A férfitörvény, vajjon jól van-e?
Igen: ha az csak úgy tekintetik,
Mint ösztönünknek szenvedő edénye,
s nyers kényeinknek játszó eszköze.

De hát, csak erre vagynak-e teremtve
 Azok, kik embert szülnek és nevelnek
 Kik életünknek gyöngé bimbait
 Dajkálva őrzik forró keblökön,
 S verőknek édes nedviből itatják?

Oh, nagy dicső cél van nekik feladva,
 S rendeltetések szebb, mint a miénk!
 De mint mehetnek nagy pályájokon?
 Bevont szemekkel s békós lábakon,
 S kívánhatunk-e tőlük oly csudát,
 Hogy céljainknak megfeleljenek
 És lelkeinkkel összezengjenek,
 Ha őket a vak gyermekségbe zárjuk?

A míveletlen föld csak gazt terem

E korszakban még csak egy eseményről
 kívánok megemlékezni, a *pesti Jótékony Nőegye-
 sület* megalakulásáról 1817 március havában.
 Ez az egyesület HERMINA főhercegnő elnökle-
 te alatt kezdte meg működését és főképpen az árvák,
 vakok, munkanélküli szegények gyámolításával
 foglalkozott. Tudtommal ez volt a fővárosi nők-
 nek első állásfoglalása korunk szociális bajaival
 szemben. A pesti nőket nemsokára a budaiak is
 követték.

2. Második korszak. 1825-1867.

Csak kevés e korszakbeli adattal rendelkezem, de a tudomásomra jutott adatok között van kettő, amely a magyar nőkérdés története szempontjából kiváló fontosságú: *Takáts Éva* és *Csontos István* feminista iratai ezek.

TAKÁTS Éva, KARÁCS Ferencné, a XVIII. század utolsó negyedében született (legkésőbb 1790-ben). Irodalmi működését 1822-ben kezdte meg a *Tudományos Gyűjteménybe* írott cikkekkel, melyek társadalmi kérdésekkel s nevezetesen a jobbágyság helyzetével foglalkoztak. E cikkek azonnal heves polémiákra adtak okot, melyek folyamán a szellemi téren működő nőket kíméletlenül támadták. A harc elkeseredett voltát mutatja, hogy öt évig, 1827-ig folyt szünet nélkül. Az első, a nőket támadó cikk: »*A menyinyből jött ki rekesztő privilégium*« volt 1822-ben. Az antifeminista kampány »*A' Napkeletről bocsátott szózat*« és »*A' Napnyugoti szózat*« által nyert 1827-ben befejezést. Okot e nőellenes hadjárat megindítására

valószínűleg ¹⁾ nemcsak az antifeminista gondolkodás elterjedt volta adott, hanem egyúttal az akkori nemesség konzervatív részének korlátolt osztályönzése, amelyet Takáts Évának munkás- és jobbagypártoló iratai nagyon érzékenyen érintettek.

A vitában, mely legfőképpen a körül forgott, hogy *vájjon joguk van-e a nőknek tudománnyal, irodalommal foglalkozniuk*, a nőket védő cikkek is jelentek meg; ezek egyike²⁾ a következőképpen kél a nők védelmére: »Hellyesen mondja Hazánkknak egy tudósa: Ha, úgymond, az asszonyi nyelvek olly örömet pörögnek, miért nem szoktatjuk arra, hogy okosan pörögjenek? Ha a napban található foltokról tudnának beszélni, akkor talám nem emlegetnék mind úntalan az ő szomszédjaik hibáját«.

Maga Takáts Éva hévvel és meggyőződéssel kél a nők szellemi munkajogának és a nők érdekei-

¹⁾ A Tudományos Gyűjtemény vitáját és Takáts Éva műveit csak részben ismerem. Takáts Éva 1828-ban megjelent 3 munkája: »A tapasztalások teszik vigyázóvá az embert stb.«, a »Feleletek a Szent Gellért hegye mellől« és az ehhez csatolt »Eggy barátném leveleiből való toldalék« birtokomban vannak ugyan, de ezeken kívül csakis az *Illésy* (A nők munkaképessége című) tanulmányában közölt s Takáts Éva munkáiból vett két oldalnyi kivonatot olvashattam.

²⁾ »*A főrendű asszonyoknak szükséges a' tudományt tanulni*« cím alatt. E cikkről *Sulyok* Ylda jegyzetei révén van tudomásom.

nek védelmére. Széleskörű olvasottsága és tudása, gazdag élettapasztalatai, melyekre előbb mint kiskorú fivéreinek felnevelője és utóbb mint anya tett szert, éles megfigyelő tehetsége, amellyel a társadalom fonákságait észreveszi, valamint erős logikája, kitűnő vitatkozóvá tették az első magyar feminista nőt, aki a szellem fegyvereivel maradandó diadalokat aratott. Ezenfelül Takáts Éva stílusa annyira eredeti, leírásai oly plasztikusak, gúnyja oly maró, s humora oly közvetlen, hogy munkái alapján nemcsak a nőmozgalom, de a magyar irodalom történetében is meg kellene róla emlékezni. Elismerték ezt kortársai is; így pl. a *Regélő és Honművész*^{x)} így emlékezik meg róla: »Vaj ha honi szép irodalmunk ezen csillagának fénysugarai megne szünnének tündökölni«.

De lássuk most már Takáts Éva nézeteit.

»Sírni kellene azon, — mondja az író — hogy fiaink vagy atyáink közzül találkozik ebben a felvilágosult században olyan gyarló, aki *azt akarja elhíttetni velünk, hogy a nemek különbségénél fogva, ami egyiknek virtus, az a másiknak vétek volna.*«

Takáts Éva erélyesen tiltakozik a vita folyamán hangoztatott ama tan ellen, amely szerint a nő csak arra való, hogy a férfi érdekeit szolgálja és neki engedelmessédjék. Ha férje mellett sok asszony tényleg ilyen alárendelt életet folytat,

¹⁾ 1833., II. kötet.

úgy ezt nem önszántából, hanem szolgálai félelemből vagy tudatlanságból teszi.

»Hogy a közasszonynak eszébe sem jut férjétől — írja Takáts Eva — a méltatlanságot el nem szenvedni, annyi igaz: mert a' köz asszonyban a' tudatlanság a' félelemmel együtt dolgozik, melly neki nem engedi elhinni, hogy azoknak szenvedésére nem teremtett«. *De a felvilágosodás eloszlatja azt a balhiedelmet, »hogy a leány szenvedés és szerencsétlenségre teremtve, annak mindig másokért, nem pedig magáért kell élni«.* »Ugyan képzelhetsz-é oly esztelent — írja Takáts Éva barátnéjához — aki azt hitené el magával, hogy 6 az akasztójára teremtve, ennél fogva mindent elkövetne, hogy tsakugyan oda jusson?«

Gyakorlati téren az író mindenekelőtt a nőnek szellemi munkára, a tudomány és művészet művelésére való jogát hirdeti. Ha a nők nem tanulnak, úgy »rendeltetéseknek tsak állati célját fogják bételyesíthetni«.

Takáts Évát azonban nemcsak a női jogok érdekelték, hanem az általános *emberi jogok* és az *emberi haladás* kérdése is. Az ő ósdi írásaiból is felénk csap a nemzeti újjáébredés felfrissítő szele.

Lándzsát tör az *elhagyott gyermekek védelme* érdekében. Követeli *leányiskolák* létesítését, melyekben történetet, földrajzot, levelezést, könyvitelt, »a babonáskodástól megmentő *physikát*, mathesist és a »magok, háza népe és felebarátjaik«

íránt való kötelességeket«, szóval *társadalmi morált* tanítanának.

Nyilatkozik ezenkívül az író a *tudományról*, melynek valódi célja, hogy az emberi boldogságnak szolgáljon, továbbá a *művészetről*, melyet az álszemérem támadásaival szemben védelmébe vesz.

De leginkább szembeötlő Takáts Évának felvilágosodott, előítéletmentes szelleme a *szociális és a munkáskérdésben*. Tudjuk, hogy tanulmányt írt a »Földművelő nép állapotáról«. A nép keservét nemcsak látja, de érzi. A »Feleletek«-ben néhány megkapó lapot olvashatunk a szegény nép nyomoráról és rövidségében is kemény ítéletet hallunk a cselédek kiszipolyozásáról, vagy a zselléreknek egyes urak által történt kifosztásáról.¹⁾ A társadalom eme bajai, Takáts Éva szerint, azt követelik, hogy különösen azok a nők, akiknek egyéb komoly foglalkozásuk nincsen, e bajok és igazságtalanságok orvoslásán fáradozzanak.

*) *Feleletek* 9. és 10.1. — Ez urak működését Takáts Éva a következőkben jellemzi: »A' szegény munkásokat és cselédeket döglött jüh és ferges disznóhússal tartani, azok számára az élet' allyából sótalán kenyeret süttetni, hogy annak három részét a' kutyáknak hajigálják, a' kéntelenül meg ettektől pedig sokszor a legnagyobb dolog' idején rakásra betegedjenek..... a szegény szomszéd zsellér' kertjét Akhábként egy két szép gyümölcsöt termő fáért a' magájéhoz foglalni; kis kárért a' jobbágnak lúdjaikat falkástól bé-hajtani s' kár megterti ttés felett még meg is koppasztani« ... úri szokás.

»Nemünk közül — írja — a szerencse gyermekei elég érdemnek tartják azt, hogy ők fényes titulusokkal vagy gazdagsággal bírnak. Azt hiszik: semmi kötelességök azon társasághoz, melynek tagjai, sőt azt kívánják, hogy szerencséjének tartsa a világ, hogy ők benne laknak, és azt az időt, melyet önnön szívok és elméjük formálására és *embertársaik könnyebbitésére volna kötelességük fordítani*, elég gyávák a maguk testi külsőjével való foglalatokodásban elvesztegetni, vagy olyan kézi munkákban tölteni, amelyek nem egy szerencse gyermekéhez, hanem ispotályban sínylődő nyomorékokhoz illő foglalkozások, p. o. a selyemtépés, paszmánt pedregetés, vagy más ehhez hasonló munkák.«

E korszaknak másik kiváló feministája CSONTOS István volt, kinek könyve 1830-ban jelent meg Kassán »*A Szép nem ügyvédje az asszonyt becset sértegető vád-okok ellen*« címmel. E könyvet (kivonatban) BÉDY-SCHWIMMER Róza ismertette a *Nő és Társadalom* 1910. évi folyamában s a jelentőséget, mellyel e mű a nőkérdés szempontjából bír, a következő szavakkal karakterizálja: »Valósággal visszasírhatnók a régi jó idöket, amikor a magyar írók, a magyar férfiak így tudtak igazságot tenni az asszonyi nemnek.«

Az e korszakba tartozó egyéb adataim közül csak alig egy-kettő érdemel említést.

1828-ban BRUNSWICK Teréz grófnő többek segítségével megalapítja Budán az első *gyermekert* »Angyalkert« néven a Krisztinavárosban.

1841-ben FÁY András teszi közzé »Nevelés és nőnevelést intézetek hazánkban« c. tanulmányát, melyben nemzeti szempontból sürgeti a leánynevelőintézetek felállítását.

1842-ben STEINACKER Gusztáv gölniczi evangélikus lelkész egy munkája jelenik meg »Tapasztalások és intések a' nőnevelés mezején« címmel. E munkához FÁY András írt előszót, melyből érdemesnek tartom kiemelni a következőket: »... nem ritkák, akik a nevelésben mindent egyedül a világi életheztől és anyagi, állati szükségtektől függesztnek fel. Nem ad az a' tudomány, az a' finomabb társalgás a' konyhára semmit — így szólnak; — főzni, sütni, varrni tudjon anyja mellett a leány. Ily elv mellett pinty marad a leány, melly fészket tud ugyan rakni, költeni s etetni a' fiait, de tovább semmit; a pinty ismét pintyet nevel, s így tovább végetlenül.«

Már a korszakok beosztásánál mondtam, hogy az újjáébredéstől az alkotmány helyreállításáig általánosabb érdekű kérdések háttérbe látzanak szorítani a nőkérdést; de azért ez a korszak nem nevezhető nőellenesnek. így pl. 48-ban közvéleményünk és politikusaink nem akarták a nőt semmiféle jogától sem megfosztani, csak — megfélelkeztek róla. Sőt az új, a szabad, a demokrata Magyarországért való lelkesedésben még a nők is megfélelkeztek a saját jogaikról.

Hogy ott, ahol a viszonyok engedték, vagy ahol a kor gyermekeinek éppen eszükbe jutott,

a szabadság és egyenlőség elveit a nőkre is alkalmazták, annak kétségtelen bizonyítéka az *1848-iki országos tanügyi kongresszus*, melyet július 20-24-ike között tartottak Pesten. E kongresszuson a nők is részt vehettek, s a 257 tag között tényleg volt is egy nő: KARÁCS Teréz, Takáts Éva leánya, a miskolczi felsőbb leányiskola vezető tanító-nője. Ez a kongresszus nőnevelési albizottságának javaslatára számos, a nőnevelés előmozdítását célzó javaslatot fogadott el, s egyben magáévá tett egy *feminista elvet is*, amelyért a nőérdekek hívei még ma is sok helyütt hiába küzdenek, t. i. kimondta, hogy *a nőtanítókat a férfitanítókkal egyenlő fizetés illeti meg.*

Viszont, sajnos, hiába keressük a nőkre is kiterjeszkedő egyenlőséget és az ő érdekeiket is figyelembe vevő szabadelvűséget az *1848-iki választási törvényben*. Az 1848. évi V. t.-c, dacára annak, hogy addig az özvegy nők több vármegyében részt vettek a követválasztásnál, 2. §-ának bevezető részében teljesen kizárta a nőket a képviselőválasztás jogából. Ekként az a parlament, mely a szabadság és egyenlőség jelszavai mellett született meg, a nők politikai jogait nemcsak nem fejlesztette, hanem ellenkezőleg: eltörülte. De ezen nincs mit csodálkoznunk. Egy gyakran megisméltódó szociológiai ténnyel állunk itt szemközt: az emberek a boldogulásra szolgáló eszköznek, ha az valóban célravezető, oly nagy jelentőséget tulajdonítanak, hogy mel-

letté a végcélt, a boldogulást is elfelejtik, s magát az eszközt tekintik öncélnak.

Ily öncélnak tekintették a forradalmak a szabadságot, mely pedig csak annyiban kívánatos, amennyiben az általános emberi boldogságot előmozdítani képes; sokszor szükséges azt korlátozni is; így gazdasági ügyekben, főleg a munkáskérdés terén, ahol pl. kötelező munkásbiztosító törvényeket hozunk, tehát korlátozzuk az egyéni szabadságot. Hasonlóképpen eszköz helyett célnak tekinthetnek nálunk 1848-ban azoknak a régi bátyáknak a ledöntését, melyeket a rendi alkotmány emelt ember és ember közé, vagyis a nemesi kiváltságok megszüntetését. A nemes asszonyban csak a nemest látták, aknek kiváltságos jogai vannak, s nem az asszonyt, akit ember jogok illetnek meg. Kétségtelen, hogy ez nagy tévedés volt, mely a politikai jogok megszorítása által a 48-as törvényhozást a saját szellemével hozta ellentétbe. Az a körülmény, hogy a törvény csak »ideiglenesen« szabályozta a választójogot, s hogy a törvény hozatalakor már választójoggal bírókat, tehát helyenként az özvegyeket is, meghagyta joguk birtokában, mit sem változtat az 1848. évi V. t.-c. jogfosztó jellegén.

Hogy a magyar nők ezt a jogfosztást nem nézték tétlenül, s hogy akadtak olyanok is, akik a mozgalmas idők dacára és honleányi kötelességeik teljesítése közepette is módot találtak a

tiltakozásra, az kitűnik a következő *felhívásból*, amely TELEKI Blanka grófnő *nevelőintézetéből* került ki PERÉNYI Malvin, továbbá a Blaskovics, Dőry, Putyáni, Sztójka, Sztankovánszky és más előkelő családok leányainak aláírásaival (L. Budapesti Hírlap 1910 márc. 15.; id. a »Nő és Társad.«): »Hazafiak! Szabadság, testvériség és egyenlőség jelszavatok. A magyar amit mond, meg is tartja. Azért *legyenek a nők is egyenlőek*. Vasvári, ki előbb tanítónk volt, most az egész hazáé. Ezt mi örömmel nézzük, de kívánjuk

1. Hogy az egyetemen *nők is tanulhassanak*.

2. Hogy *ne legyenek olyan mondatok: »Mindenkinek bír szavazattal, kivéven a nőket.«*

3. Hogy egész Magyarhonba, a legkisebb falukat sem kivéve, legyenek tanodák és a szülők itt gyermekeiket taníttassák.

4. A falusi tanítók jobb díjt kapjanak, hogy képesek legyenek a tanítást jól vinni.

Ez, mit kívánunk és elvárjuk, hogy bele fognak egyezni honunk lelkes fiai!«

Ami e korszak második felét, az elnyomatás korát illeti, csakis néhány névről kívánok itt megemlékezni. A nők ezrei között, akik a haza viszontagságai közepette éppúgy kivették részüket az áldozatkészségből, mint a férfiak, különösen két nő neve tolul előtérbe, kiket az önkényuralom vértanukká avatott: TELEKI Blanka grófnő és LÖVEY Klára voltak ezek. HAYNAU börtönbe vettette őket, sőt Teleki Blankát az *Új-Épületben* meg is

korbácsolta. A magyar nőmozgalomnak e két kiváló alakja közül Teleki Blanka a politikai irodalom és különösen a nevelésügy terén szintén elismerésreméltó működést fejtett ki. Így az ő nevéhez fűződik Pesten az épp említett *nevelő-intézet létesítése a magyar arisztokrácia leányai számára*. Ez intézetet Teleki Blanka 1845-ben létesítette s ugyané tárgyban a Pesti Hírlap 1845. évi 587. számában egy cikket is tett közzé: »Szózat a magyar főrendit nők nevelési ügyében«. Az intézet 1848-ban a forradalmi események hatása alatt megszűnt.

Speciálisan feminista irodalmi munkákról e korszakban tudomásom nincsen. Mindazonáltal felemlítendő két munka, mely nemzeti szempontból foglalkozik a híres magyar nőkkel; az egyik Kulinyi NAGY Benő és SÁRVÁRY Elek könyve: »Magyar hölgyek életrajza«, a másik ZILAHY Károly: »Hölgyek lantja«. Utóbbi a magyar költőnők műveiből tartalmaz szemelvényeket, melyeket egy feminista színezésű bevezetés előz meg. Hasonlóképpen feljegyzendő még, hogy KÁNYA Emilia SZEGFY Mórné, 1860-ban — mint az első női szerkesztő hazánkban — megindítja a *Családi kört* s a következő évben »Emília« név alatt a *Magyar Nők évkönyve* c. gyűjteményt is.

Az újságcikkek közül felemlítendőek: EDVILLÉS Pál cikke »A férjzsarnokságról« 1856-ban és gróf LÁZÁR Mórné (POLIXENA) cikke 1858-ban »A nők írói jogosultságáról«, melyben GYULAI

Pállal polemizál, aki »megtámadta a nőnél az írás szabadságát«.

E korszak utolsó éveiben, midőn az alkotmányosság már derengeni kezd, lép először a nyilvánosság elé VERES Pálné BENICZKY Hermin, midőn JÓKAI Mór lapjában: a .Honban 1865. okt. 25-én cikket közöl a nőnevelésről, melyben többek között így szól: »Ügy vélem, hogy legelőször női önképzőegyletet alakítanánk, mely nemünk-nél a tudományok megkedveltetését eszközölné!«

1867 május 24-én Veres Pálnénak sikerül egy nőképző egyesület létesítése érdekében értekezletet összehívnia, amely a Nőképző Egyesület alakítását kimondja. Ezzel a határozattal elértünk a második korszak végéhez, mert az *Országos Nőképző Egyesületnek* végleges megalakulása 1868 elején új korszakot jelent a magyar nőmozgalom történetében.

3. Harmadik korszak. 1868-1895.

Az alkotmány helyreállításával, 1868-ban, *a szó mai értelmében vett nőmozgalom indult meg hazánkban*, amely a 70-es évek első felében volt legintenzívebb és a 80-as évek elején ért véget. *E mozgalom szociológiai okai főképpen Magyarország* (sőt azt is mondhatnók, hogy Európa) *ipari átalakulásában keresendők*. A háztartási teendőknél a kapitalisztikus nagyvállalatok által történő fokozatos kisajátítása, a gazdasági fellendülés következtében ekkor vált az iparban észrevehetővé és a családban érezhetővé.¹⁾ A nők maguk, de többnyire családjaik is tudatára jutottak annak, hogy a nő régi gazdasági munkaköre összezsugorodott s hogy akár az önfenntartás ösztöne, akár a tettvágy sarkalja a nőt munkára, cselek-

¹⁾ Hogy ez az evolúció miként ment végbe, arra nézve lásd »*Le droit des femmes au travail*« című, Parisban 1905-ben megjelent munkám 198-238. lapjait.

vesének csakis a házon kívül: a gyárban, a hivatalban vagy más szellemi munkában nyílik tér. A 70-es évek nőmozgalmának eredete érthetővé teszi, hogy az akkori feministák mindenekelőtt a *nő munkajogáért* indultak harcba.

A gazdasági momentumon kívül volt azonban még egy ok, mely a magyar feminista mozgalom keletkezését előmozdította: ez a *nemzeti szempont* volt, amely különösen a nőnevelési reformokért küzdőket lelkesítette. Tudatában lévén az egykoron FÁY által hirdetett igazságnak, hogy csakis az anyák nevelése, tehát a nőnevelés által lehet a hazaszeretetet minden családba beoltani, a lelkes úttörők a nőnevelés ügyét nemzeti ügygá avatták. Veres Pálné sikereihez részben ez adja meg a magyarázatot.

Lássuk már most a 70-es évek feminizmusának megnyilvánulásait.

a) A nőnevelésért folytatott küzdelemről.

VERES Pálné fáradhatatlan buzgalmának 1868 március 23-án sikerült a *Nőképző Egyesületet* végleg megalakítani. Tervei szerint a további teendő egy *női mintaiskola* felállítása volt. E terv érdekében ugyancsak 1868 elején Veres Pálné egy agitációs röpiratot ad ki »*Nézetek a női ügy érdekében*« címmel, majd aláírások gyűjtéséhez fog egy *kérvény* támogatására, melyben az országgyűléstől »a nők számára egy országos női főtanodának országos költségen való fölállítását«

fogják kérni. A kérvényhez *9000 magyar nő aláírása* gyűlvén össze, 1869 június 15-én DEÁK Ferenc mutatta be azt a képviselőháznak, amely »intézkedés és használat végett« kiadta EÖTVÖS József báró közoktatásügyi miniszternek. Azonban a miniszternél az ügy megrekedt.

Elő szokott néha fordulni, hogy nagyműveltségű, tág látkörű, kiváló eszű emberek bizonyos kérdésben ósdi előítéletek rabjai. Ez volt az eset Eötvös József bárót illetőleg a nőnevelés ügyében. Eötvös József u. i. elvi ellensége volt a Veresné megindította egész mozgalomnak s az előtte megjelent nőképző egyesületi küldöttségnek azt felelte, hogy ő kívánatosabbnak tartja, hogy a béresasszony kötni tanuljon, minthogy a művelt osztályhoz tartozó nők magasabb kiképztetést nyerjenek.

Ily körülmények között szertefoszlott a remény, hogy az állam fog női mintatanodát létesíteni s nem maradt más hátra, minthogy maga a Nőképző Egyesület létesítse az iskolát. Veres Pálné és hívei tényleg erre a konklúzióra jutottak, s lázas sietséggel fogtak hozzá tervük kiviteléhez. Vállalkozásukat siker koronázza.

1869 október 17-én *megnyilik a Nőképző Egyesület mintatanodája leányok számára.* Igazgatója: GYULAY Pál (aki úgy látszik a *Lázár Mór*né grófné kritikája óta valamivel liberálisabb lett a nők ügyében), tanárai: BERECS Antal, CSIKY Kálmán, HEINRICH Gusztáv, TORKOS László

stb.¹⁾ *Ezzel a modern nőnevelés alapjai hazánkban is le voltak rakva.*

A Nőképző Egyesület leány tanodájának létesítésén kívül még két tény érdemel e korszak neveléstörténetében említést: az *állami felsőbb leányiskolák* szervezése 1575-ben TREFORT Ágoston miniszter által és *a tanítónők tömörülése* az 1884-ben megalakult *Mária Dorothea Egyesületben.*²⁾

b) A nők munkaképesítéséért folytatott küzdelemről.

A nők munkaképesítése érdekében a 70-es évek magyar társadalma többféle eszközt vett alkalmazásba, melyeket igen röviden fogok itt összefoglalni, tekintve, hogy a következő két szakaszban szintén szó lesz még e kérdéstről s hogy a részletes tárgyalás messze vezetne.

A nők munkaképesítése — miként mindenütt, úgy nálunk is — kezdetben automaticæ ment végbe oly módon, hogy a fejlődő ipar a nőket, főleg ott, ahol a munka különös szakképzettséget nem igényelt, hatáskörébe vonta, azaz mint mun-

¹⁾ L. *Nők Lapja*, 1871. évi 32. sz.

²⁾ Mint a nők szellemi egyenjogúsítása szempontjából figyelemreméltó tény, felemlíthető itt még, hogy Eötvös Lóránt báró (Eötvös József báró fia) 1872 január 17-én a *K. M. Természettudományi Társaságban*, mint ennek elnöke, oly értelmű alapszabálmódosítást javasolt, hogy a *társulatnak nők is lehessenek tagjai*. Az indítvány, miután 40-en szavaztak mellette és 40-en ellene, nem volt megvalósítható. (L. *Nők Lapja*, II. évi., 4. sz.)

kasokat alkalmazta. Ám a mihamar jelentkező nehézség éppen abban állott, hogy míg egyrészről igen sok munkásnő keresett munkát, másrészről kellő szakképzettség híján nagyon kevés volt alkalmazható. Mindenekelőtt ezen a bajon kellett hát segíteni, vagyis a gyári termelésre alkalmas munkásnőket kellett kiképezni, hogy az ipari foglalkozások egy része a női munkások számára is hozzáférhetővé legyen.

A társadalomnak a női munkát pártoló tevékenysége mindenekelőtt a nők hiányos szakképzettségével kívánt szembeszállani, s e célból *női ipariskolák* létesítésére koncentráltá erejét.

Országos Nőiiparegylet alakult, melynek célja volt »szóbeli előadások és sajtó útján elosztatni azon előítéleteket s elhárítani azon akadályokat, melyek a női keresetképeség kifejtésének útjában állanak, s lehetővé tenni, hogy a nők magukat önerejükben fenntarthassák«. Az egyesület az alapszabályok értelmében (a) női ipariskolát létesít, (b) a kiképzett növendékeknek alkalmazást szerez, (c) állandó munkabazárt nyit a nők munkáinak árusítására és (d) nőknek önálló ipar megkezdéséhez pénzbeli segélyeket nyújt.

Az egyesület programjának megfelelően még *1871-ben* hozzáfog egy *női ipartanoda* felállításának előkészítéséhez, amely munkában MOLNÁR Antal min. tan., STEINACKER iparegyleti igazgató, EGLOFFSTEIN Amália brnő, ILLÉSY Györgyné s még többen vesznek részt.

1873-ban az *Országos Magyar iparegyesület* foglalkozik a nők munkaképesítésének kérdésével MÁDAY Izidor előadása alapján.

Az iparegyesület Máday javaslatát magáévá tette, s a kérdés tanulmányozását 1875-ben befejezve, a javaslatban foglalt gyakorlati elvek megvalósításához látott.

De a nő munkaképesítése érdekében megindult mozgalom nem szorítkozott az ipari munkára, hanem felölelte az értelmi kvalifikációt igénylő pályákat is.

A *postát* és a *távírdát* kevéssel a nemzeti kormány hivatalbalépése után megnyitották a női munkának.

A *gyorsírásra* szintén kiterjed az úttörők figyelme. ILLÉSY Györgyné EMBER Lina — tudtommal az első magyar gyorsírónő — 1870 őszén kérvényt intézett SOMSSICH-hoz, a képviselőház, elnökéhez gyorsírói alkalmaztatás végett. Elutasítván,¹⁾ a törvényszékhez fordul, a hol alkalmazzák. Nemsokára már mint törvényszéki gyorsíró működik SÁRKÁNY József elnöklete alatt egy törvényszéki tárgyaláson s szereplése által új teret nyit a női munkának. A *Fővárosi Lapok* meglepéssel vesz tudomást az újításról, s miután a gyorsírónőnek a »sorompón belül való működéséről« beszámolt, hozzáteszi: »Ez azt bizonyítja, hogy

¹⁾ Ez elutasítás körülményeit lásd lejjebb a 171. és köv. lapokon.

a közönség semmi különöset nem lát abban, hogy egy nő hivatalos helyiségben működik«.

Kiterjedt végül még a nők munkaképesítése érdekében megindított mozgalom a tanárnői, illetve *tanítónői* állásra is. E tárgyban *Pest város képviselőtestületének* 1871 elején hozott határozatáról kell megemlékeznünk, mely a tanfelügyelő javaslatára elvben kimondta, hogy »alsóbb iskolákban a *tanárszékek betöltésénél ezentúl több figyelemmel lesz a nőkre*«. Megemlítendő továbbá itten a *képviselőháznak* 1871 február 20-án TISZA Kálmán indítványára hozott ama határozata, hogy az EÖTVÖS József báró miniszter által tervezett 4 férfi és 1 nő *tanítóképezde* helyett legalább is oly arányban (pl. 3-3) létesítendőek női, mint férfi tanítóképzők, hogy ezáltal a tanítónői pálya a nőknek könnyebben hozzáférhetővé váljék. Tisza Kálmán javaslatát többek között így vezette be: »A tapasztalás is azt bizonyítja, hogy a nők elemi oktatásra nagy sikerrel alkalmazhatók; miután most *annyi szó van és sok tekintetben alaposan arról, hogy a nőknek is kell megélhetési módot nyitni, azt indítványozom . . .*«¹⁾

c) A feminista irodalomról.

A magyar feminista irodalom újraébredését tulajdonképpen VERES Pálné BENICZKY Hermin már említett, *1868-ba.n* megjelent röpirata: »*Nézetek a női ügy érdekében*« jelzi. Ugyanazon évben HALÁSZ Imre az *Anyagi*

¹⁾ L. *Nők Lapja*, I. évf. 5. sz.

Érdekek-ben ír cikket a *nők keresetképességéről*, melyben támadja az »érzelgőket«, kik azt állítják, hogy a nő a családi élet szépítésére van rendeltetve, és nem veszik észre, hogy amint a férj meghal, a család létalapja megsemmisül, mert a nő nem képes anyagi függetlenségét biztosítani. »A nőnem, mint egész, nem maitresse, melynek a férfinem által kell kitartatnia, hanem gazdaságilag egyenjogú fél«, melyet megillet az a függetlenség, melyhez csak a produktív foglalkozás útján juthat.«

1870-ben a *Hon* nov. 6-iki számában Pius DESIDERIUS álnév alatt jelenik meg egy cikk,¹⁾ ugyancsak a nők munkajoga érdekében s a férfiúralmat, mely a nők elől elzárja az életpályákat, kemény szavakkal ostromozza: »Sajátságos egy logika az, — mondja az író — melyet a férfinem a gyöngébb nemre alkalmazott. Felállította premissumként, hogy a nő legszebb hivatása a boldogítás, s ebből azt következtette, hogy ennél fogva a nőnek — nincs joga a boldoguláshoz.«

Ezek a cikkek azonban csak az éclairneur-ök szerepét töltötték be a nőemancipációért meginduló propagandában. A feminizmus érdekében a valódi roham csak 1871-ben kezdődik, midőn EGLOFFSTEIN Amália bárónő szerkesztésében február elsején megindul az *első magyar feminista lap*: a *Nők Lapja*, »a nők munkaképesítésének közlönye«. A lap főmunkatársai ILLÉSYNÉ EMBER Lina és UDVARDY Géza voltak. A lap hetenként jelent meg és több mint egy évig állott fenn. 1871 november havában a főszerkesztést Egloffstein bárónőtől BEREZCZ Antal vette át, akit, minthogy kilépett katolikus pap volt, a *Nőképző Egylet* iskolájában viselt tanári állásából néhány túlzó katolikus szülő intoleranciája kiűldözött.

Fentebb a nők lapját »feminista« lapnak neveztem. Kétségtelen, hogy a mai viszonyok között a lap e címre

¹⁾ Idézve Illésynél i. m. 35. lap.

nem tarthatna igényt, miután a női szavazatzogot nem vette fel programjába. Szerkesztője EGLOFFSTEIN bárónő első vezércikkében ki is jelentette, hogy *politikai tért nem kívánnak ok a nőnek*, mert »ez szükségtelen, sőt káros mai viszonyaink között rá és a hazára nézve«. Ám Egloffstein állásfoglalása *pusztán opportunizmusból* ered. Ő csupán *időszerűtlennek tartja Magyarországon* a női szavazatzogot — kétségtelenül a *magyar nő műveletlenségére való tekintettel*, melynek leküzdésére éppen akkoriban agitált oly fáradhatatlanul Veres Pálné.

Hogy Egloffstein Amália és a Nők Lapja *korántsem voltak a női szavazatzog ellenségei, hanem ellenkezőleg pártolták azt*, amennyire a körülmények engedték, ennek igazolásául elég a *Nők Lapja* egy cikkére hivatkoznunk. A lap 20-23. számában HORTOVÁNYI József »*A nők és az állam*« címmel radikális feminista cikket ír, melyben erélyesen követeli a nők szavazatzogát s többek között így nyilatkozik: »Ha már most az állam nem ignorálja a nőt akkor, midőn a legfőbb és legfontosabb polgári kötelesség teljesítésével, a megadóztatással megajándékozta, *nem szabad és nem lehet őt ignorálni akkor sem, midőn az állami terhek alapján sarkalló politikai jogok osztogatásáról van szó, melyekhez a nőnek éppúgy van joga, mint a férfinak.*«

Hasonló irányú cikket közölt a Nők Lapja 1871., 16. száma BOROSTYÁNI Nándortól.

De látszólagos szavazatzogi indifferenciája dacára is feminista lapnak kell neveznünk a Nők Lapját még azért is, mert ez a lap tényleg lelkes meggyőződéssel, komoly elszántsággal lépett sorompóba a nőemancipáció érdekében, s a magyar nők osztály érdekeinek hű kifejezője, osztályharcuknak öntudatos eszköze volt.

A gazdag anyagból, melyet feminista eszmék tekintetében tartalmaz a *Nők Lapja*, szintén csak egy szemelvényt kívánok itt közzétenni.

KÖNYVES TÓTH KÁLMÁN (Carter Erzsébet élet-rajzának befejezésében; I. évi. 8. sz.) így szól:

»A női nem is képesítve van szorgalom és buzgó tanulmány mellett ama rangra, amelyet *eddig a férfiak osztálya foglalt el*. . . tehát... el a szűkkeblűséggel, uraim, mert különben a kor szelleme bosszulja meg magát mi bennünk. Mennél több kar, mennél több értelem, annál erősebb a hon!«

A *Nők Lapja* a feminizmus teoretikus védelmezésén kívül egy egész sereg gyakorlati problémát tárgyalt a nő szempontjából, és modern szellemben. A sok közül felemlítem a következőket: EGLOFFSTEIN fölveti a *nőegyesületek szövetségének* eszméjét (I., 6.), követeli, hogy a *jótekonyság* ne szentimentális alamizsnaadásból álljon (I. 32.), hanem racionális legyen; a század szégyenének nevezi, hogy a civilizáció még nem tudta legyőzni a nyomort. Azonban az író *hisz az emberiség haladásában*, s így »hinnünk kell, hogy az ember az intézmények teremtésében is haladni fog.«

Az 1871. év irodalmából a *Nők Lapján* kívül említést érdemelnek: BÁTASZÉKI tanulmánya a magyar nők jogáról, ILLÉSY tanulmánya a nők munkaképességéről és munkajogáról és RAPOS könyve *Brunswick Teréz* életéről és a nevelésügről, amely munka abból az alkalomból jelent meg, hogy a kisdédóvás meghonosítójának mellszobrát a Nemzeti Múzeumban leleplezték.¹⁾

Felemlíthető itt még két újságcikk, melyek jellemzőek arra nézve, hogy minő felvilágosult, előítéletmentes szellem járta át e kor feminista irodalmát. A *Pécsi Lapok* »Nőnevelésünk ma és a jövőben« címmel

¹⁾ Tudtommal ez a szobor nincs köztéren felállítva. A Feministák Egyesülete talán kieszközölhetné ez esetben a székesfővárostól, hogy valamely köztéren állítsák fel.

cikket közölt, amelyben többek között amiatt panaszkodik, hogy a leányoknak a történetet nem tanítják úgy, hogy »egyes korok cselekvényeiből következtetést tudnának vonni, erkölcsi becsét felfogni és így a *társadalmi haladást indokolni*, ami modern kifejezésre átfordítva annyit jelent, hogy miért nem tanítanak a lányoknak szociológiát. A másik cikk a *Fővárosi Lapokban* jelent meg, a »Cselédnevelésről« szól, szerzője GLACZ EBECZKY Matild, s az író cselédmenhellyel egybekötött cselédiskola létesítését kívánja, »honnan a cselédek mint öntudatos polgárnők lépnének ki« az életbe.

Az 1872-1881-ig terjedő időszak aránylag gazdag feminista irodalma tekintetében a függelékben szereplő bibliográfiára utalok, csakis azt jegyezve még meg, hogy 1880-ban FUTÓ Ferenc a *Fővárosi Lapok* 88. számába írt egy érdekes cikket: *A nők jogai* címmel, s hogy ugyancsak 1880-ban indult meg a »Nemzeti Nőnevelés« c. még ma is fennálló havi folyóirat.

Az 1871-ben megindult feminista irodalom fellendülése körülbelül HORVÁTH József: *Tanulmányok a nőemancipáció köréből* című, Aradon, 1881-ben megjelent munkájával jut egyelőre befejezéshez, s majdnem két évtizedig, a kilencvenes évekig végéig szünetel.

d) A nő" egyenjogúsítása, politikai jogai és a magyar parlament.

E korszakban a nők egyenjogúsításának elvi kérdése is foglalkoztatta a magyar közvéleményt, sőt a magyar törvényhozást is.

Ami mindenekelőtt a *nők szavazatjogát* illeti, erről ugyan — aránylag — keveset olvasunk a 40 év előtti irodalomban. A *legtöbben* — miként EGLOFFSTEIN és, hivatalosan legalább, a *Nők*

Lapja is — opporlunitásból hallgatnak, nem akarván a magyar nőemancipáció ifjú palántáját idő előtt haragos viharoknak kitenni. így pl. csakis PISZTÓRY Mór röpiratából tudjuk meg, hogy DOBRÁNSZKY Péter egyetemi tanár a nők politikai jogainak lelkes pártolója volt. De e tekintetben legtöbb figyelmet érdemel kétségkívül ama tény, hogy VERES Pálné BENICZKY Hermin, ez a nagyszívű és nagyeszű asszony, aki a magyar nőnevelés terén korszakot alkotott s kinek a hálás utókor Budapest legszebb tereinek egyikén szobrot emelt, lelke mélyén szintén ott hordta a művelt nyugat nőmozgalmának ideálját, s hogy a nő politikai jogaiért ő is lelkesedett, megvalósításukról ő is álmodott. Igazolja ezt Veres Pálné Beniczky Herminnek következő feljegyzése, mely 1871-ből való.

»Midőn Stuart Mill agitációit olvastam a nő szavazati joga iránt, azt hívém: enélkül ugyan elvolnánk ... De azóta felnyílt e tárgyban a szemem. Hisz ha szavazati jogunk volna, már a nők oktatási rendszere ki volna dolgozva, pár 100.000 forint női gimnáziumokra megajánlva és a kultuszminiszter ilyeneknek még ez évben való életbeléptetésével megbízva. Mert ha mi szavazati joggal bírunk, a képviselőségre megválasztandónak (ki most csak férfierdekeket képvisel) mondtuk volna: »Mi akkor választunk meg, ha jó női iskolák fölállítását megígéred«.

Hogy Veres Pálné valóban komolyan vette

e kérdést, azt mi sem bizonyítja jobban, mint azon körülmény, hogy feljegyzésében a női szavazat]og praktikus keresztülvitelére nézve is ad tanácsokat, tekintettel arra, hogy politikai és társadalmi viszonyaink között talán némelyeknek aggodalmaik lehetnének a két nem együttes szavazását illetőleg, s a következőket mondja: »Hisz a választás kivitele is egyszerű módon történhetnék, ha a nők külön és pedig más napon szavaznának, mint a férfiak«.

De lássuk magát a *parlamentet!* A magyar országgyűlés a hetvenes években *háromszor* foglalkozott a nők szavazatjogával.¹⁾

Talán legfontosabb volt az első eset, midőn MADOCsÁNYI Pál az országgyűlés 1871. március 13-iki ülésén *több özvegy nő kérvényét mutatta be* a következő szavakkal: »T. Ház! Több özvegy nő által aláírt kérvényt van szerencsém a t. Háznak benyújtani, melyben a folyamatban levő megyék és községek rendezése és a választási törvény alkotásánál *az őket megillető választási jog megadásáért esedeznek*«. Ezek a kérvények a magyar nők választójoga szempontjából óriási fontossággal bírnak. Útját vágják annak az állításnak, mintha a választótörvények

¹⁾ Az itt közölt adatokat már közzétettem a *Nő és Társadalom* 1912. augusztusi számában, R. PETHŐ Irén pedig a *Budapesti Hírlap* 1912. nov. 24-i számában volt szíves kutatásaim eredményét ismertetni.

által a 48-ban elhatározott és 1874-ben végleg keresztülvitt jogfosztás a kifosztottak hallgatag beleegyezésével ment volna végbe. Ezeknek az özvegy nőknek a kérvényei mintegy félbeszakítják, megghiúsítják az elévülést, amelyre a feminizmus ellen-ségei manapság talán hivatkozni szeretnének.

A második alkalom, midőn parlamentünk a női szavazat joggal foglalkozott, az országgyűlés *1872-iki* január 13-iki gyűlése volt. Ekkor történt, hogy MAJOROS István függetlenségi képviselő egy, a nőket a férfiakkal *minden téren egyenjogúsító* tervezetet terjesztett a parlament elé. Tudtommal Majoros javaslata révén a XIX. század második felében *az európai kontinensen a magyar parlament volt az első, amelyben a nők szavazati jogát javaslatba hozták.*

Majoros javaslatát különösen azzal indokolta, hogy nézete szerint a *jelen országgyűlés nem lehet szűkkeblűbb a réginél, a rendi országgyűlésnél,* amely az özvegy nőknek választási jogát elismerte.

Majoros javaslatának a szövege a következő volt:

»Törvényjavaslat nőknek a férfiakkal egyenjogúsításáról.

1. §. A nőnemhez tartozók, kik a hazában születtek vagy honosítottak, kivétel nélkül minden politikai jogélvezetben a férfiakkal egyenjogúsítatnak.

2. §. Mindazon eddig fennállott törvények, melyek a nőnemet polgári és politikai jogok gyakorlásától eltiltották: ezennel hatályon kívül tétetnek.

3. §. Ezen törvény végrehajtásával az igazságügyminiszter bizatik meg.«

A törvényjavaslat nem került ugyanazon ciklusban tárgyalás alá, a következő ciklusban pedig Majoros már nem volt képviselő és így az ügy elaludt.

De országgyűlésünknek még egy ízben volt alkalma a női szavazat jog kérdésével foglalkoznia, t. i. 1874-ben, a ma is érvényben levő *választótörvény* (1874. évi XXXIII. t.-c.) *tárgyalása alkalmával*. E tárgyalás folyamán az 1874 július 8-án tartott ülésen MAJOROS István ismét *követeli a nők választójogát* és kivüle még STANESCU Imre is hasonló értelemben szólal fel.¹⁾ Hogy álláspontjuk az akkori magyar parlamentben nem talált visszhangra, az vajmi érthető, mikor látjuk, mily nehéz ma, majdnem 40 évvel később parlamentünkben a nők választójogának híveket szerezn.

De ha sajnálattal kell is konstatálnunk, hogy a 70-es években a magyar parlamentben a nők sza-

¹⁾ L. a *Feministák Egyesületének a képviselőházhoz intézett kérvényét* — »Az országgyűlési választójognak a nőkre való kiterjesztése« tárgyában, Budapest, 1905, 14 lap.

vázlat jogának alig akadt két-három híve, viszont büszkeséggel hivatkozhatunk arra, hogy legalább *a nők polgári jogegyenlősége tekintetében a mi parlamentünk Európában igenis úttörőként szerepelt*, s hogy ebben a szereplésében újabb korunk történetének legfényesebb nevei vezéreltek. A magyar parlament ilyen állásfoglalására két ízben volt alkalom: 1870/71-ben és 1874-ben. Először az utóbbi állásfoglalásról kívánok szólni, miután erről csak igen kevés mondani valóm van.

A magyar törvényhozás 1874-ben iktatta törvénybe *a nők teljeskorúságáról szóló törvénycikket* (1874: XXIII.), amelyről már feljebb (a 30. lapon) volt szó. Tudvalevő, hogy *ez a törvény Magyarországon a nőknek azt az — Európában páratlanul álló — privilégiumot adta, hogy házasságuk által nagykorúakká válnak*, míg ellenben férjük, ha a teljes kort még nem érte el, kiskorú marad, úgy hogy *itt a nők egyenjogúsításánál valósággal túlmentek a célon, s a férfiakkal szemben igazságtalanságot követtek el*.

A magyar parlament másik, jóllehet csekélyebb jelentőségű, de annak idején nagyhatású, s ma már feledésbe ment állásfoglalására az országgyűlési gyorsírók ügye adott alkalmat. Erről az ügyről a *Nők Lapja* nyomán a következőkben számolhatunk be:

ILLÉSY Györgyné EMBER Lina az 1870. év végén *folyamodott a képviselőház elnökéhez, hogy mint országgyűlési gyorsíró alkalmaztassék*. SOMS-

SICH elnök kívánságára Illésné magához a képviselőházhoz folyamodott. *A képviselőház 1870. december 21-én kimondotta, hogy nőknek mint gyorsíróknak az országgyűlési gyorsíródában való alkalmazását elvileg nem ellenzi*, ami pedig magát a kinevezést illeti, ezt — mint az elnök hatáskörébe tartozó ügyet — Somssich elnökre bízta.

1871. január 19-én SOMSSICH elnök még egyszer kérdés tárgyává tette az ügyet, és kérte, hogy magyarázza meg neki a ház a végzés értelmét. Erre DEÁK Ferenc *»világosan megmagyarázta«* a ház decemberi határozatát, amely azt jelenti, hogy *»oly egyént, aki valamit tud és tudását érvényesíteni kívánja, csupán azért, mert nő, elutasítani nem lehet«*. Deák álláspontját támogatták TISZA Kálmán, TISZA László, VÁRADY Gábor, JÓKAI Mór, PULSZKY Ferenc, P. SZATHMÁRY Károly, HALÁSZ Boldizsár, SZILÁDY Áron, HELFY Ignác, CSERNÁTONY és még többen. Ellene csakis NÉMETH Albert, ÜRMÉNYI Miksa, ZSEDÉNYI Ede szólaltak fel. A többség állásfoglalásának gyakorlati haszna ugyan nem volt, mert a kinevezés elnöki jog, SOMSSICH pedig kijelentette, hogy *»míg én elnök leszek, addig asszony ebbe a terembe be nem teszi a lábát«*, ellenben *óriási horderejű volt a magyar képviselőház állásfoglalása elvi szempontból, miután a nők munkajogának elismerése volt.*

Államférfiainknak a nők munkára való jogát elismerő állásfoglalását nemcsak a hazai feministák

tekintették nagy erkölcsi diadalnak, de ugyanilyen jelentőséget tulajdonítottak neki az ország határain kívül is. Ez megnyilvánult abban, hogy a »Bécsi általános nőegylet« Deákhoz, Pulszkyhoz, Jókaihoz és Váradyhoz 1871 február 9-én »hála-iratokat« intézett. E hálaíratok közül itt csakis a Deák Ferenchez intézettet közlöm.¹⁾

A Bécsi Általános Nőegylet Deák Ferenchez.
(Kivonat.)

»Köszönet, őszinte köszönet törekvéseink helyes felfogásáért, köszönet a női munka védelmére nyilvánosan kimondott szóért!

A női munka az államok megalapításánál nagy szolgálatot tett a világnak. Penelope feltalálta a fonást és szövést, Semiramis Babilont építette, Didó megépítette Karthágót. *S említsük-e a magyar hősnőket: ZRÍNYI Ilonát, SZAPÁRYnét és sok más hősnőt, akiknek nevét a történetírás érdemmel feljegyezte annak bizonyosságaid, hogy mire képes a család és a haza javára a nemes nőiség és a női önfeláldozás!*

Őn a XIX. század azon évtizedében, midőn a női mozgalom éppen végigjárja az egész művelt Európát s a szabad Amerikát, a magyar képviselőház január 19-iki gyűlésén a női gyorsírók alkalmazása feletti/tárgyalás alkalmával *rémlátásnak (Schwarzseherei) nevezte a nők nyilvános alkalmaztatási jogai és igényei elöl való gyermeki félelmet.* Fogadja a női ügy e helyes felfogásáért igyekező nők egy egyesületének köszönetét.

¹⁾ A többiek a »Nő és a Társadalom« 1912. évi augusztus i-i számában közöltem.

ön a szabad magyar birodalom törvényhozóinak tanácsában megadta a hangot a társadalmi reform helyes felfogására, melynél első helyen áll a nők sorsának javítása. Legyen azért az Ön neve világszerte dicsőítve.

Adjon az Isten önnek még sok évet tevékeny hatásra, és tartsa meg szabad szellemét hazájának és a társadalomnak javára.«

A *Nők Lapja* mindezen adatok közlését, a következő, mély feminista meggyőződésre valló s egy szebb jövőről álmódó szavakkal zárja be: *»Lesz idő, mikor a nemzet egy vastag könyvből fogja e történetet megismerni«.*

Addig is, míg azt a »vastag könyvet«, melyről a *Nők Lapjának* lelkes szerkesztői álmodtak, valaki megírja, a magam részéről megilletődéssel rovom le a bátor úttörők emlékére a kegyelet amaz adóját, amelyre annyi joggal számíthattak.

4. Negyedik korszak. 1896—maig.

A magyar feminizmusnak negyedik korszaka még nem ért véget.¹⁾

E korszaknak csakis első tíz évét töltöttem Magyarországon s ezt is megszakításokkal, úgy, hogy számos fontos esemény elkerülte figyelmemet. Bár kezdettől fogva tagja voltam annak a kis csoportnak, amely a Nőtisztviselők fáradhatatlan elnöke, SCHWIMMER Róza köré tömörülve, öntudatos feminista mozgalom létrehozásán, feminista lap megindításán fáradozott s amely végre is mindkét tervét megvalósította, bár »*A női munka*« c. kis könyvemmel 1899-ben talán éppen én szakítottam meg a hallgatást, mely a nőkérdéssel feminista szempontból foglalkozó irodalmun-

¹⁾ Valószínű, hogy az 1913-ban Budapesten tartandó nemzetközi női szavazójogi kongresszus lesz az a határpont, melytől fogva egy új korszak kezdete lesz számítható, bár kívánatosabb volna, hogy a télen tárgyalás alá kerülő választójogi törvényjavaslat adja meg az alkalmat ahhoz, hogy a magyar nőjogok történetében egy új korszak hajnaláról beszélhessünk.

kat a 80-as évek eleje óta jellemezte, — mégsem tartom magamat arra alkalmasnak, hogy ennek a kornak ismertetését adjam. Remélem, fog erre vállalkozni más, aki, ha nem is több lelkesedéssel, de több tudással, a viszonyok alaposabb ismeretével foghat a munkához, mint én az idegenben.¹⁾ így én itten csak arra szorítkozhatom, hogy a hazai feminizmus negyedik korának néhány szembeötlően fontos eseményét időrendben felsoroljam s néhány, a mozgalmat előmozdító vagy azt hátráltató tényezőre rámutassak.

a) A magyar feminizmus sikerei 1896. óta.

Az 1896. év első tanfélévében Wlassics Gyula közoktatásügyi miniszter javaslatára, királyi engedellyel megnyitják *az egyetem bölcsészeti és orvosi fakultását* a nők előtt. Wlassics Gyulának e tárgyban 1895 december havában kelt miniszteri leiratát igazi feminista szellem lengi át. »Nem lehet tagadni, — így szól leiratában a miniszter — hogy azon kereseti módok, amelyeket a régiebb társadalmi felfogás a nők számára — elég mostohán — kijelölt, elégségeseknek nem

¹⁾ Vagy talán egyszer alkalom fog nyílni rá, hogy több hónapot töltve egyhuzamban Magyarországon és könyvtárainkban, képes leszek e könyvet egy második kötetrel kiegészíteni, s akkor a magyar feminizmus legújabb korával is foglalkozni. E kötetben a munkásnők jogáról, a nőknek büntetőjogi, erkölcsrendészeti, adózási, közéleti stb. jogairól lenne szó.

bizonyultak . . . És ki ne érezné, hogy *a női nemnek elvi szigorral való elzárása a tudományos kenyérkereseti pályák egy részétől, egyike azoknak a nagy igazságtalanságoknak és méltánytalanságoknak, melyek a polgárisultságnak dicsőségét soha sem fogják képezni.*»

1896 okt. 2-án az *Országos Nőképző Egyesület* BEÖTHY Zsolt segélyével szervezi és megnyitja az első *leánygimnáziumot* Magyarországon.

1897 őszén KAISER Gizella elnöklete alatt megalakul a *Nőtisztviselők Országos Egyesülete*, melynek vezetését nemsokára SCHWIMMER Róza veszi át. Az ő elnöklése alatt az egyesület rohamosan fejlődik, s egyben a feminista törekvések gócpontjává válik.

1901-ben EMICH Gusztávné TORMAY Etelka és BEÖTHY Zsolt kezdeményezésére a Nőképző Egyesület az egyetemre beiratkozó nőhallgatók részére internátust létesít »*Wlassics-kollégium*« neve alatt. A kollégium igazgatásával LÁNG Margit dr.-t bízzák meg.

Az 1903-ban a *Magyarországi szociáldemokrata párt* által elfogadott pártprogram *nemi különbség nélkül* követeli az általános, titkos, egyenlő *szavazatjogot* (1. pont), valamint *a nők teljes egyenjogúsítását* (9. pont).

1903-ban TISZA István gr. belügyminiszter a kolozsvári *gyermekmenhelyhez* *alorvossá* nevezi ki SZENDEFF Ida dr.-t, s így a diplomát igénylő állami hivatalok is megnyílnak a nők előtt.

1904. december 18-án GLÜCKLICH Vilma, fővárosi tanárnő, elnök és MÁRKUS Dezső, kúriai bíró, alelnök vezetése alatt megalakul a Feministák Egyesülete, amely ettől fogva döntő befolyást gyakorol a magyar feminizmus fejlődésére és a nő jogai érdekében folyó propagandára.

1905-ben ROSENBERG Augustza kezdeményezésére a nők világszövetségének, az *International Women Council*nek magyar osztálya: a *Magyarországi Nőegyesületek Szövetsége* alakú meg.

1906. január i-én, tehát fennállása után egy évvel a Feministák Egyesülete már havi folyóiratot indít »*Feminista Értesítő*« címmel, melyet GLÜCKLICH Vilma szerkeszt.

1907-ben a Feminista Értesítő helyébe »A Nő és a Társadalom« című folyóirat lép, mely úgy a Feministák, mint a Nőtisztviselők Egyesületének hivatalos közlönye. A szerkesztést BÉDY-SCHWIMMER Róza veszi át.

1909-ben megindul a Magyarországi Nőegyesületek Szövetségének folyóirata »*Egyesült Erővek* c. a. Szerkesztői: PERCZELNÉ KOZMA Flóra és SZEMERE Iлона.

1910. március 29-én megalakul DIRNER Gusztáv dr. egyetemi tanár elnöklete alatt a *Nők választójogának férfigája*.

b) A nők választójoga.

A nőmozgalom intenzívebbé válása úgy mint a külföldön, nálunk is előtérbe tolta a *nők választójogának* kérdését, hiszen a szavazatjog a nőemancipációnak mintegy alfája és ómegája. Az egyesületekben való tömörülés és a folyóirat végre megadták a módot arra, hogy a magyar feministák a választójogért síkra szállhassanak. Természetes, hogy törekvéseik e téren a legkeményebb ellentállásra találnak az uralkodó férfiosztály többsége, sőt az osztály érdeküket még fel nem ismert, s a férfiak kovácsolta jelszavak által félrevezetett nők részéről is.

Hogy KMETTY Károly egyetemi tanár azt hirdeti, hogy a kétezer év előtt élt görög bölcson elvéhez kell ragaszkodnunk még ma is, amely szerint *»az állam egy hímneműleg szervezett összszemélyiség«* vagy hogy egy olyan, a magyar politikában vezérszerepet játszó egyéniség, mint POLÓNYI Géza véleménye szerint a nőknek hatalmi befolyása: *»szavazatjoga«* *indirekte, a férfi útján kell hogy érvényesüljön* — ez utóvégre érthető, mihelyt az antifeminizmus osztályuralmi jellegével tisztában vagyunk.

Váratlanabb és kevésbé érthető volt ellenben a *Magyarországi Nőegyesületek Szövetsége* Temesvárott 1906 június 3-án tartott közgyűlésének állásfoglalása, midőn SCHWIMMER Rózának *női szavazatjogi szakosztály szervezésére irányuló javas-*

latát CSIKY Kálmánné indítványára 18 szavazattal 10 ellenében *elvetette!*

Azonban lassanként, lépésről-lépésre mégis sikerül az ellenséges harc vonal visszaszorítása. A feminista eszme tért foglal és hatása elér a parlamentig is.

Az *igo2-iki* képviseléválasztások alkalmával PÉKÁR Gyula szabadelvűpárti képviselő program-beszédében kijelenti, hogy *híve a nőmozgalomnak.*

1903-ban HENTALLER Lajos függetlenségi képviselő a szociáldemokraták ama kérdésére, vajjon híve-e az általános választójognak, azzal válaszol, hogy úgy a férfiak, mint *a nők általános választójogának híve.*

1905-ben BARABÁS Béla függetlenségi képviselő Aradon augusztus havában tartott program-beszédében, GIESSWEIN Sándor néppárti képviselő pedig egy vezércikkben *a női szavazatjog hívének vallják magukat.*

1906-ban a *Feministák Egyesülete* kérdést intézvén az összes képviselőkhöz a női szavazatról alkotott véleményük tárgyában, *11 képviselőtől kap a női szavazat jognak feltétlenül kedvező választ* s ezenkívül több oly feleletet, amely szerint a kért bizonyos feltétel mellett elfogadná a női szavazati jogot.

1908-ban a választójog reformja szőnyegre kerülvén, a *Feministák Egyesülete* SZABADOS Klotild vezetése alatt küldöttséget meneszt JUSTH

Gyulához, a parlament elnökéhez. Justh kedvező választ ad, kijelentve, hogy híve a női szavazatjognak. Kevesebb sikerrel jár el a küldöttség WEKERLE miniszterelnöknél és ANDRÁSSY Gyula gr. belügyminiszternél, s így a nők jogait ignoráló, de egyébként is antidemokratikus, mert pluralitásra épített választójogi törvényjavaslatot nem sikerül a nők érdekében befolyásolnia.

1909-ben a feministáknak megvan az az elégtételük, hogy a Magyarországi Nőegyesületek Szövetsége, amely három év előtt a női szavazatjogi szakosztályra vonatkozó indítványt elvetette, ezúttal Budapesten, november 19-én tartott közgyűlésén PERCZELNÉ KOZMA Flóra indítványára egyhangúlag kimondja, hogy női szavazatjogi szakosztályt alakít.

A Nőszövetség ezen Pál-fordulása — noha idestova három esztendeje, hogy megtörtént — alkalmas arra, hogy itt megállva, vele fejezzük be az adatoknak mozaikszerű egymásmellé sorolását. A Nőszövetségben végbement változás — amely a női szavazat jognak majdnem kétszeres többséggel való elvetésétől a szavazat jog elvének egyhangú helyesléséig jutott, az idők jele, mely fennen hirdeti, hogy hazánkban még a legkisebb jótékony nőegylet tagjaiban is ébredezni kezd már a női osztályöntudat.

c) A feminista irodalomról.

A mai korszak feminista irodalmát lehetetlen e könyv szűk kereteiben ismertetnünk o így az e könyv végén közölt bibliográfiára utalok, amely az újabb magyar feminista munkákat legalább cím szerint felsorolja. Szükséges ellenben, hogy a szorosán vett feminista irodalmon kívül rámutassak egyrészt a *szépirodalomnak a nők ügyével szemben s másrészt nőíróinknak a társadalmi problémákkal szemben való fokozódó érdeklődésére*. Csakis néhány példát kívánok minderre felhozni.

Szociális regényeinkben a nőkérdés a megoldandó legfontosabb problémák között foglal helyet, így pl. DAMOKOS Ferenc »*Sahib*« című utópiájában, melynek tartalmából kiszakítom a következő párbeszédet: ¹⁾

»Épp oly jogai legyenek a nőnek, mint a férfinak.«

»Ha a kötelességek nem azonosak, a jogok sem lehetnek ugyanazok.«

»Akkor mi vagyunk hátrányban, mert a gyermekszülés nehezebb és társadalmi szempontból fontosabb kötelesség, mint egy férfi bárminő ténykedése.«

A *színpadon* a nők érdekeit védő darabok aratnak szenzációs sikereket. így a *Nemzeti Színházban* 1900 körül THURY Zoltán: *Asszonyok*

¹⁾ Domokos Ferenc; *Sahib*, Szatmár 1899., 69. 1.

című darabja az új asszonyt mutatja be, aki az emberiségért, a közjóért való küzdelemből is ki tudja venni a maga részét. A *Vígszínházban* BRÓDY Sándor 1902-ben *A dada* című színművében egy falusi parasztleány golgotáját tárja elénk, akinek tragikus bukása tulajdonképpen egy világrend megingásának a jelensége, amelyben a női idealizmus a férfi brutalitásának, a falu naivsága a város számító ravaszságának, a szegénység a tőkének válik martalékává. 1908-ban BRÓDY egy másik hasonló tendenciájú színművel lép fel, melynek a *Tanítónő* a címe. Ebben a szerző viszont a falusi tanítónő szenvedéseit írja le, akire a falu urai indítanak valóságos hajtóvadászatot. A »*Tanítónő*«, mely legelőször a Vígszínházban került színre, Németországba is eljutott, ott is zajos sikert aratva.

Ugyancsak 1908-ban került színre az *Urániában* RÁTH István »*Új asszonyok* c. műve, amely vetített és mozgóképek kíséretében ismertette a feminista problémát és ennek sikereit.¹⁾

Ami a *nők irodalmi működését* illeti, túl vagyunk azon a koron, midőn a női írók apró események nagyított leírása, vagy házi perpatvaroknak problémává való felfújása által iparkodtak a közönség figyelmét lekötöni. A mai magyar

¹⁾ Felemlítendő még, hogy a női írók is mindinkább tért foglalnak a színpadon, pl. *Hunyady Margit*, *Vízváry Mariska* stb,

írók műveiben a nagy szociális problémák tükröződnek vissza, örömeik, szenvedéseik valóban milliók szívében találhatóak visszhangra, vágyaikban a társadalmi reform, panaszaikban pedig a mai társadalmi renddel való elégedetlenség vonja magára figyelmünket. E tekintetben csak két írónőt kívánok példaképpen idézni: egy költőnőt és egy regényírót.

ERDŐS Renée verseiben, különösen a régebbieken,¹⁾ egy ragyogó tehetség, annak a szenvedélyes, fájdalmas vágyódásnak ad kifejezést, amellyel a mai asszony szerelemért sóvárogva, a férfítörvények és évezredes konvenciók kapuját döngeti.

Lux Terka írásaiban a szubjektív szempont nem kevésbé érdekes, mint Erdősnél, mert a nőnek a létért és az élet nemes javaiért való heroikus küzdelmét mutatja be. De ami minket különösen érdekel Lux írásaiban, az az objektív szempont, amely korunk férfiainál is ritka szociális érzéssel és éleslátással, a nők ügyénél tágabb körre fordítja figyelmünket. Lux Terka munkáiban²⁾ világosan látjuk kialakulni a *magyar szociális regényt*, amely a vad társadalmi harcoknak éppúgy, mint a rejtett tragédiáknak szociál-

¹⁾ L. főképpen a »Versek« c. kötetet, Budapest, 1902.

²⁾ Különösen: Marcsa gondolatai, 1903.; Leányok, 1905.; »Amire születünk«, 1906.; »Budapest«, 1908. és »Emberek vagyunk«, 1911.

pszichológiai okait kutatja. Lux Terka nyílt szemű és nyíltszívű szemlélője korunk küzdelmeinek, aki a ma uralkodó társadalmi rendszer nagy bűneit és ezer kicsiny hibáját egyaránt elibénk tárja, elfogulatlanul mutatva rá a szennyre, amelyet a kenyérért való kíméletlen küzdelem felkavar, a békókra, amelyeket a társadalom zsarnoksága ránk rak, de egyúttal megcsillogtatva előttünk egy jobb jövő reményét is, ha lesz. belátásunk azt felismerni, és lesz bátorságunk érte küzdeni.

De nemcsak a szépirodalomban, hanem a *zsurnalisztikában* éppúgy, mint a *tudományos irodalomban* szintén a politika és a szociális kérdések felé fordul a nő érdeklődése. A zsurnalisztikában erre is Lux Terka a példa, aki a *Pesti Hírlap-ban* a »Hétköznapiok« című rovat írásával tudtommal az *első női publicista* Magyarországon. Még érdekesebb azonban, hogy egyetemünkön a *nőhallgatók*, kik előtt a jog- és államtudományi fakultás még mindig el van zárva, a *bölcsészeti fakultáson*, történelmi szakon kiváló előszeretettel *politikai és szociális tárgyú doktori értekezéseket írnak*, s ekképpen a tilalmat megkerülve jutnak el annak a kulturmunkának az elvégzéséhez, melyre az államtudományi tanulmányok elvégzése által predesztinált férfifjúság — úgy látszik — nem ér rá. E tekintetben elég az utóbbi évekből három nő értekezésének a címét említenem; ezek BALOGH Szidónia: »*A magyarországi*

zsidók kamararabszolgasága és igazságszolgáltatása a középkorban», Budapest, 1907.; GÁSPÁR Mária: *»A rabszolgaság megszűnése hazánkban*», Budapest, 1909. és TAKÁCS Mária: *»Társadalmi állapotok és törekvések Magyarországon 1830-1847*», Budapest, 1909.

Mindezek a példák azt bizonyítják, hogy igaza van a feminizmusnak akkor, midőn azt állítja, hogy a nők emancipációja nemcsak a nők osztályérdekét, hanem egyúttal a társadalom általános érdekeit is előmozdítja, miután az emancipáció a társadalmi viszonyok tanulmányozására s a társadalmi bajok leküzdésére új, lelkesedéssel teli friss erőket állít csatasorba.

BEFEJEZÉS.

A feminizmus a nők osztályharca, mely a férfiak osztályuralma ellen irányul. Mint osztályharc arra törekszik, hogy egyrészt felkeltse a jogtalanságban szenvedő nők osztály öntudatát, másrészt, hogy meggyőzze a privilégiumokat bírlaló férfiakat osztályuralmuk igazságtalan voltáról és a haladást bénító eredményéről. A feminizmus célja, hogy a nemi különbségen alapuló kiváltságok eltörlésével a férfiak osztályuralmát s vele a férfi és nő között ma fennálló osztály ellentétet megszüntesse, s a társadalom minden tagját nemi különbség nélkül egy új, boldogabb, a szabadság és az egyenlőség magasztos elveinek jobban megfelelő társadalomban egyesítse.

A harc a feminizmusnak sohasem célja; csak eszköze. Férfigyűlölet nem vezeti a feminizmust, hiszen férfiak is részt vesznek a mozgalomban. Nem célja a feminizmusnak az sem, hogy valami, az ókori mesékre emlékeztető gynaikokráciát — asszonyuralmat — hozzon létre, melyben

a nők a férfiaknak az évezredes elnyomásért a megérdemelt kölcsönt visszaadnák. A feminista küzdelemnek nem újabb harc, hanem béke, csak-hogy emberséges, a két ellenfél teljes egyenlőségét elismerő béke a célja; *ha ezt a célt elérték, a feministák lerakják fegyvereiket.* S ez nem üres szó! 1909-ben *Új-Zéland asszonyai*, akik mindaddig a Nemzetközi Női Szövetség legagilisabb harcosai közé tartoztak, *feloszlatták a saját harci szervezeteiket, s kiléptek a nők nemzetközi szövetségéből, azzal a megokolással, hogy elérték a férfiakkal való teljes jogegyenlőséget, s ezentúl velük együtt sikeresebben vélik szolgálhatni hazájukat, mint külön női szövetségben.*

Szóval Új-Zélandban a feminista mozgalom — célhoz érve — *önmagát tette feleslegessé.* Erre törekszik végcéljában minden ország feminizmusa. *Erre törekszik a magyar feminizmus is.*

Ám lesznek olyanok, akik mindezekre azzal válaszolnak, hogy a feminista mozgalomra szükség lehet külföldön, ahol a nők tényleg a férfiak osztályuralma alatt nyögnek, de nálunk — a lovasias magyar nemzetnél — a férfiak osztályuralmáról beszélni nem lehet. Hiú ábránd, vagy hiába-való tagadás! A magyar férfiak osztályuralma *lehet* enyhébb, mint a külföldi, de *létezése kétségbe nem vonható.*

A magyar nő jogát, jogtalanságát áttekin tettük e könyv nyomán. Láttuk, hogy egyéni, magánjogi cselekvőképesség tekintetében a magyar

nő szabadabb, mint a legtöbb európai állam asszonya. De azután ezzel ki is meritettük az őt megillető előnyöket. Ellenben láttuk, hogy a magyar nő egykori vagyoni jogi privilégiumait a törvényhozó férfi mint terjesztette ki nagylelkűen önmagára; láttuk, hogy a modern demokrácia vívmányait, a politikai jogokat mind, mind magának tartotta meg a férfi, sőt a demokrácia jelszavát ürügyül használta fel arra, hogy szűkkeblűen megfossa a nőt attól a kevés politikai jogtól, amelyet még a rendi alkotmány is megadott neki; láttuk végül, hogy az a férfi-osztály, amely úton-útfélen azt hangoztatja a nőemancipációval szemben, hogy a nő legfőbb, sőt egyedüli hivatása az anyaság, miként fosztja meg az anyát e legszentebb hivatás gyakorlásától, a saját gyermeke felett való gyámságtól, vagy a gyermek jövőjét eldöntő házasságba való beleszólás jogától, mihelyt a férfiönkény, az atya hatalma mást kíván!

De nemcsak a jogban: társadalmi viszonyainkban is úton-útfélen érvényre jut a férfiak szabadságtipró osztályozása s a nőt eszközzé lealacsonyító osztály érdeke.

Krónikáink megemlékeznek ama BORNEMISSZA Tamásnérol, aki csakhogy megmentse Budavárát a törökök által való felprédálástól, *férje kérésére, könyörgésére* rászánta magát arra, hogy *önként megy török fogságba. A férje nemességét kapott Ferdinánd királytól a felesége tetteért, de mikor*

az *asszony* a rabságból nemsokára *hazakerült*, *a férje elkergette háza tájékáról*, mert a kor férfi-erkölcse szerint a török érintése becstelenné tette a nőt, még ha szüzi szemérmében egyáltalán nem is esett kár. Lehet-e ennél kirívóbban és kíméletlenebbül dokumentálni a férfiúi osztályigazságot, mely kétféle mértékkel mér, a férfinak adván a jogot, a vagyont, a fényt, a nőnek a kötelességeket, a nyomort és a gyalázatot? *S vájjon a Bornemissza Tamás korának* ¹⁾ *osztály erkölcse lényegében nem áll-e fenn ma is, a kettős morál és az erkölcsrendészet formájában?*

Avagy az úri osztálydölyf nem párosult-e a férfiosztálydölyffel azoknál a 48 előtti magyar földesuraknál, akik — miként GEÖCZE Sarolta

¹⁾ A korról beszélünk és nem az egyénről, mert Bornemissza Tamás *egyénileg* alig volt hibásabb, mint korának több' fiai, akik a kíméletlen osztály erkölcsöt, amely a török rabságba esett nőt megbélyegezte, vakon elfogadták s *hozzá* alkalmazkodtak. Ennek dacára nem mulaszthatom el az alkalmat, hogy rá ne mutassak arra, miként viselkedett a Bornemissza-családnak *egy* nőtagja hasonló esetben. *Bornemissza Anna* férje *Apafy Mihály*, a későbbi erdélyi fejedelem 1657-ben a lengyel hadjáratban fogságba esik. Neje minden követ megmozgat kiváltására. Előbb a fejedelemtől kéri a fogoly kiváltását, mikor pedig kérelmével, utánjárásával célt nem ér, nem kímélve az áldozatot, saját vagyonát teszi *pénzzé*, s végre 1661-ben sikerül férjét »sok ezer talléron« rabságából kiváltania. (L. Nagy és Sárvány i. m. 186. lap.)

említi, — az *agárkölyköket a jobbágyasszonyokkal szoptattatták?* Vájjon cselekedetükben nem nyilvánult-e meg a jobbágy emberi létének tagadásán kívül, a *nő, sőt az anya lealázása is?*

Vájjon nem volt-e a magyar nők történetének egy szaka, a XVIII. század második fele, melyben a *felvilágosodásnak a nőre való hatásától osztályuralmukat féltő férfiak leányaiknak eltiltották, hogy írni tanuljanak!* ZILAHY Károly és FÁYLNÉ-HENTALLER Mária szerint ez a szokás a középosztályban, pl. a földbirtokosoknál általános volt. MOLNÁR Borbála és TAKÁCS Terézia írónők, életíróik szerint, csak titkon, szüleik tilalma ellenére tanultak meg írni, s ugyanezt állítja ZILAHY Károly a nagyanyjáról: »egy tehetős és mívelt református pap leányáról«, aki »titkon a ház héján seprűkaróval tanult meg írni«.

S TAKÁCS Évának a nők emancipációjáért folytatott polémiái közben egyik ellenfele a nők szenvedése miatti panaszaira nem vetette-e oda azzal a cinizmussal, mely a hatalmával visszaélő »erősebbiket« jellemzi, hogy ők, a férfiak gyönyörködnek a síró szemekben! mire egyébként szellemesen válaszol az írónő, hogy elhiszi, mert »a férfi a könnyek előidézését inkább megtanulta, mint nemesen való letörlését«.

És korunkban?

A nép széles rétegeiben a férfi az asszonyt kevesebbre vagy legfeljebb csak annyira becsüli,

mint a háziállatot. Ott, ahol alkalom nyílik az asszonynak állatként való kihasználására, a férfi gyakran ezt is megteszi, így pl. a HERMANN Ottó leírta »hárosok«, azaz a kincstári erdőkből rozstét hordók eseteiben, hol a férfi »méltóságán alulinak tartja a háti terhet«, s így annak hordása a gyenge asszonyokra hárul, kiket a nekik nem való munka elcsigáz, fizikailag tönkretesz.

A magyar *parasztosztálybeli* férfi felfogását — sajnós — híven tükrözi vissza a következő népdal:

»Nekem olyan asszony kell,
Ha beteg is, keljen fel,
Főzze meg a vacsorát —
Úgy várja-várja, úgy várja-várja az urát!«

Az országgyűlésben, a költségvetés tárgyalásánál 1911-ben ellentmondás nélkül konstatálhatta egy képviselő, hogy sok oly paraszt van, aki, *ha a ló beteg, doktort hívat, de ha az asszony beteg — nem hívat*})

Vájjon a paraszt vagy a munkás-férfinak a most vázolt esetekben való magatartása s a nekik szokásaink által adott hatalom, melynél fogva a nő egészsége, testi épsége nekik ki van szolgáltatva, lényegesen különböznek-e attól a

¹⁾ V. ö. a 24. lapon mondottakat, hogy a magyar paraszt tegezi nejét, de a nő magázza az »urát.« Egyébként e tényre a szocialista *Csizmadia* Sándor hívta fel a figyelmet.

társadalmi állapottól, melyben őseink az asszonyt árúként vásárolták, vagy az afrikai kaffer nő helyzetétől, melyet egy bennszülött a következő szavakkal jellemzett egy európai utazó előtt: »Az asszony a férj igavonó barma, melyet a férj pénzen vett, azért hogy neki dolgozzék«.

S a *középosztály* férfiai között hányan vannak, akik ugyanígy gondolkoznak, vagy pedig — legjobb esetben — élvezeti cikkek, piperebábnak tekintik a nőt, ahelyett hogy értelmes, öncélú, egyenjogú bajtársat látnának benne.

S mikor hazánk asszonyainak egy részét férjeik még állati sorban tartják, ugyanakkor nővéreiket, kik a tudás fegyverével szállhatnának síkra az elnyomottak érdekében — a hatalom, a jog, a társadalom, amennyire csak lehet, akadályozza, korlátozza szellemi munkájukban, nehogy a minden jobbfajta állást monopolizáló férfiaknak konkurenciát csinálhassanak vagy ú. n. »felesleges« ismeretekre tegyenek szert. Kell-e erre nézve jellemzőbb példa, minthogy a nők az egyetem jog- és államtudományi fakultásának előadásait még rendkívüli hallgatói minőségben, tehát a diplomaelnyerés reményéről eleve való lemondás feltétele mellett sem hallgathatják! Minden régi osztályuralomban megvolt az a hajlandóság, hogy az elnyomottaktól megkövetelték ugyan a törvények iránti engedelmességet, de magát a törvényt lehetőleg titokban tartották előttük, hogy vele az uralkodó osztály érdekében visszaélhessenek. Ezért

nem volt Rómában írott törvény a XII. tábla kodifikációjáig, melyet a nép csikart ki a patríciusoktól, és nem egy országban ezért ragaszkodtak a törvényhozás latin nyelvéhez. Hiszem, hogy a nőknek a jogi fakultásainkról való kizárása nem ilyen indokból ered — eredménye azonban ugyanaz: *megnehezíti, hogy a jogokért küzdők megismerjék a törvényt. Hát nem osztályuralom ez?*

Úgy gondolom, a magyar feminizmus jogosultságának igazolásához nincs szükség több érvre.

A kezdetleges államok többnyire a nyers erőn, s a gyengébbek leigázásán alapultak, s így a zsarnoki önkényt szintén szükségesnek, nélkülözhetetlennek hitték. Így létesültek a társadalmi ellentétek, a rabszolgaság, a jobbágyság, a patriarkális család, melyek mind korlátlan hatalomnak voltak alávetve. A haladás ezen ellentétek és igazságtalanságok megszüntetésében s az ember jogok és az egyéni szabadság fokról fokra való biztosításában állott.

A rabszolgaság már rég letűnt; a jobbágyság is a múlté; a felekezetek testvérekké lettek, csak a férfi és a nő között van még óriási jogi és társadalmi különbség. Nem nyitjuk meg nekik ugyanazon pályákat, mint a férfiaknak; a tudomány csarnokába csak kivételesen eresztjük be őket; más erkölcsöt állítunk fel számukra, s az irántuk való udvariasság szép kötelességének

ürügye alatt megfosztjuk őket a jogi önvédelemtől és a demokrácia előnyeitől.

S ha a haladás hívei ezen változtatni akarnak, ha egyenlőséget, ember jogot követelnek a nőnek, úgy mihamar felhangzik az osztályönzés és a maradiság szava, mely a fennálló igazságtalanságok eltörlésétől a világrendet félti, vagy reformjainkat kivihetetleneknek tartja.

Hányan vannak, a kik bizvást állítják, hogy a nő orvos, ügyvéd nem lehet, s hogy ezeken a pályákon a nő nem tud megfelelni. S íme, az Egyesült-Államokban 2438 orvosnő működik és 417 ügyvéd. Hol van tehát a lehetetlenség? Lehetséges-e, hogy ennyi nő legyen orvos, ügyvéd, ha nem felelnének meg! A kezdők, az úttörők lehetnek gyengék, bizonytalanok, de emiatt egy egész intézményt leszólni nem lehet.

Ugyanez áll a női szavazat jogra. Untig halljuk, hogy a női szavazatjog képtelenség, keresztülvihetetlen. S eközben Amerikában, Ausztráliában, sőt már Európában is szavaznak az asszonyok!

De ez minden haladás sorsa. Nagy ellentállás, sok harc, sok vereség után jut csak diadalra. Éppen azért a feministáknak a tudáson kívül hitre, önmagukba s ügyükbe vetett bizalomra van szükségük. S ha az első úttörők kidőlnek is, vájjon szabad-e azért azt mondanunk, hogy az út járhatatlan? Ha Széchenyi megőrült, s Kossuth távol

hónától halt is meg, vájjon személyes balsikerük dacára is nem biztosították-e a nemzetnek a haladás útját?

Így van a nőjogokért folytatott küzdelem is. Széchenyi emberszeretete, Kossuth lángoló hite lelkesítsen mindenkit, s lehetetlen, hogy a szabadság és az egyenlőség eszméi ne diadalmaskodjanak a nőkérdés terén is!

FÜGGELÉK.

Adatok a magyar nőkérdés bibliográfiájához.¹⁾

I. KORSZAK.

A XVIII. század közepétől 1825-ig.

Faludi Ferenc: Nemes asszony. (1748.)

Az egész világon levő legdrágább Kintsnek, az az a jó Feleségnek rövid leírása. (1780.)

Megmutatás, hogy az asszonyi személyek nem emberek. (1783.)

Reinhard Menyhért röpiratának fordítása. (Pest, 1784.)

Carberi Anna: Megmutatás, hogy az asszonyi személyek is emberek. (1785.)

Takáts Ádám: Egy jó asszony búcsúztatója. (Vác, 1786.)

(Bárány Péter): A magyar anyáknak az országgyűlésre egybegyűlt Ország Nagyai' 's magyar atyák elejébe terjesztett alázatos kérések. (Buda, 1790.)

(Horváth Ádám?): Magyar asszonyok prókátora a Budán öszvegyűlt Rendekhez. (Buda, 1790.)

¹⁾ A zárjelbe tett nevek a névtelenül megjelent munkák valószínű szerzői.

(*Horváth Ádám?*): Férjfiak felelete az asszonyokhoz. (Buda, 1790.)

Etwas für Ungarn, von einer Patriotin. (Wien, 1790.)

(*Bärnkopf*): De jure coronandarum reginarum Hungáriáé. (Posonii, 1792.)

Décsy: A magyarországi koronás királynék. (Pest, 1795.)

Mossotzy-Institoris Michael: Impunitas vagae Veneris. (Posonii, 1798.)

Cserei Farkas: A magyar és székely asszonyok törvénye. (Kolozsvár, 1800.)

Molnár Borbálának Máté Jánosné asszonnyal¹⁾ folytatott levelezése a két nem hibái és érdemei felől. (Kolozsvár, 1804.)

Fejes, Johann von: Die ungarische Staatsbürgerin; ihre Pflichten und Rechte nach den ungarischen Gesetzen dargestellt. (Pest, 1812.)

Nagyváthy János: Magyar házi gazdasszony. (Pest, 1820.)

II. KORSZAK.

1826-1867.

Takáts Eva: Feleletek a Szent Gellért hegye mellől. (Egy barátném leveleiből való toldalékkal.) (Buda, 1828.)

{*Takáts Éva*): A' Tapasztalások teszik vigyázóvá az embert, vagy az állortzás támadók ellen állortzátlan védelmezés. (Budán, 1828.)

Takáts Éva munkája (két kötet). (Buda, i 829.)²⁾

Csontos István: A szép-nem ügyvédje az asszonyi becsét sértegető vád-okok ellen. (Kassa, 1830.)

¹⁾ Máté Jánosné Ujfalvy Krisztina költőnő.

²⁾ Miután Takáts Évának fentebbi két munkáját bírom csupán, nem tudtam megállapítani, hogy azok nem azonosak-e az utóbbival.

- Földváry:* A magyar királynék koronázásáról. (Pest, [?] 1830.)
- Kovács Pál dr.:* A' nevendék nőnem. (Pest, 1833.)
- Németh János:* Az aszszonyi nemnek vallási felvilágosodásra való köteleztetése. (Pápa, 1839.)
- Fáy András:* Nevelés és nőnevelő intézetek hazánkban. (Pest, 1841.)
- Steinacker Grisztáv:* Tapasztalások és intések a nőnevelés mezején. (*Fáy András* előszavával.) (Pest, 1842.)
- Ü. a.:* Női hivatás (Pest 1842.)
- Szabó Richárd:* Nők világa. (Pest, 1847.)
- Ventura Joakim atya:* A katholika nő. Fordította: *Gyurits Antal.* (Pest, 1858.)
- Barsi József:* A szerelemről és házasságról. (Kecskeméten, 1861.)
- Edvi Illés Pál:* Magyar fénygolyók a nőszülésre. (Pest, 1861.)
- Kulini Nagy Benő és Sárvány Elek:* Magyar hölgyek életrajza. (Debreczen, 1861.)
- Emilia:* Magyar nők évkönyve. (Pest, 1862.)
- Toldy István:* A nőkről a nőknek. (Pest, 1865.)
- Zilahy Károly:* Hölgyek Lantja. (Pest, 1865.)
- Kassay Adolf:* önüggyvéd a nőket illető jogüggyekben s más körülményekben. (Pest, 1866.)

III. KORSZAK.

1868-1895.

- Veres Pálné Beniczky Hermin:* Nézetek a női ügy érdekében. (Pest, 1868.)
- Beniczky Irma:* A nők hivatása. (Pest, 1870.)
- Báttaszék Lajos:* A nők a magyar jogban. (Nagyvárad, 1871.)
- Illéssy György:* A nők munkaképessége és munkajoga. (Pest, 1871.)

- Rapos* József: Brunswick Teréz grófhölgy élete és műve, vagyis a közalapnevelésügy múltja és jelene hazánkban. (Pest, 1871.)
- Zsilinszky* Mihály: Magyar hölgyek; történelmi élet- és jellemrajzok. (Pest, 1871.)
- Lewald* Fanni: Leveli a nők munkaképesítéséről. Fordította: Révay Sándor. (Pest, 1872.)
- Baráth* Ferenc: A prostitúció s befolyása a közegészségi állapotra. (Pest, 1872.)
- Szerényt* Endre: A női emancipatio. (Győr, 1872.)
- Pisztóry* Mór, dr.: A nő-emancipatio. (Győr, 1873.)
- Márki* Sándor: A nők emancipatio ja. (Budapest, 1874.)
- Szemák* István: Nőkérdés és nőnevelés. (Kassa, 1874.)
- Gellért* Mór: A nők munkaköre. (Budapest, 1876.)
- Mill*, John Stuart: A nő. Fordít. (Budapest, 1876.)
- Baerenbach*, Friedrich von: Das Problem einer Naturgeschichte des Weibes. (Jena, 1877.)
- Beniczky* Irma, Kuliffayné: A nők apró kötelmei s ezek fontossága az életben. (Budapest, 1877.)
- Kálniczky* Endre: Nőtan vagy az asszonyi hivatás tudománya. (Miskolcz, 1877.)
- Nüber* Sándor: A nők társadalmi állása és hivatása, (Eperjes, 1878.)
- Deák* Farkas: Magyar hölgyek leveleiről. (Budapest, 1879.)
- Káplány* Antal: Nők az ókorban. (Budapest, 1870.)
- Somogyi* Géza: A nőkérdés hazai viszonyainkra való tekintettel. (Igló, 1879.)
- Genersich* Antal, dr.: Lehetnek-e nők orvosok? (Kolozsvár, 1880.)
- de *Gerando* Antonina: Nőtan vagy az asszonyi hivatás tudománya. (Kolozsvár, 1880.)
- Legouvé* Ernest: A nők erkölcsi története. Fordította; *Feleki* József. (Budapest, 1880.)

- Horváth* József: Tanulmányok a nőemancipáció köréből. (Arad, 1881.)
- Schweiger-Lerchenfeld* Armand: A nővilág. Fordította: *Brankovics* György. (Budapest, 1882.)
- Turjay* László: Nőnevelő tornászati szülők, tanítók és tanítónők számára. (Budapest, 1882.)
- Herczeghy* Mór: A nő fizikai és szellemi természete. (Budapest, 1883.)
- Gyulay* Béla: Nőnevelés az ó-korban. (Bpest, 1883.)
- Kaiserling* ford. *Reismann*: Zsidó nők a történelem, az irodalom és a művészet terén. (Budapest, 1883.)
- Gyulay* Béla: Nőnevelés (Budapest, 1884.)
- Herc* József: A nőről és a nő hármas hivatásáról. (Kassa, 1886.)
- Gide* Pál: A nők joga. Fordította: *Tóth* Lőrinc. Függelék »A magyar nőkről« 40 old. (Budapest, 1886.)
- Friml* Aladár: Nem és hivatás. (Budapest, 1887.)
- Seitmann* Lajos: A nő a talmudban. (H.-M.-Vásárhely, 1887.)
- Ziskay* Antal: A nők a magyar magánjogban. (Győr, 1887.)
- Diplomata*, Egy: A nő tényleges rendeltetése. Fordította: *FeleM* József. (Paks, 1888.)
- Fáyné-Hentaller* Mariska: A magyar írónőkről. (Budapest, 1889.)
- Laky* Demeter: A női erény és méltóság irányelvei. (Győr, 1889.)
- Endrődi* Sándor: Magyar hölgyek életrajzai. (Pozsony, 1890 [?])
- Stein* Lőrinc: A nő a nemzetgazdaság terén. Fordította: *Zollner* B. (Győr, 1890.)
- de *Gerando* Antonina: A női élet. (Kolozsvár, 1892.)
- Cseri* János: Budapest fő- és székváros prostitúcióügye. (Budapest, 1893.)
- Csiky* Kálmán: A magyar nők jogai. (Budapest, 1894.)

Bebel Ágost: A nő és a szocializmus. Fordította: Több elvtárs. (Budapest, 1895.)

Csáky Albinné gróf né: A nőkérdés. (Budapest, 1895.)

IV. KORSZAK.

1896-1912.

Szuppán Vilmos: A nők középfokú oktatásának reformja, tekintettel a nők egyetemi képzésére. (Budapest, 1896.)

Czeplédy J.: A görög nők helyzete. (Rózsahegy, 1897.)

Szuppán Vilmos: A magyar felsőbb leányiskolák múltja és jelene. (Budapest, 1897.)

Bod Péter és *Székely* István: Női életpályák. (Budapest, 1898.)

Rusчек Antal: A keresztény nő. (Budapest, 1898.)

M ónod Alfréd: A nő. Két beszéd, fordította: *Szüassy* Aladár né. (Budapest, 1898.)

Huttkay Lipót: A nő társadalmunkban és az örök ember. (Eger, 1899.)

Máday Andor, dr.: A női munka. (Budapest, 1899.)

Molnár Lajos: Az erkölcsök, a közegészség és a prostitutio. (Budapest, 1899.)

Simonfi Gyula: Néhány szó a modern nőemancipációról. (Budapest, 1900.)

Wohl Janka: Modern asszony breviáriuma. (Budapest, 1900.)

Kollányi: A veszprémi püspök királyné-koronázási jogának története. (? , 1901.)

Mársits Rozina: A XX. század asszonya. (Budapest, 1901.)

Poznan Jolán: Das Frauen-Geschlecht bei den Balkan-Christen. (Budapest, 1901.)

Szálai Pál: A magyar nők védelméről. (Budapest, 1901.)

Szebenyei József: *Elsülyedt Lelkek.* (Budapest, 1901.)

Vízaknai Antal: *A prostitutióról.* (Budapest, 1901.)

..... *Baboss* László: *Nők könyve, amulették a nők szellemi, erkölcsi és társadalmi életéből.* (Nagykanizsa, 1902.)

Budapesti *Bűnvásár*, vagy nagy urak és kis leányok. (Budapest, 1902.)

A budapesti *Leányvásár* titkai. (Budapest, 1902.)

Mayer Béla: *A nőkérdés keresztény szempontból tekintve.* (Budapest, 1902.)

K. Nagy Sándor: *A nők törvénykönyve.* (Budapest, 1902.)

Rudnay Józsefné és *Szigethy* Gyuláné: *Veres Pálné Beniczky Hermin élete és működése.* (Budapest, 1902.)

Steinberger Sarolta, dr.: *Az orvosnők története.* (*Lipinska* Mária könyve után írva.) (Budapest, 1902.)

Jules: *Szabad-e az asszonyt megverni?* (Igló, 1903.)

Kemény, Julius: *Ungarische Mädchen auf dem Markte.* Hungara. (Budapest, 1903.)

Máday Andor, dr.: *A nők éjjeli munkájának törvényes szabályozása.* (Budapest, 1903.)

Beksics Gusztáv: *Ködös problémák.* (Budapest, 1904.)

Cathrein György: *A női kérdés.* Fordította: Dr. Gallovich J. (Budapest, 1904.)

Ben-Álad Hairie: *A török nő élete a társaságban és a hárem.* (Budapest, 1904.)

Harkányi Ede: *A holnap férfiai.* (Budapest, 1904.)

Kelecsényi György (*Csizmadia* Sándor): *Szózat a nőkhöz.* (Budapest, 1904.)

Kozma Gyula: *A nőkérdésről.* (Budapest, 1904.)

Feministák Egyesülete: *Tájékoztató a Feministák Egyesületének céljairól és munkatervéről.* (Budapest, (1915.))

Feministák Egyesülete: Az országgyűlési választójognak a nőkre való kiterjesztése. (Budapest, 1905.)

Geócze Sarolta: Nők társadalmi munkája, a tegnap és a ma. (1905 [?])

Harkányi Ede: A holnap asszonyai. (Budapest, 1905.)

Ujváry Aladár: A modern női nevelés. (Czepléd, 1905.)

dr Máday, André: Le droit des femmes au travail (Paris, 1905.)

Kármán Mór: Feminismus és paedagogia. (Budapest, 1906.)

Pataj Sándor: A nők jogairól. (Budapest, 1906.)

Perkins Gilman, Charlotte: A nő gazdasági helyzete. Fordította: *Schwimmer* Rózsa. (Budapest, 1906.)

Schwimmer Rosika: Ehe-Ideale und Ideal-Ehen. (Berlin, 1906.)

Schwimmer Rózsa: Vélemények a nők választójogáról. (A Feministák Egyesületének kiadványa.) (Budapest, 1906.)

Friedrich Imre: A nő joga a váláshoz a magyar jog szerint. (Budapest, 1907.)

Schwimmer Rosika: Zentralhaushaltung. (Leipzig, 1907.)

– *Schwimmer* Rózsa: A magyar nőmozgalom régi dokumentumai. (Budapest, 1907.)

Willhelm Szidónia: Szerelem-házasság, feminista tükröben. (Budapest, 1908.)

Schwimmer Rosika: Neue Heimkultur. (Leipzig, 1909.)

Hamilton, Cicely és *St. John,* Christopher: Hogyan kaptak a nők választójogot? (Vígjáték.) Fordította: *Gergely* Janka. (Budapest, 1910.)

Külföldi Államférfiak Nyilatkozatai: Az általános választójog új fogalma. (Budapest, 1910.)

- Jánossy* Gábor: A feminizmus Magyarországon.
(Szombathely, 1911.)
- Teleki* Sándorné grófné (Szikra): A feminizmusról.
(Budapest, 1911.)
- Dirner* Gusztáv: A nők választójoga. (Budapest,
1912.)
- Szemere* Miklós: Általános választójog — nők
nélkül. (Budapest, 1912.)
- Wirker* István: A feminizmus. (Budapest, 1912.)

BETŰRENDES NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

- Acsády Ignác 73
Adományi javak 73, 92, 93
Adományozási jog 110, 112
Adózás 176
Agárd 22
Ajándék 72, 99, 101
Ajtónálló, királynéi 109
»Alaki« vagyonszövetség 68
Albert 103
Államférfiak 172, 204
Állampolgárság 51, 59
Államszámveteli tanfolyam 128
Államtudományi tanulmányok 127, 185, 193
Allatura uxorea 75
Allgemeine Gütergemeinschaft 66
Alorvosok az állami menhelyeknél 177
»Általános« vagyonszövetség 66
Antifeminizmus 138, 144, 187
Amerika 195
Ammiditina 87
ifj. Andrassy Gyula gróf 181
»Anyalkert« 149
Antinovics Anna Latinovitsné 53
Anya, anyaság 54, 98, 142, 189, 191
»Anyagi Erdekek« 162
Anyagi függetlenség 40, 72, 163
Anyai jog 24
»Anyagi« vagyonszövetség 66
Anyakirályné 112
Apa 1. Atya
Apafy Mihályné 1. Bornemissza Anna
Apasági kereset 97
Apácák 94
Após 18, 19, 85, 90
Ara 18
Arany Bulla 77, 93, 109, 112
Arisztokrácia 154
Arrha 88
Asszony I. Feleség
Asszonyuralom 187
Asztalnok, királynéi 109
Atyai beleegyezés 57
Atyai gyámság 33
Atyai hatalom 19, 22, 25, 32, 37, 55, 56
Aufgeld 88
Ausztrália 195
»Az Újság« 15, 116
Árpádház 31, 33, 34, 36, 73, 74, 77, 82, 85, 89, 90, 91, 92, 100, 103
Árva 59
Árva megye 119
Ázsia 93
Babona 147
Baboss László 203
Babylon 86, 87
Baco 139
v. Baerenbach Friedrich 200
Baernkopf 109, 110, 140, 198
Balogh Szidónia 110, 185
Bandériumállítás 106
Barabás Béla 180
Baráth Ferenc 200
Barsi József 199
Bartsch Róbert 131
Bán 109
Bánhidi Sarolta Nyéki Mihályné 53
Bányavárosok 100
Bárany Péter 139, 197
Báthori Anna 119, 134
Báthori György 119
Báthori István 119
Báttaszéki Lajos 29, 52, 94, 165, 199
Beatrix, II. Endre neje 102
Beatrix, I. Mátyás neje 108, 110
Bebekné Patócsy Zsófia 134
Bebel Ágost 202

- Becsületsértés 42
 Beksics Gusztáv 203
 Belgium 48
 Belügyminisztérium 65, 127
 Ben-Aiád, Hairie 203
 Beniczky Hermin, Veres Pálné
 136, 155, 157, 158, 162, 167,
 199, 203
 Beniczky Irma Kuliflayné 199,
 200
 Beöthy Zsolt 177
 Berecz Antal 158, 163
 Berzeviczy Albert 108, 110
 Berzsenyi Dániel 142
 Bessenyei György 138
 Bethlen Gábor 105
 Bexheft Lily 15
 »Bécsi általános nőegylet« 173
 Bédy Schwimmer Róza 149,
 175, 178, 179, 204
 Biblia 93
 »Bibliothèque de l'homme pub-
 lic« 113
 Biens reserves 72
 Bigámia 47
 Bihar megye 127
 »Bio-bibliographie des femmes
 célèbres« 129
 Bíraskodási jog 110
 Blaskovics 153
 Bod Péter 202
 Bolza Anna grnő Csáky Albinné
 grné 202
 Bontó akadály 79
 Bornemissza Anna Apafyné 134,
 190
 Bornemissza Tamásné 189
 Borostyáni Nándor 164
 Bölcsészeti tanulmányok 185
 Brandenburgi Katalin 105
 Brankovics György 201
 Bródy Sándor 183
 Brunswick Teréz grófnő 149,
 165, 200
 Buda város 131, 149
 Budai városi jog 131
 Budapest 175
 »Budapesti Hírlap« 114, 153,
 168
 Büntetőjog 32, 42, 47, 48, 58
 Büntetőtörvénykönyv, francia
 48, magyar 42, 58
 Bűnvádi perrendtartás 126

 Cancellarius regináé 109
 Carberi Anna 138, 197
 Carter Erzsébet 165
 Cathrein György 203
 . Coacquisitio conjugalis 82
 Communauté des acquêts 69, 82
 Communauté desymeubles et
 des acquêts 68
 »Communauté universelle« 66
 Compilata Constitutiones 46,
 51
 Composition 27
 Condorcet 113
 »Congrès permanent du fémi-
 nisme international« 15
 Contrados 82
 Coquinae Regiae Majestatis 101
 Családapa 32
 Családfő 22
 Családi becsület 49
 Családi élet 163
 Családi tanács 61
 Családjog 31
 »Családi kör« 154
 Csáky Albinné grófné Bolza
 Anna grófnő 202
 Csáky Ferenc 22
 Császármék 113
 Cseléd 23, 39, 41, 43, 51, 166
 Cselekvésképtelenség 25, 31
 Cselekvőképesség 28, 36, 39,
 131
 Cserey Farkas 26, 39, 40, 41,
 46, 51, 62, 64, 74, 77, 93,
 97, 125, 132, 134, 198
 Csernátony 172
 Cseri János 201
 Csiky Kálmán 158, 201
 Csiky Kálmánné Gönczy Etelka
 180
 Csizmadia Sándor 192, 203
 Csontos István 149, 198
 Csőd 76
 Czeglédy J. 202
 Czobor Erzsébet grófnő, Thur-
 zóné 119
 Czövek István 56

 Damokos Ferenc 182
 Deák Farkas 200
 Deák Ferenc 158, 172, 173
 Debitum conjugale 47
 Décsy 101, 110, 111, 140, 197
 Dij 1. Vérdij
 Diplomata (Írói álnév) 201
 Dirner Gusztáv 178, 205
 Dobó Klára 134
 Dobránszky Péter 167
 Doktori értekezések 185
 »Dokumente der Frauen«

 Dos 75, 87, dos legális 77, dos
 scripta 81
 Dotalsystem 69
 Dóry 153
 Drágfy Gáspár 119
 Dukai Takách 1. Takach

- Ebeczky Matild 166
 Edvl Illés I. Illés
 Egloffstein Amália bárónő 160, 163, 166
 Egyenjogúság, egyenlőség 31, 35, 36, 48, 54, 120, 121, 124, 126, 133, 153, 187, 188, 196
 Egyenjogúsítás, egyenlősítés 133, 163, 166, 169, 177
 Egyenlő fizetés egyenlő munkáért 151
 Egyesült-Államok 195
 »Egyesült Erővel« 178
 Egyetem 123, 127, 153, 176, 185, 193
 Egyház 124
 Egyéni méltóság 42, 47
 Egyéni szabadság 43, 194
 Egyén sérthetlensége 42
 Együttlakás 44
 Eladó leány 18
 Elévülés 81, 82, 94, 169
 Elhagyott gyermekek 147
 Eljegyzés I. Jegyváltás
 Elsőbbségi jog 76
 Elvált asszony I. Válás
 Emberi jogok 147, 194
 Ember Lina, Ulésy Györgyné 160, 161, 163, 171, 199
 Emich Gusztávné Tormay
 Etelka 177
 Emília (írói álnév) I. Kánya
 Emília
 II. Endre 32, 78, 102
 III. Endre 109
 Endrődi Sándor 201
 Eötvös József báró 158, 159, 162
 Eötvös Lóránt báró 159
 Erdély 46, 51, 64, 93, 104, 105
 Erdőd 119
 Erdős Renée 184
 Erkölc 47, 148, 194; 1. még
 »Kettős nemű erkölcs«
 Erkölcstétel 49, 97, 176, 190
 Erkölcstelen élet 49
 Errungenschaftsgemeinschaft 69, 82
 Eskü 113, 125
 Esküdtszék 124
 Erzsébet királynő 103, 104
 Erzsébet, V. István neje 107
 Erzsébet, I. (Nagy) Lajos neje 112
 Erzsébet, Róbert Károly neje 112
 Esztergomi primás 107
 Európa 171, 173, 189, 195
 Életközösség 44
 Fahrnisgemeinschaft 68
 Faludi Ferenc 137, 197
 Fáy András 150, 157, 199
 Fayer László 42, 43
 Fáylné Hentaller Mária 191, 201
 »Fehércseléd« 23
 Fehr Hans 87
 Fejes János 106, 140, 198
 Feleki József 200, 201
 Feleség, asszony 23, 24, 30, 31, 41, 142, 191
 Feleség alárendeltsége 38
 Feleség címe 59, 65, 97
 Feleség eladatása 33, 35
 Feleséggyilkosság 48, 50
 Feleség kizsákmányolása 189, 191, 192
 Feleség kötelessége 51
 Felpénz 88
 Felsőértés 111
 Felsőbb leányiskola 157, 159, 202
 Felvilágosodás 147
 »Feminista Értesítő« 178
 Feminista irodalom 137, 144, 162, 182
 »Feministák Egyesülete« 117, 121, 130, 136, 165, 170, 178, 180, 203, 204
 »Femme, La«
 folyóirat 15
 Fennena, III. Endre neje 109
 I. Ferdinand 101, 109, 119, 189
 Félkapus nemes asszonyok 64
 Férfiak osztályuralma 133, 142, 154, 165, 168, 188, 189, 191, 193, 194
 Férigyűlés 187
 »Férfigli« 178
 Férfitörvény 91, 142
 Férj 25, 27, 31, 75, 82, 85, 96, 106, 121, 132, 191, 192, 193
 Férj díszruhája 96
 Férj eltemetése 134
 Férjhezmenetel 26, 30
 Férji gyámság 33
 Férji hatalom 25, 27, 31, 37
 Férji meghatalmazás 34
 Férj kocsija 96
 Férj lovai 96
 Férjszarnokság 154
 Fiúsítás (fiú ággá való tétel) 28, 59, 92, 93, 104
 Fivér joga 23
 Fodor Ármin 37
 Főispánság 106, 118
 Földváry 199
 Főnemesség 22, 24, 78, 115
 »Fővárosi Lapok« 116, 161, 166
 Francia forradalom 135

- Franciaország 34, 48, 46
 Franciás iskola 138
 Franklin Alfréd 113
 Friedrich Imre 204
 Friml Aladár 201
 Fuchs Malvin 47
 Futó Ferenc 116, 166
- Gallovich J. 203
 Gazdasszony 122, 198
 Gáspár Mária 186
 Gelléri Mór 200
 Genersich Antal 200
 Geöcze Sarolta 190, 204
 de Gerando Antonina 200, 201
 Gergely Janka 128, 204
 Germán jog 1. német jog
 Geschlechtsvormundschaft 25
 Gewere 27
 Gide Pál 40, 115, 201
 Giesswein Sándor 180
 de Girard Bernard 113
 Gizella, I. István neje 112
 Glacz Ebeczky Matild 166
 Glücklich Vilma 178
 Gondnokság 41, 59, 61
 Gönczy Etelka Csiky Kálmáné
 180
 Göndöcz Ferencné 1. Takách
 Judith
 Gurdezi 17, 20, 85, 87, 90
 Gütereinheit 70
 Güterverbindung 68
 Gütervertrennung 68
 Gyámság 43, 59, 98, 111, 118,
 124, 131
 Gyermek 32, 55, 56, 57, 61, 63
 Gyermekelismerés 97
 Gyermekkert 149
 Gyermekmenhely 177
 Gyenneknemzés 47
 Gyermeknevelés 61
 Gyermekrész 96
 Gyermektartás 61, 97
 Gyermek Jörvényes képviselete
 57
 Gyermekvédelem 147
 Gynaikokracia 187
 Gyorsirónő 161, 171
 Gyulay Béla 201
 Gyulai Pál 154, 158
 Gyurits Antal 199
- Habsburgház 101, 109, 113,
 143
- Hadba menés 64
 Hajadon 25, 29, 30, 37, 125
 Hajadonjog 92, 94
 Haladás 147, 165, 166, 194
 Halász Boldizsár 172
- Halász Imre 162
 Hamilton Cicely 204
 Hammurabi 87
 Harkányi Ede 203, 204
 Hatalmaskodási pénzbírság 95
 Hatalmi visszaélés 41
 Haynau 153
 Hármaskönyv lásd Werbőczy
 István
 »Hárosok« 192
 Házasságfelbontás 44
 Házassági ajándék 88
 Házassági jog 17, 31
 Házassági népszokások 18
 Házassági vagyonjog 66, 84,
 100
 Házasságképesség 25
 Házasságkötés 18, 19, 74, 89,
 126
 Házasságon kívüli viszonyok
 97
 Házasságtörés 47, 49, 52, 80
 Házastársak 43
 Házastársi tartozás 47
 Házi fegyelmi jog 41, 56
 Házi korona 108
 Ház nép 32
 Ház tartás 68, 69, 122, 198
 Heinrich Gusztáv 158
 Helfy Ignác 172
 Henrik hitvесе 73
 Hentaller Lajos 180
 Hentaller Mária, Fáylné 191,
 201
 Herczegh Mihály 40, 46
 Herczeghy Mór 201
 Herman Ottó 192
 Hermina főhercegnő 143
 Heumannus Joannes 113
 Hitbér 71, 77, 85, 88, 89, 90,
 95, 99, 101, 132
 Hitbizományi javak 94
 Hitvesi hűség 47, 52, 82
 Hitvestársi jogok 36
 Hitvestársi öröklés 95, 96, 132
 Hivatalképesség 124, 126
 Hivatalos hatalommal való vis-
 száélés 47
 Homagium 27, 74
 Homonnay-leány 22
 Homonnayné Tarczay Anna 134
 »(A) Hon« 155, 163
 Honoráciorok 83
 Hortoványi József 164
 Horváth Adám 139
- Horváth József 166, 201
 Hozomány 20, 69, 75, 85, 90,
 99, 101
 Hozományi rendszer 69
 Hőrк József 201

- Hunyady Jánosné 1. Szilágyi Erzsébet
 Hunyady Margit 183
 Huttkay Lipót 202
 Hübéri jellegű jogok 106
 Hűtlen elhagyás 45, 80
- Ideiglenes törvénykezési szabályok 91
 Igazságtalanság, jogtalanság 55, 124, 171
 Illetőség 59
 E. Illés Pál 154, 199
 E. Illés Károly 42
 Illés József 73
 Illésy György 145, 163, 165
 Illésy Györgyné Ember Lina 160, 161, 163, 171, 199
 Ingatlan 75, 96
 Ingó- és szerzeményközösségi rendszer 68
 Ingóság 74, 75, 77, 85, 89, 90, 96
 Interregnum 112
 Institoris 1. Mossótzty
 »International Women Council« 178
 Iparhatóság 124
 Ipari átalakulás 156
 Ipariskola 160
 Ipari vállalkozás 29
 írás-olvasás 191
 írónők 84, 138, 144, 154, 155, 157, 162, 163, 166, 183
 írott hitbér 79, 81
 Isten 140
 Istvánffy Gyula 23
- I. (Szent) István 21, 33, 34, 45, 46, 50, 111, 112
 V. István 107
- Izabella, Erdély fejedelme 101, 105
- Jancsó György 37, 76
 János (Zápolya) 101
 János Zsigmond 105
 Jánossy Gábor 205
 Jegyajándék 71, 74, 77, 85, 88, 89, 90, 132
 Jeggyűrű 19, 88, 89, 96
 Jegyruha 75, 77
 Jegyváltás 18, 19, 89
 Jobbágyság 78, 82, 83, 92, 120, 144, 148, 194
 Jobbágyasszony 191
 Jogtudomány 60, 127, 185, 193
 Jókai Mór 155, 172, 173
 Jótékonyosság 143, 147, 165
- II. József 138
 Jules 42, 203
- Jus capillare 94
 Justh Gyula 180
 Jus viduale 95
- Kabinetiroda, királynéi 109
 Kaiser Gizella 177
 Kaiserling M. 201
 Kakasnyakvágás 21
 Kalotaszeg 19, 23, 89
 Kamarajavak 101
 Kancellária, királynéi 109
 Karács Ferencné Takáts Éva 144, 151, 191, 198
 Karács Teréz 151
 Kassay Adoll 59, 199
 Katalin, Erdély fejedelme 105
 Katholikusok 52, 63, 137, 163, 199
 Katona Mór 38
 Kazinczy Ferenc 142
 Kálmán 21, 35, 45, 46, 89
 Kálniczky Endre 200
 Kánoni jog 24
 Kánya Emilia, Szegfyné 154, 199
 Káplány Antal 200
 Kármán Mór 20, 47
 I. Károly 100
 V. Károly 106
 Kegyúri jog 106
 Kelecsényi György 1. Csizmadia Sándor
 Kelemen Imre 44, 56
 Kelengye 77
 Kemény, Julius 203
 Kereskedők 83
 Keresménnyel való rendelkezés 29
 Kettős nemi erkölcs 48, 190, 194
 Kezelési közösség 66
 Kezesség 56
 Képviselőválasztás 115, 180
 Képviselőház 162, 166
 Kézbesítés 40
 Kiházasítás 74, 94, 95
 Király neje 107
 Királyné, francia 113
 Királynéi javak 101
 Királynéi városok 100
 Királyné, magyar 99, 100, 106, 118
 Királyné, nem alattvaló 112
 Királyné, német 113
 Királynők 102
 Királyválasztás 103, 112
 Kisdédóvó 123, 149
 Kiskorúak törvényes képvisellete 57
 Kiskorúak házasságkötése 57
 Kiskorú férj 31

- »Kisobbik uram« 22
 Kithonich 26
 Kiváltságok 64, 81, 132, 171, 187
 Kmetty Károly 179
 Kollányi Ferenc 202
 Kolosváry Bálint 38
 Kongresszus, szavazat jogi 14, 175
 Kopácsi István 119
 Koronázás 107, 113
 Koronázási eskü 107, 108, 110
 Kossuth Lajos 117
 Kovács Pál 199
 Kozma Flóra, Perczelné 178, 181
 Kozma Gyula 203
 Kölcsönös jogok 44
 Kölcsönös segélyezés 50
 Költőnök 141, 154, 184
 Könyves Tóth Kálmán 165
 Köteles rész 79
 Közéleti jogok 124, 176
 Közjog 99, 102, 104, 106, 114
 Közlött nemesség 52, 65
 Köznemesség 78, 115
 »Központi névmagyarosító Egyesület« 65
 Községi választás 124
 Közserzemény 82, 95
 Közserzeményi rendszer 69, 71
 Kraszna- és Közép-Szolnok megye 119
 Kuliffayné Beniczky Irma 199, 200
 Kulinyi Nagy I. Nagy
 Külföldi nő 52
 Külön vagyon 66, 69, 72, 82, 85, 91, 99, 100, 131
 I. (Nagy) Lajos 32, 104, 112
 II. Lajos 101, 106, 112

 Lakás, lakóhely 39, 40, 48, 53
 Lakóhelymegválasztás 51, 54
 Laky Demeter 201
 Latinovitsné Antinovic Anna 53
 Launegild 88
 Láng Margit 103
 I. (Szent) László 34, 35, 46, 48, 52
 IV. (Kún) László 107
 V. László 103
 Lázár Mórné grófné 154, 158
 Leány I. Hajadon
 Leányág 92
 Leánygimnázium 167, 177
 Leánygyermek 91
 Leányiskolák 147, 150, 155, 157, 168
 Leány kér és 19

 Leánynegyed 73, 92, 93
 Leány nevelőintézet 153
 Leánynev 53
 »Leányok asztala« 23
 Leányrablás 20, 55
 Leányvétel, leány vásár 17, 18, 19, 20, 193
 Leány vételára 17, 19, 85, 86
 Lechner 116
 Legouvé Ernest 200
 Levirátus 22
 Lewald Fanni 200
 Lipinska Mária 203
 Locke 139
 Lopás 32, 33, 34
 Lórántffy Zsuzsanna 134
 Lothringern Ferenc 105
 Lovagiasság 131, 188
 Lovázmester, királynéi 109
 Lövey Klára 153
 Lukács László 122
 Lux Terka 184, 185

 Madocsányi Pál 116, 168
 Magánjog 17, 99, 100, 106, 171
 Magázás 24
 Mágnásnők 117, 153
 Magyar házassági vagyoni jogi rendszer 71
 Magyar hősnők 134, 173
 »Magyar Múza« 138
 »Magyar Nők évkönyve« 154
 Magyarországi Nőegyesületek Szövetsége 178, 179 181
 Magyar szent korona 107, 108
 Mahlschatz 88
 Majoros István 116, 169, 170
 »Manuel de bio-bibliographie des femmes célébres« 130
 Marczali Henrik 108
 Máday Andor 15, 133, 156, 175, 202, 203, 204
 Máday Izidor 161
 »Mária Dorothea Egyesület« 159
 Mária, II. Lajos neje 101, 106
 Mária magyar királynő 104, 112
 Mária Terézia magyar királynő 104, 105, 137
 Márki Sándor 134, 200
 Márkus Dezső 178
 Mársits Rozina 202
 Második házasság 59, 79
 Máté Jánosné 198
 I. Mátyás 108, 110
 II. Mátyás 113
 Mayer Béla 203
 Medveczky Frigyes I. Baerenbach Friedrich n a.
 Meghatalmazás 34, 40
 Megmotoszás 126

- Ménes 82, 83, 96
Mén-Marót 21
Mill Stuart 167, 200
Minősítési törvény 126
Miskolc 21
Mitgift 75
Molnár Antal 160
Molnár Borbála 191, 198
Molnár Lajos 202
Monod Alfréd 202
Morganatikus házasság 107
Morgengabe 77, 90
Mosón megye 106, 118, 119
Mossotzy-Institoris Mihály 198
Mózes 93
Munkásnők joga 176
Munkásosztály 78, 83, 148
Musters 87
»Műveltség Könyvtára« 15, 133
Művészet 148
- Nagyváthy János 198
K. Nagy Benő 120, 154, 190, 199
K. Nagy Sándor 41, 42, 203
Nádor 109
Nászruha 74, 77
Nemesség 19, 22, 24, 28, 40, 52, 65, 78, 82, 83, 92, 97, 103, 115, 120, 137, 152, 189
Németh Albert 172
Németh János 199
Német császárné 113
Német jog, germán jog 24, 27, 34, 72, 77, 86, 87, 88, 90, 113
Nemi gyámság 25, 30, 33, 36, 63
Nemi kérdés 47, 97, 194
Nemzeti ajándék 113
Nemzeti Múzeum 14, 165
»Nemzeti Nőnevelés« 166
Nemzeti Színház 182
Nemzeti tradíció 33
»Nemzetközi Női Szövetség« 188
Népköltészet 21
Név 28, 52, 53, 59, 63, 64, 95, 97
Névmagyarosítás 65
Newton 139
Nógrád megye 22
Nő áruba bocsátása 17, 33, 35, 85, 86, 193
Nőegyesületek szövetsége 165, 178, 179, 181, 188
Nőemancipáció 1. Nők osztályharca 168, 173
»(A) Nő és a Társadalom« 15, 114, 128, 133, 149, 153
Nőhallgatók 127, 153, 177, 185
Nőies foglalkozások 149, 176
Női ipariskola 160
Női munka 149, 156, 172, 176
Női publicista 185
Női szavazatjog, választójog 14, 114, 115, 116, 120, 121, 124, 153, 164, 166, 175, 177, 179, 181, 195
Női választójog elévülése 169
Nők hazaszeretete 134, 136, 153, 173
Nőképző Egylet 1. Országos N. E.
»Nők Lapja« 14, 159, 162, 163, 166, 171, 174
Nők munkajoga 157, 172
Nők munkaképesítése 159
Nők osztályharca, nőmozgalom 54, 133, 137, 156, 164, 166, 169, 180, 182, 187, 191, 200
Nők szobrai 142, 165, 167
»Nők választójogának férfi-ligája« 178
Nőnevelés 150, 157, 165
Nőtartás 53, 69
»Nőtisztviselők Országos Egyesülete« 128, 175, 177, 178
Nő túsul adása 32
Nuber Sándor 200
Nyéki Mihályné 53
Nyomor leküzdése 165
- Ober schall Adolf 116
Olaszország 48
Opportunizmus 167
Ormánység 18
Országbíró, királynéi 109
Országbírói értekezlet 83, 91, 94
Országgyűlés 139, 166, 216
Országgyűlési gyorsiroda 172
»Országos Magyar Iparegyesület« 161
»Országos Nőiparegylet« 160
»Országos Nőképző Egyesület« 155, 158, 163, 177
Orvosnők 176, 195, 200, 203
Osztálydolylf 190
Osztályellentét 187
Osztályérdek 164, 186, 189
Osztályharc 1. Nők osztályharca
Osztályigazság 190
Osztályöntudat 133, 187
Osztályönzés 189
Osztályuralom 1. Férfiak osztályuralma
Osztrák jog 97
- Önjogúság 32, 34, 36
»öregebbik uram« 22
örökbefogadás 62
örökjog 72, 81, 83, 91, 95, 98

- Öröklött javak 72, 96
örökös főispánság 106, 118
Ösiség 106
Ősmagyarok 17, 20, 21, 24, 84, 85, 86
összeesküvés királyné ellen 111
özvegy 27, 30, 33, 62, 63, 81, 82, 83, 95, 115, 132, 168
özvegyi jog 95, 101
özvegyi öröklés 83, 95, 96
özvegy királyné 101, 111
- Palócok 19, 23
Pannonhalmi monostor 73
Papné 52
Paraphernum 74
Parasztasszony 192
Parentalis potestas 56
Patagóniaiak 86, 87
Pataj Sándor 204
Patócsy Zsófia 134
Patria potestas 56
Patriarkalizmus 18, 20, 22, 24, 35, 36, 48, 50, 55, 57, 60, 85, 86, 90, 194
Patriotin (írói álnév) 198
Pecsétgyűrű, királynéi 109, 110
Pékár Gyula 180
Pékár Károly 21
Pénzügyi jog 40
Per, perbe idézés 40, 64, 95
Perczelné Kozma Flóra 178, 181
Perényi Malvin 153
Perkins Gilman Charlotte 204
Pest város 143, 151, 162
»Pesti Hírlap« 65, 154, 185
»Pesti Jótékony Nőegyesület« 143
R. Pethő Irén 114, 168
»Pécsi Lapok« 165
Péter 112
Pisztóry Mór 167, 200
Pius Desiderius (írói álnév) 163
Pohárnok, királynéi 109
Poher Georgesné 1. Bexheft Lily
Polgárjog 141
Polgárnök 166
Polgárság 78
Polgári törvénykönyv, francia 68; magyar 31, 36, 54, 91; német 72; svájci 72; zürichi 34
Politikai jogok 64, 114, 133, 139, 166
Politikai jellegű tisztségek 115, 118
Polixena (írói álnév) 1. Lázár Mórné grné
Polónyi Géza 179
Polyandria 1. Sokférjűség
- Polygynia 1. Soknejűség
Post, Alb. Herrn. 87
Posta 161
Poznan Jolán 202
Praefectio 28
Pragmatica sanctio 104
Privilégium 1. Kiváltság
Protestánsok 119, 137
Pulszky Ferenc 172, 173
Putyáni 153
- Quartalitium 93
- Rabságból kiváltás 33, 34, 51, 190
Rabszolga 23, 24, 31, 55, 186, 194
Radvánszky Béla br. 22, 75
Rang 52, 65, 97
Rapos József 165, 200
II. Rákóczi Ferenc 119
Ráth István 183
Reformáció 119
»Regélő és Honművész« 53, 146
Regina major, regina senior 112
Reginatus 109
Reinhard Meinhard 197
Reismann Mária 201
Rendi alkotmány 78, 92, 115, 116
»Revue de Morale Sociale« 15
Régime dotál 69
Részó Ensel Sándor 23
Révay Sándor 200
Róbert Károly 100
Rokonság 61, 98
Római jog 24, 75, 113, 131, 194
Római császárné 113
Római pápa 32
Rosenberg Augusztia 178
Rozgonyiné 134
Rudnay Józsefné 203
Ruházat 53
Ruschek Antal 202
- Sachsenspiegel 27, 34
Sáli frankok 102
Sárkány József 161
Sáros megye 119
Sárváry Elek 120, 154, 190, 199
Schweiger-Lerchenfeld A. 201
Schwimmer Róza I. Bedy-Sclrwimmer
Seitmann Lajos 201
Separation de biens 68
Simonfi Gyula 202

- »Société d' Education et d' action féministe« 15
 Somogyi Géza 200
 Somsich képviselőházi elnök 161, 171
 Sondergut 72
 Stanescu Imre 170
 Steinberger Sarolta 203
 Stein Lőrinc 201
 Steinacker Gusztáv lelkesz 150 199
 Steinacker igazgató 160
 Successio conjugalis 96
 Successio vidualis 96
 Sulyok Ylda 145
 Szabados Klotild 180
 Szabadság 133, 1S7, 196
 Szabad vagyon 72
 Szabó Richárd 199
 Szálai Pál 202
 Szapáryné 173
 P. Szathmáry Károly 172
 Sebenyei 203
 Szegiy Mónié 154, 199
 Szellemi census 123
 Szellemi munka 147
 Szellemi szükségletek 53
 Szemák István 200
 Szemere Ilona 178
 Szemere Miklós 205
 Személyjog 25
 Szendeffy Ida 177
 Szentgyörgyi Cicelle 134
 Szerényi Endre 200
 Szerető 21
 Szerzemény 69, 92, 96
 Szerződéses hitbér 79
 Székelyek 93
 Székely István 202
 Szépirodalom 146, 182
 Szigethy Gyuláné 203
 Szikra (írói álnév) 1. Teleki Sándorné grné
 Szilassy Aladárné 202
 Szilády Áron 172
 Szilágyi Erzsébet Hunyadyné 134
 Szilágyság 119
 Szines-asszony 73
 Szinpad 182
 Szlemenics 37
 Szociáldemokrata párt, magyarországi 177
 Szociális kérdés és reform 148, 174, 182, 184, 185
 Szociális regény 182, 184
 Szociológia 166
 Szokásjog 41, 44, 60
 Szolgálatba lépés 40, 51
 Sztankovánszky 153
 Sztojka 153
 Szuppán Vilmos 202
 Szülői hatalom 55, 56
 Takáts Ádám 197
 Takáts Éva 144, 151, 191, 198
 D. Takách Judit 141
 Takács Mária 186
 Takács Terézia 191
 Tanárnő 84, 172
 Tanítónő 151, 159, 162, 183
 Tanúskodás 124, 125
 Tanügyi kongresszus 151
 Tarczay Anna Homonnayné 134
 Tartásjog 53
 Tárnokmester, királynéi 109
 Tárnokjog 82
 Társadalmi állás 78
 Társadalmi erkölcsstan 148
 Társas uralkodás 112
 Társuralkodó 105
 Távirda 161
 Távolvevők követe 117
 Tegezés 24
 Teleki Blanka grófnő 153, 154
 Teleki Sándorné grné 205
 Telekkönyv 126
 Teljeskorúság 26, 30, 171
 Temesvár 179
 Természetelleni fajtalanság 47
 Természetes apa 97
 Természettudományi Társaság 159
 Testi épség 49
 Thelegdi Katalin 119
 Thököly István 119
 Thury Zoltán 182
 Thurzó Györgyné 119
 Timon Ákos 88, 106, 110
 Tisza István gr. 127 177
 Tisza Kálmán 162, 172
 Tisza László 172
 Tiszta vagyonekezelési közösség 68
 Tiszta vagyoneközösség 66
 Tiszta vagyonekülönítés 68
 Tiszteletmegadás 50
 Toldy István 199
 Torkos László 158
 Tormay Etelka, Einichné 177
 K. Tóth Kálmán 165
 Tóth Lőrinc 37, 40, 60, 93, 115
 Törvényes és természetes gyám 59
 Törvényes hitbér 77
 Törvényes képviselő 58
 Törvényes-korúság 25

- Törvényhozói jog 115, 116, 132, 189
 Törvényszéki gyorsíró 161
 Törvénytelen gyermek 59, 97
 Trefort Ágoston 159
 Trónörökös 111
 Tudomány 139, 145, 194
 »Tudományos Gyűjtemény« 144, 145
 Tudományos irodalom 185
 Turjay László 201
 Tutelle du sexe 25
 Tutsek Józsefné 1. Bexheft Lily
- Udvardy Géza 163
 Udvariasság 194
 Udvartartás 109
 »Új-Épület« 153
 Ujfalvy Krisztina, Máté Jánosné 198
 Újságírás 155, 165, 166, 185
 Ujvary Aladár 204
 Új-Zéland 188
 I. Ulászló 103
 II. Ulászló 40
 Ungherini, Agluario 129
 Union des biens 68
 Unité des biens 70
 Uralkodás 102, 110, 111
 »Uránia-színház« 183
 Ügyvédség 195
 Ürményi Miksa 172
- Vagyonegységi rendszer 70
 Vagyonelkülönítés 66
 Vagyoni cenzus 122
 Vagyonjog 62, 66
 Vagyonközösség 66
 Vagyonszaporulat 83, 84
 Vallásos nevelés 62
 Vallásváltoztatás 28
 Vasmegeye 142
 Vasvári Pál 153
 Választási törvény 151, 170, 175
 Válás 27, 30, 47, 49, 54, 59, 62, 80, 82
 Váltóképeség 29
 Várady Gábor 172, 173
 Vármegye 22, 106, 118, 119, 127, 142
 Vármegyei segéd- és kezelőszemélyzet 127
 Vármegyei tisztviselőválasztás 115
- Városi jog 82, 131
 Városok, királynéiak 100
 »Vászoncseléd« 23
 Vegyesházbeli királyok 103
 Ventura Jaokim 199
 Veres Pálné 1. Beniczky Hermin
 Veres Szilárda Rudnayné 203
 Verwaltungsgemeinschaft 68
 Veszprémi püspök 107, 108
 Végrehajtás 132
 Végrendelet 96, 125
 Vérdíj 27, 74, 78, 87, 90, 92
 Viczay grófnő 1. »Patriotin«
 »Vieux bibliophile« (írói álnév) 1. Ungherini
 »Vígyszínház« 183
 Virág Benedek 142
 Visszahelyezés 95
 Visszatartási jog 77, 81, 82
 Visszavezettetés 45
 Viszonos hitbér 82
 Vízaknai Antal 203
 Vizváry Mariska 183
 Vorbehaltungsgut 72
 Vő 18, 19
 Vőfél 18
 Vőlegény 17, 18, 21
- Wekerle Sándor 181
 Werbőczy (Hármaskönyv) 25, 28, 36, 37, 43, 48, 55, 59, 74, 78, 79, 80, 82, 125, »3 93, 109, 125
 Wilhelm Szidónia 204
 Wirker István 205
 Wittum 77, 87
 Wlassics Gyula 176
 »Wlassics kollégium« 177
 Wohl Janka 202
- Zách Felicián 32
 Zápolya János 105
 Zászlósok 109, 110
 Zichy János gr. 127
 Zilahy Károly 141, 154, 191, 199
 Ziskay Antal 201
 Zöllner B. 201
 Zrínyi Ilona 119, 134, 173
 Zsedényi Ede 172
 Zsigmond 100, 104
 Zsidók 110, 186
 Zsidóbíró 110
 Zsilinszky Mihály 200